

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

ERDEMLİ TOPLUM İNŞASINDA KUR'ÂNİ METOT

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hasan DERE

İstanbul
Ocak-2025

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

ERDEMLİ TOPLUM İNŞASINDA KUR'ÂNİ METOT

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hasan DERE

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Murat KAYA

İstanbul
Ocak-2025

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Temel İslam Bilimleri Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman Doç. Dr. Murat KAYA

Üye Prof. Dr. Özcan HIDİR

Üye Doç. Dr. Muhammed Veysel AKKAYA

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Erhan İÇENER

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “**Erdemli Toplum İnşasında Kur’âni Metot**” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Hasan DERE

ÖN SÖZ

Çalışmamın başlangıcı olan konu belirleme safhasından, yazım aşaması da dâhil olmak üzere son aşamaya kadar okuyarak gerekli düzenlemeleri sağlayan derin tecrübelerinden yararlandığım tez danışmanım, muhterem hocam Doç. Dr. Murat KAYA'ya, tez savunma jürisinde bulunan değerli hocalarım Prof. Dr. Özcan HIDİR ve Doç. Dr. Muhammed Veysel AKKAYA'ya, bu çalışmam boyunca desteğini esirgemeyen ve sabırla yanımda olan kıymetli eşime, beni yetiştirip emek veren aileme ve dualarıyla destek olan tüm dostlarıma teşekkür ederim.

Hasan DERE
İstanbul-2025

ÖZET

ERDEMLİ TOPLUM İNŞASINDA KUR'ÂNİ METOT

Hasan DERE

Yüksek Lisans, Temel İslâm Bilimleri

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Murat KAYA

Ocak, 2025 – X+196 Sayfa

Erdemli toplum inşası, her bireyin ahlâkî değerlerle donanmış olduğu, adaletin, merhametin ve hoşgörünün egemen olduğu bir yaşam alanı oluşturmayı hedefler. Bu bağlamda, Kur'ân, yalnızca bir inanç metni olmanın ötesinde, bireylerin ve toplumların yaşamını yönlendiren kapsamlı bir rehber niteliğindedir. Kur'âni metot, bireylerin manevi ve ahlâkî gelişimlerini desteklerken, toplumsal dayanışmayı, adaleti ve eşitliği ön planda tutarak, erdemli bir toplumun inşasına katkıda bulunur. Kur'ân, insanın yaratılışına dair derin anlayışlar sunarken, bireylerin sorumluluklarını da hatırlatır. İyi bir insan olmak, sadece bireysel bir hedef değil, aynı zamanda toplumsal bir gerekliliktir. Bu nedenle, Kur'ân'da vurgulanan ahlâkî değerler, bireylerin kendi iç dünyalarında oluşturacakları bir dönüşümle başlar ve bu dönüşüm, toplumsal yapıya yansır. Bu çalışma, erdemli bir toplum inşasında Kur'âni metodun önemini ve etkisini ele almayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda Kur'ân'ın rehberliğinde, bireylerin ve toplumların nasıl daha adil, merhametli ve erdemli bir yaşam sürmeleri gerektiğini keşfedeceğiz. Böylelikle bu metot, insanları ve toplumları şekillendiren, yüksek ahlâkî değerlerle dolu bir yaşamın kapılarını aralayacaktır. Erdemli bir toplum için atılacak her adım, insanlık için daha aydınlık bir geleceğin temellerini oluşturacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Tefsir, Toplum, Erdem, Metot

ABSTRACT

QUR'ANIC METHOD FOR BUILDING A VIRTUOUS SOCIETY

Hasan DERE

Master, Basic Islamic Sciences

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Murat KAYA

January, 2025 – X+196 Pages

The construction of a virtuous society aims to create a space where each individual is equipped with moral values, and where justice, compassion, and tolerance prevail. In this context, the Qur'an is not merely a text of belief, but a comprehensive guide that directs the lives of individuals and societies. The Qur'anic methodology supports the spiritual and moral development of individuals while prioritizing social solidarity, justice, and equality, thus contributing to the construction of a virtuous society. While the Qur'an offers profound insights into human creation, it also reminds individuals of their responsibilities. Being a good person is not only an individual goal but also a societal necessity. Therefore, the moral values emphasized in the Qur'an begin with a transformation within the individual, which subsequently reflects upon the structure of society. This study aims to explore the significance and impact of the Qur'anic method in the construction of a virtuous society. Under the guidance of the Qur'an, we will examine manner. In conclusion, this method opens the doors to a life filled with high moral values, shaping both individuals and societies. Every step taken toward a virtuous society lays the foundation for a brighter future for humanity.

Keywords: Quran, Commentary, Society, Virtue, Method

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI.....	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR.....	ix

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Konusu.....	1
1.2. Araştırmanın Gayesi.....	1
1.3. Araştırmanın Kapsamı ve İçeriği.....	2
1.4. Araştırmanın Temel Soruları.....	2
1.5. Araştırmanın Hipotezleri.....	3
1.6. Konunun Önemi ve Özgün Değeri.....	3
1.7. Araştırmanın Yöntemi.....	3
1.8. Literatür Değerlendirmesi.....	4
1.9. Araştırmanın Düzeni.....	5
1.10. Erdem ve Toplum.....	6
1.10.1. Lügat ve Istılâhî Açından Erdem/Fazilet Kavramı.....	6
1.10.2. Erdem Kavramı ile İlgili Kelimeler.....	8
1.10.3. Kur'ân'da Erdem Kavramı.....	12
1.10.4. Sosyal Bilimlerde Erdem Kavramı.....	14

1.11. Erdemli Toplum.....	18
1.11.1. Yahudilikte Erdemli Toplum	20
1.11.2. Hristiyanlıkta Erdemli Toplum.....	21
1.11.3. İslâm'da Erdemli Toplum.....	23
1.11.4. Diğer İlimler Açısından Erdemli Toplum.....	25

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN-I KERÎM'DE ERDEMLİ TOPLUMLAR ve ÖZELLİKLERİ..... 27

2.1. Kur'ân-ı Kerîm'de Erdemli Toplumlara Örnekler	27
2.1.1. Hz. Nûh'un Tûfan'dan Kurtulan Toplumu.....	27
2.1.1.1. Hz. Nûh	27
2.1.1.2. Hz. Nûh'un Gönderildiği Kavmin Genel Özellikleri.....	29
2.1.2. Hz. Mûsâ'nın Kızıldeniz'den Kurtulan Toplumu	33
2.1.2.1. Hz. Mûsâ	34
2.1.2.2. Hz. Mûsâ'nın Gönderildiği Kavmin Genel Özellikleri.....	35
2.1.3. Hz. İsâ ve Havarileri	38
2.1.3.1. Hz. İsâ	38
2.1.3.2. Hz. İsâ'nın Gönderildiği Kavmin Genel Özellikleri	39
2.1.4. Habîb en Neccâr ve Arkadaşları.....	43
2.1.5. Ashâb-ı Kehf	47
2.1.6. Ashâbü'l-Uhdûd	52
2.1.7. Belkıs ve Erdemli Meclisi	57
2.1.8. Hz. Muhammed'in Mekke ve Medine Erdemliler Toplumu.....	63
2.2. Kur'ân-ı Kerîm'de Erdemli Toplumlara Özellikleri.....	68
2.2.1. İtikâdî Özellikleri	69

2.2.2. Ahlâkî Özellikleri	84
2.2.3. Sosyal Özellikleri	99
2.2.4. İktisâdî Özellikleri.....	118

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ERDEMLİ TOPLUM İNŞASINDA KUR'ÂNİ METOT 139

3.1. Bireyin Dönüşümünü Sağlayan Metotlar (İnşâ ve İçsel Değişim).....	139
3.1.1. Tevhid (Bireyin İnanç Bilincinin Şekillenmesi)	140
3.1.2. İbadete Alıştırma (Mânevî Bağın Kuvvetlendirilmesi ve Disiplin)	142
3.1.3. Ahlâka Teşvik (Erdemli Bireylerin Yetiştirilmesi).....	145
3.2. Mesajın Etkili İletimi İçin Kullanılan Metotlar (Tebliğ ve İletişim Metotları). 148	
3.2.1. Tebliğ ve Davet (Hakkın Açık Bir Şekilde Duyurulması)	148
3.2.2. Tebşir ve İnzar (Müjdeleyici ve Uyarıcı yöntemlerle insanlara Ulaşma)	151
3.2.3. Teşbih ve Temsiller Kullanmak (Mesajı Somut ve Anlaşılır Hale Getirme).154	
3.3. Bilgi ve Farkındalık Kazandırma Metotları (Eğitim Süreci)	156
3.3.1. Eğitim ve Öğretim (İlâhî Bilgilerin Öğretilmesi).....	156
3.3.2. Tedrîcilik (Bilgiyi Aşama Aşama Kazandırma)	159
3.3.3. Örneklemeye (Model Oluşturma ve Rehberlik)	165
3.4. Toplumsal Yapının Güçlendirilmesi (Toplumsal Düzen ve Yönetim)	167
3.4.1. Birlik ve Beraberlik Ruhu (Kardeşlik Bilincinin Oluşturulması)	167
3.4.2. Müşâvere (İstişâre ile Ortak Akıl Oluşturulması)	169
3.4.3. Önder Tayin Etme (Model Oluşturma ve Rehberlik).....	172

SONUÇ..... 177

KAYNAKÇA..... 180

KISALTMALAR

A. g. e.	: Adı Geçen Eser
a.s.	: Aleyhisselam
Bkz.	: Bakınız
bs	: Baskı
c.c.	: Celle Celâlüh
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
D.	: Doğumu
DİA.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİBY	: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
Hız.	: Hazreti
syk.	: Sayfa Numarası Yok
S.	: Sayfa
Sad.	: Sadeleştiren
Thk.	: Tahkik
Terc.	: Tercüme
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
vs.	: Vesaire
vd.	: Ve Diğerleri
vb.	: Ve Benzer
Yay.	: Yayınevi

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu

İnsan doğal olarak mutluluğa ulaşmak ister. İnsanı mutluluğa ulaştıracak olan ise erdemdir. Erdem tüm dinler tarafından tavsiye edilmiş evrensel bir değerdir. Yüce dinimiz İslâm ise hem erdemli fertler hem de erdemli bir toplum inşası için ilâhî ikazlarda bulunmuş ve geçmiş toplumların hikâyelerini anlatmakla insanları mutluluğa ulaştırmak istemiştir.

Her dönemin insanına hitap eden Kur'ân, insanı tarihî olaylardan ibret almaya davet etmektedir. Yine Kur'ân, insanı bilgilendirmeyi hedeflemekte, hüsrânın sebeplerini açıklayarak saadetin yolunu ve hakikatin ilkelerini öğretmektedir. Böylece Kur'ân insanı muhatap alarak, tevhid inancına ve erdemli bir toplum hayatına sahip olmalarını hedeflemiştir. Bu maksatla Kur'ân, sürekli insanı aydınlatmaya ve uyarmaya devam etmektedir. Hatta modern çağın en büyük sorunlarından biri olan toplumun erdemlerden uzaklaşmasına dair kurtarıcı mesajlar ihtiva etmektedir. Bu minvalde Kur'ân-ı Kerîm, muhatabına aktarmak istediği mesajların anlaşılması için değişik yöntemler kullanmıştır. Tezimiz erdemli bir toplum inşa ederken Kur'ân'ın takip ettiği metodu inceleyecektir.

1.2. Araştırmanın Gayesi

İlahi irade, insanlığın saadetinin erdem ile mümkün olduğunu elçileri ve kitapları aracılığı ile beyan etmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'in muhtevasında geçen kıssalar ekseriyetle erdemli bir toplum inşa etmeyi amaçlamıştır.

Tefsir âlimlerimiz de ilk dönemlerden itibaren Kur'ân-ı Kerîm kıssaları üzerine çalışmalar yapmış; erdemli olan ve olmayan toplumlar ile ayetler arasında verilen bağlantıları eserlerinde dile getirmiştir.

Araştırmamızın amacı, Kur'ân-ı Kerîm'de anlatılan erdemli toplumları tespit etmek, bu toplumların sahip oldukları erdem özelliklerini incelemek ve günümüzde bu erdem perspektifinden hareketle ideal bir toplumun dinamiklerini belirlemektir. Böylece

günümüz toplumlarının içinde buldukları çıkmazlara yanıt sunmak, toplumu çürüten ve yozlaştıran gayriahlaki uygulamaların yol açtığı felaketleri tespit etmek ve erdemli bir toplum olabilmenin yönteminin belirlenmesi hedeflenmektedir.

1.3. Araştırmanın Kapsamı ve İçeriği

Araştırmamız, Erdemli Toplum İnşasında Kur'âni Metot ve Erdemli toplumların özellikleri hakkında müfessirlerin yorumlarını kapsamaktadır.

Özellikle “*erdem*” kelimesine yüklenen mana ve erdemin söz konusu toplumların psiko-sosyal yapıları ile olan bağlantısı hakkında müfessirlerin tespitleri araştırmamızın muhtevasına dâhildir.

Ayrıca konunun tam çerçevesi ile arz edebilmesi için din sosyolojisi ve din felsefesi disiplinlerinde erdem ve erdemli toplumlar üzerine yapılan bilimsel çalışmalarından da yararlanılacaktır. Nihai olarak elde ettiğimiz bulgulardan hareketle, günümüzde Kur'ân-ı Kerîm ışığında erdemli toplumların inşasının mümkün olup olmayacağını izah etmeye çalışacağız.

1.4. Araştırmanın Temel Soruları

Kur'ân-ı Kerîm'de anlatılan geçmiş kavimlerin hangi davranışları ile erdemli bir toplum olacakları, hangi davranışları ile de erdemli bir toplum olmanın sınırlarından çıkacağı bizlere beyan edilir.

Bu çalışmada;

- Kur'ân-ı Kerîm'de anlatılan erdemli toplumların özellikleri nelerdir?
- Modern çağda erdemli bir toplum nasıl inşa edilebilir?
- Kur'ân-ı Kerîm modern dünyada erdemli bir toplum var edebilir mi?
- Kur'ân'ın erdemli bir toplumdan istediği vasıflar nelerdir?

Ayrıca tezimizde erdem kavramı ile ilgili taabbüdî ve psiko-sosyal kavramlara yer verilecektir. Bu minvalde Kur'ân merkezli evrensel değerler olarak adalet, itidal, hoşgörü, doğruluk, kardeşlik, dayanışma, cömertlik, tevbe, sabırlı olma, kanaatkârlık,

doğru sözlü olma, affedicilik, ölçü ve tartıda hassas davranma ve selâmlaşma gibi erdemlerin günümüz modern çağda yaşanılabilirliği ele alınacaktır.

1.5. Araştırmanın Hipotezleri

1. Kur'ân-ı Kerîm erdemli bir toplum inşa etmeye çalışmıştır.
2. Evrensel olarak değişen ahlak anlayışında Kur'ân-ı Kerîm merkezli erdemli bir toplumun inşası mümkündür.

1.6. Konunun Önemi ve Özgün Değeri

Bizim çalışmamızı diğerlerinden ayırt eden önemli husus; din felsefesi ve sosyoloji açısından erdemli topluluklar konusunun bilimsel araştırmalara konu olmasına rağmen tefsir disiplini içerisinde erdemli toplulukların inşasında Kur'ân merkezli araştırmanın müstakil olarak bulunmamasıdır.

Ayrıca konumuzla ilgili olan ayetler ve bu ayetlere müfessirlerin yapmış olduğu yorumlar incelenerek, erdemli bir toplum araştırmasına bilimsel olarak öncülük edecektir. Zira Kur'ân merkezli erdemli toplum dinamiklerinin yorumlanması önem arz etmektedir. Bu yönden çalışmamız; tefsir alanındaki yapılmış olan çalışmalara katkı sağlayacaktır.

1.7. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmamızda araştırmanın amacına hizmet edecek şekilde karma bir yöntem takip edilecektir. İlaveten literatür tarama aşaması temel olarak belge inceleme üzerinde durulacaktır. Tez yazımı öncesi benzer çalışmalardan incelemeler gerçekleştirilecek ve bu incelemeler neticesinde tezin genel muhtevası ortaya konulacaktır. Konuyla alakalı kitap, tez, ansiklopedi maddeleri ve makaleler incelenecek basılı ve görsel kaynaklardan ve internet sitelerinden de yararlanılacaktır. İnceleme neticesinde teze uygun başlıklar oluşturularak bu başlıklar altında konular ele alınacaktır.

1.8. Literatür Değerlendirmesi

Erdemli toplumlar konusunda din sosyolojisi ve din felsefesi disiplinlerinde farklı çalışmalar yapılmış olsa da tefsir dalında bağımsız bir çalışmanın yapılmadığı tarafımızca müşâhede edilmiştir. Bu minvalde literatür analizinde gördüğümüz bazı bilimsel çalışmalar şu şekildedir;

Ülkü Tatar. “*Akıl ve Bilgi Bağlamında Fârâbi’nin Erdemli toplumu ve Modern Bilgi Toplumunun Karşılaştırması*” Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Mert Şentürk. “*Aristoteles Etiğinde Erdem Kavramı*”. Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü/ Felsefe Ana Bilim Dalı / Felsefe Tarihi Bilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Esra Türksever. “*Platon ve Aristoteles’te erdem kavramının politik açıdan önemi*” Bursa: Uludağ Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Felsefe Ana Bilim Dalı / Felsefe Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Ali Gezer. “*Farabi ve İbni Haldun`da erdemli olmayan toplum öğretisi*” Ege Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Felsefe Tarihi Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1997.

M. Karakaya. “Farabi’de erdemli toplumun erdemsizleri/nevabit”. *Felsefe Dünyası*, (68), 135-156. (2018). Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/felsefedunyasi/issue/58337/851296>

Tefsir alanında yazılan tezler incelendiğinde ise konumuz parçasını teşkil eden toplum kavramının farklı açıdan ele alındığı tespit edilmiştir. Bu çalışmalara örnek olarak aşağıdaki tezler gösterilebilir.

Suphi Erdem. “Kur’an Perspektifinden Fert ve Toplumun İfsâd ve Islâhı”. Mardin: Artuklu Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Kur’an Perspektifinden Fert ve Toplumun İfsâd ve Islâhı çalışmasında Suphi Erdem yüksek lisans tezinde, toplumu ifsat eden davranışları incelemesi konumuzla aynı olmamakla beraber paralellik arz etmektedir.

Tuba Erkut. “Medine Döneminde Vahyin İslam Toplumunu İnşa Süreci” Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Medine Döneminde Vahyin İslam Toplumunu İnşa Süreci başlıklı doktora teziyle Tuba Erkut, İslâm toplumunun oluşum sürecini bölgesel olarak ele almışsa da çalışmamız daha genel bir coğrafyayı kapsamaktadır. Zira Medine dönemi toplum inşası bakımından Mekke döneminden psiko-sosyal ve ekonomik açılardan farklılık arz edebilmektedir.

Erdoğan Çavuşoğlu. “Hucurât Sûresi’nde bireysel ve toplumsal normlar” Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı. 1996.

Hucurât Sûresi’nde bireysel ve toplumsal normlar Yüksek Lisans Teziyle Erdoğan Çavuşoğlu, bir sûre bağlamında toplumsal normları ele almıştır. Biz ise çalışmamızda birçok sûre ve kıssadan hareketle toplumsal normları inceleyeceğiz.

Görüldüğü üzere çalışmamızın konusu üzerine birden fazla makale ve tez kaleme alınmış, yapılan bu çalışmalara bakıldığında da her birinin bu konuyu farklı biçimde ve özellikle farklı disiplinler çerçevesinde incelemeye tabi tuttuğu anlaşılmıştır. Biz ise; “*Erdemli Toplum İnşasında Kur’âni Metot*” konusunu Kur’ân-ı Kerîm bağlamında inceleyecek ve araştıracağız.

1.9. Araştırmanın Düzeni

Çalışma giriş ve üç bölümden müteşekkil olacaktır.

- Giriş bölümünde, her araştırmada olduğu gibi çalışmanın önem ve amacı anlatılacaktır.
- Birinci bölümde, erdemlilik ve iyilik kavramı ve erdemlilik kavramının bağlantılı olduğu kavramlar anlatılmaya çalışılacaktır.
- İkinci bölümde, Kur’ân’da erdemli toplumların örnekleri ve özellikleri üzerinde durulacaktır.

- Üçüncü bölümde erdemli toplum inşasında Kur’âni metoda dair hipoteze yer verilecektir.
- Nihai olarak elde edilen bulgulardan hareketle tezin temel sorularına cevap aranacak ve araştırma hipotezleri test edilecektir.

1.10. Erdem ve Toplum

Burada öncelikle “*erdem*” kelimesinin Arapça karşılığı olan “*fazilet*” kelimesinin türetildiği “*fazl*” kökünün sözlük ve ıstılâhî manaları tespit edilecek, daha sonra Kur’ân ve Sünnetteki kullanımıyla buna bağlı olarak İslâmî ilimlerde kazandığı manalara temas edilecek, en son olarak da sosyal bilimlerde nasıl yer aldığı belirtilecektir. Bu sayede “*fazl*” kökünün Kur’ân ve diğer ilimlerdeki kavramsal çerçevesi tespit edilmeye çalışılacaktır.

1.10.1. Lügat ve İstılâhî Açından Erdem/Fazilet Kavramı

Erdemin Arapçası olan “*fazilet*” kelimesi “*fazl*” kökünden mastar olarak türetilen bir kelimedir. “*Fazl*”, erdemde yüksek derece¹ anlamına geldiği gibi artmak, fazlaşmak, meziyet sahibi ve üstün olmak, normalin üstündeki bir şeyin fazlalık olarak tabir edebileceğimiz kısmı şeklinde anlamlara da gelmektedir.² Eksikliğin noksanlığın zıddı, herhangi bir zorlama olmaksızın isteyerek yapılan iyilik, lütuf, ihsan ve sevabı çok olan iş manalarında isim olarak da kullanılır.³ Kur’ân-ı Kerîm’de “*fazl*” kelimesi Allah’ın nimet vermesi, affetme, üstün kılma manasında kullanılmıştır. Fazl’ın ileri derecesine fazilet dendiği belirtilmiştir. Terim olarak “*fazl*” kökünden gelen “*fazilet*” kelimesi ise insanın güzel huyları anlamına gelir. İsteyerek yapılan iyilik, lütuf ve

¹ Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el Ferâhîdî, “fazilet”, *Kitâbü'l-Ayn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 175/791), 3/44; Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, “f-d-l”, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sadr, 1993), 11/564-568.

² Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el İsfahânî, “fazilet”, thk. Safvan Adnan Dâvûdî, *Müfredât'ü Elfâzi'l-Kur'ân* (Şam: Dâru'l-Kalem, 1412), 639.

³ Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'küb b. Muhammed e Fîrûzâbâdî, “f-d-l”, *el-Kâmûsü'l-Muhîf* (Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-Melayin, 1986), 235.

ihşan, sevabı çok olan iş manalarında isim olarak da kullanılır. Herhangi bir sebep olmadan iyilik etmeye ilk başlamaya,⁴ bir şeyin yeterli miktardan çok olmasına da fazilet ismi verilir. Genelde müsbet fazlalığı ifade etmek için “*fazl*”, menfi olanı ifade etmek için de “*fuzûl*” kelimesi kullanılmıştır. Normalin üstünde meydana gelen artışa da “*fazilet*” denmiş, bu fazlalık da iyilik ve kötülükteki fazlalık olarak ikiye ayrılmıştır. İyi olana misâl olarak ilim ve hilm’in fazlalığı, kötü olana ise olması gerekenden fazla kızmak örnek olarak gösterilmiştir.

“*Allah’tan lütfunu isteyiniz.*”⁵ ayetinde kullanılan “*fazl*” kelimesi ise herhangi bir zorlama olmadan verilen bağış manasında kullanılmıştır.⁶

Ayrıca “*fazilet*” kelimesi cennetteki rızık, dünyadaki rızık, İslâm, nübüvvet, ismet ve namus gibi anlamlara da gelir.⁷

Terim olarak “*fazl*” kökünden gelen “*fazilet*” kelimesi insanın güzel huyları anlamında da kullanılır.⁸

Görüldüğü gibi “*fazl*” kelimesi semantik olarak incelendiği takdirde yukarıda zikredilen tariflerden de anlaşıldığı gibi kendisi ve türevlerinde mana itibarı ile bir fazlalığa işaret vardır.

İslâm ahlakında “*fazilet*” insanlara özgü, övgüye layık güzel meziyetler olarak tanımlanır.⁹ İnsanlardaki kuvvelerden doğan eylemler, sağduyulu bir akıl rehberliğinde, dengeli bir şekilde gerçekleştiğinde bu alakaya da fazilet ismi verilmiştir.¹⁰

⁴ Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf Cürcânî, “el-fazlû”, *Kitâbü’t-Ta’rîfât* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1983), 167.

⁵ en-Nisâ 4/32.

⁶ İsfahânî, “fazl” *el-Müfredât*, 2/493.

⁷ Şemsettin Sâmî, “fazilet”, *Kamûs-ı Türki* (Dersaadet: İkdâm Matbası, 1317), 999.

⁸ Kemal Atik, Ali Bardakoğlu ve Celal Kırca, “fazilet”, *İslâmî Kavramlar* (Ankara: Sema Yazar Gençlik Vakfı Yayınları, 1997), 244.

⁹ İshak b. Sabbah el-Kindî, *Fî Hudûdi’l-Eşyâ ve Rusûmihâ*, thk. Muhammed Abdü’l-Hâdî Ebû Rîde (Kahire: Dâru’l-Fikri’l-Arabî, 1950), 173.

¹⁰ Kınalızâde Ali Efendi, *Ahlâk-ı Alâî*, çev. Fahri Unan, 1. bs (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), 54.

Arapça karşılığı “*fazilet*” olan “*erdem*” kelimesi ise Türkçe sözlüklerde ahlâkın övdüğü iyi olma, alçak gönüllülük, yiğitlik, doğruluk gibi niteliklerin genel adı ve insanın ruhi olgunluğu olarak da tarif edilir.¹¹ Ayrıca kemal, ahlâk, hüner, meziyet, inayet, akide değerleri, marifet, ahlak ve ilim manalarında da kullanılır.¹²

“*Erdem*” bir insanın uzun süreli eğitim süreçlerinden geçerek yapmış olduğu uygulamalar ile kazanılmış iyi ve sosyal açıdan topluma karşı sorumlu ve sorunsuz bir yaşam sürdürmeyi olanaklı kılan düşünce ve davranışların genel adıdır. Bununla beraber kişinin bu kabiliyetlerinin bir rastlantı ve bir zorunluluk ile değil kendiliğinden serbestçe elde ettiği ayrılmaz nitelikleridir.¹³

“*Erdem*”, ahlâkî açıdan sürekli iyi olma eğiliminde olma, doğru ve güzel davranışlar sergilemeye yatkınlık ile insan yaratılışını yücelten ahlâkî değerlerin bütünü olarak tanımlanabilir. Aynı zamanda bireyin iradesini kullanarak büyük fedakârlıklarda bulunmayı ve karşısına çıkan zorlukları aşmayı göze alarak ahlâkî iyiliği hedeflemesi anlamına da gelir.¹⁴

1.10.2. Erdem Kavramı ile İlgili Kelimeler

“*Fazilet*” kavramının birçok manaya geldiği sözlük ve terim manalarının izahında zikredilmiştir. Konunun daha iyi kavranması için “*fazl*” kavramının eş anlamlılarının burada kısaca zikredilmesi uygun olacaktır. Kısaca bu “*fazl*” kelimesinin eş anlamlısı olan kelimelere temas edecek olursak aşağıda zikredeceğimiz kelimeler misal olarak verilebilir.

¹¹ İsmail Parlatır, “*erdem*”, *Türkçe sözlük* (İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998), 718.

¹² Şemsettin Sâmî, “*fazilet*”, *Kamûs-ı Türkî*, 985.

¹³ Halis Albayrak ve Selçuk Mualla, “*erdem*”, *İslâmiyet-Hristiyanlık Kavramları Sözlüğü*, c. 1 (Ankara: Ankara Üniversitesi Basım Evi, 2013), 221.

¹⁴ Ahmet Cevizci, “*erdem*”, *Felsefe Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2015), 141.

a) İhsan

Başkasına iyilik etmek, yaptığı işi güzel yapmak¹⁵ manalarında kullanılan “*ihsan*” kelimesi, ifade etmiş olduğu mana bakımından “*fazilet*” kelimesi ile ilgili kelimelerden olan, “*fazl*” kelimesinin eş anlamlılarından.

“*İhsan*” kavramı insana nispet edildiğinde kişinin Allah’a göstermiş olduğu saygı ve bu saygı neticesinde meydana gelen güzel ve faziletli davranışları ifade eder. Bu kavram Yüce Kitabımızda on üç farklı yerde zikredilmektedir.¹⁶

b) İn’âm

Birine iyilik yapmak, başkasına ihsanda bulunmak¹⁷ manalarında kullanılan “*in’âm*” lafzı mana olarak “*fazilet*” kelimesinin ifade etmiş olduğu manalarda kullanılması itibarı ile “*fazilet*” kelimesi ile alakalı lafızlardan olup, “*fazl*” kelimesinin eş anlamlıları arasında zikredilir.

c) Birr

Yakınına iyilik yapmak manasında fiil ve mastar olarak kullanılan “*birr*” kelimesi mastar olarak kullanılırsa “*birr*” veya “*berr*” şeklinde telaffuz edilebilir. Fiil olarak kullanılması durumunda yakınlarla iyilik yapmak,¹⁸ ihsanda genişlik, güzel davranış, hoşnut olunan bütün güzel davranışlar ve itaat¹⁹ manalarını ifade eder.

Hoşnut olunan bütün güzel davranışlar manasında kullanılan “*birr*” kelimesi aynı manaları ifade eden “*fazilet*” kelimesi ile ilgili kelimelerden olup, “*fazl*” kelimesinin müradiflerindedir.

¹⁵ İsfahânî, “ihsan” *Müfredat*, 29; İbn Manzûr, “ihsan”, *Lisânü'l-Arab*, 4/264-267; Muhammed Murtezâ el-Huseynî el-Vasîtî ez Zebidî, “ihsan”, *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs* (Beyrut: Dâru's-Sadr, 1306), 34/418.

¹⁶ Toshihiko İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlâkî Kavramlar* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2024), 294-295.

¹⁷ İsfahânî, “in’âm”, *Müfredât*. 761.

¹⁸ Zebidî, “birr”, *Tâcü'l-Arûs*, 1/152.

¹⁹ İbn Manzûr, “birr”, *Lisânü'l-Arab*, 4/264-267.

d) Hayr, Ahyar

Fazilet, faydalı olan bir şey, akıl, adalet,²⁰ iyi olmak, iyilik etmek, üstün olmak,²¹ ahlâkî yönden güzel olmak²² gibi anlamlara gelen “hayr” kelimesi, mana olarak “fazilet” kelimesi ile ilgili lafızlardan olup, “fazl” kelimesi ile ilgili kelimelerdendir.

“Şüphesiz onlar, bizim katımızda ayrıcalıklı kılınmış, hayırlı kimselerdendir”²³ ayetinde zikredilen “ahyar” kelimesi de seçilen fazilet sahibi, hayırlı kimseler manasındadır.

Yüce Rabbimizin ilahi mesajında seçme ve üstünlük manasında kullanılan “hayr” kelimesi yüz seksen sekiz yerde geçmektedir.²⁴ Ayrıca en iyi, daha iyi,²⁵ cömertlik ve iyi ameller²⁶ manalarında da kullanılmıştır.

e) Afv

Bir cezayı hak eden kişiden cezayı affetmek, bağışlamak, artmak ve çoğalmak²⁷ manalarında kullanılan “afv” kelimesi de “fazilet” kelimesinin kökü olan “fazl” kelimesi gibi artmak ve çoğalmak²⁸ manasında kullanıldığından, “fazl” kelimesi ile arasında bir anlamdaşlık ilişkisinden söz edilebilir.

²⁰ İsfahânî, “hayr” *el-Müfredât*, 160.

²¹ Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî, “h-y-r”, *Tâcü'l-Lüğa ve Şihâhu'l-Arabiyye*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2009), 189.

²² İbn Manzûr, “h-y-r”, *Lisânü'l-Arab*, 4/264-267.

²³ Sâd 38/47.

²⁴ İsfahânî, “h-y-r”, *Müfredât*, 300-302.

²⁵ el-Bakara 2/221.

²⁶ el-Bakara 2/197.

²⁷ Halil b. Ahmed, “afv”, *Kitâbü'l-ayn*, 3/192.

²⁸ Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed el Ezherî, “afv”, thk. Muhammed Ivaz Mer'ab, *Tehzibu'l-Luga* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2001), 3/192.

f) Ziyade

Fazlalık,²⁹ bir şeyden arta kalan,³⁰ artmak ve çoğalmak³¹ gibi manalarda kullanılan “*ziyade*” kelimesi de “*fazilet*” kelimesi ile ilgili kelimelerden olup, “*fazl*” kelimesinin eş anlamlısıdır. “*Ziyade*” kelimesi ve türevleri zikredilen manalarda Kur’ân-ı Kerim’de altmış iki defa zikredilmiştir.³²

g) Kerem

Yüce Rabbimizin isim ve sıfatı olan “*kerem*” lafzı iyilik, şeref ve fazilet manasını ifade eden bir kelimedir.³³ Allah’a izafe edildiğinde nimeti, ihsanı, lütfü bol manalarında, insana izafe edildiğinde ise güzel ahlaklı ve kendisinde övülecek davranışlar bulunduran kimse manalarındadır. “*Ekrem*” bu davranışları kendinde bulunduran muttaki kişi,³⁴ “*kerim*” ise kişinin Allah katındaki mertebesi,³⁵ şerefli³⁶, fazilet ve üstünlük³⁷ manalarında kullanılır. Fazilet ve üstünlük manası kendisinde bulunan “*kerem*” lafzı da “*fazilet*” kelimesi ile ilgili kelimelerden olup, “*fazl*” kelimesinin eş anlamlısıdır.

h) Ref'

Ayetlerde geçen “*rafe'a*” lafzı fazilet, şeref, özel bir konumda olmak, yükselmek ve yücelmek³⁸ manalarına gelir.³⁹ Bu bağlamda bakıldığında “*rafe'a*” kelimesi de “*fazilet*” kelimesi ile ilgili kelimeler arasında zikredilir.

²⁹ Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Zekeriyâ İbn Fâris, “*ziyade*”, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, *Mu 'cemu Makâyîsi 'l-Luga* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979), 4/508.

³⁰ Halil b. Ahmed, “*ziyade*” *Kitâbü 'l-ayn*, 3/326.

³¹ Zebidî, “*ziyade*”, *Tâcü 'l-Arûs*, 30/172.

³² Fuâd Abdu'l-Bâkî, *el-Mu 'cemu 'l-Müfehres li Elfâzi 'l-Kur'âni 'l-Kerîm* (Beyrut: Dâru'l-Marife, 2015), 334.

³³ İbn Manzûr, “*k-r-m*”, *Lisânü 'l-Arab*, 12/510.

³⁴ İsfahânî, “*k-r-m*”, *Müfredât*, 95.

³⁵ et-Tekvîr 81/19.

³⁶ el-Hucurât 49/13.

³⁷ el-Fecr 89/15.

³⁸ İsfahânî, “*r-f-a*”, *Müfredât*, 360-61.

³⁹ el-Mücâdele 58/11, el-En'âm 6/165.

Bu bölümde “fazilet” kelimesinin türetilmiş olduğu “fazl” lafzının eş anlamları zikredilmiş ve bu kelimelerin birbirlerinin yerinde kullanıldıkları görülmüştür. Bu şekilde bu kavramın tespit edilmesi, anlaşılmasının daha kolay olacağı noktasında önemlilik arz eder. Örnek verecek olursak mesela bir ayette “kerim” kavramı zikredilirken, başka bir ayette ise aynı manayı ifade etmek için “hayr” kavramı, başka bir ayette ise “fazl” kelimesi kullanılmaktadır.

1.10.3. Kur’ân’da Erdem Kavramı

Kur’ân-ı Kerîm’de “erdem” lafzı bizzat kelime olarak yer almamakla birlikte, birçok güzel amel ve ahlâkî davranış erdem sayılmıştır. Tüm iyi, güzel, doğru davranışlar ve salih ameller erdem kısmına dahil edilip fazilet kavramı ile isimlendirilmiştir.⁴⁰

Fazilet kelimesi, türetildiği “fazl” mastarı ve diğer müştakları ilâhî kitabımız Kur’ân’da toplam yüz dört defa zikredilmiş, bu kelimelerden on dokuz tanesi “tef’îl” babından mazi olan “fazzale” fiili, bir tanesi “tefa’ul” babından “tefazzale” fiilinin değişik siygaları ve seksen dört tanesi de “fazl” mastarı olarak kullanılmıştır.⁴¹

Bu kelimeler de ifade etmiş oldukları manalar bakımından dokuz ayrı grupta ele alınabilir. Bu manalar ise İslâm,⁴² nübüvvet,⁴³ cennetteki rızık,⁴⁴ dünyadaki rızık,⁴⁵ lütuf ve nimet,⁴⁶ cennet,⁴⁷ infak edilen malın yerine daha fazlasını vermek,⁴⁸ üstün kılmak,⁴⁹ üstünlük taslamak ve üstünlük iddia etmektir.⁵⁰

⁴⁰ Ömer Dumlu, *Kur’ân-ı Kerîm’de Salah Meselesi* (Ankara: DİB. Yayınları, 1992), 32.

⁴¹ Abdu’l-Bâkî, *el-Mu’cemu’l-Müfehres*, 928.

⁴² Âl-i İmrân 3/73, Yûnus 10/58.

⁴³ en-Nisâ 4/113.

⁴⁴ Âl-i İmrân 3/171.

⁴⁵ el-Cuma 62/10.

⁴⁶ en-Nisâ 4/83.

⁴⁷ el-Ahzâb 33/47.

⁴⁸ el-Bakara 2/268.

⁴⁹ en-Nisâ 4/95.

⁵⁰ el-Mü’minûn 23/24.

Bu manaların kendisine yüklendiği “fazl” kelimesine kısaca temas edecek olursak şu zikredeceğimiz ayetleri misal olarak verebiliriz. “De ki: Allah’ın lütfu ve rahmetiyle sevinsinler. Çünkü bu, onların biriktirdiklerinden daha hayırlıdır.”⁵¹ mealindeki ayette zikredilen lütuf manasında kullanılan “fazl” kelimesinden İslam dini, rahmet kelimesinden ise “Kur’ân-ı Kerîm” kastedilmiştir.⁵²

“Eğer Allah’ın sana lütfu ve merhameti olmasaydı, onlardan bir grup seni yanıltmaya çalışmıştı; fakat onlar sadece kendilerini saptırırlar ve sana hiçbir zarar veremezler. Allah sana Kitab’ı ve hikmeti indirmiş, bilmediğin şeyleri öğretmiştir. Gerçekten, Allah’ın sana olan lütfu büyüktür”⁵³ mealindeki ayette zikredilen lütuf manasında kullanılan “fazl” kelimesi “nübüvvet”⁵⁴ manasında kullanılmıştır.

“(Şehitler) Allah’tan gelen bir nimet ve lütuf sebebiyle, ayrıca Allah’ın müminlerin karşılığını asla zayı etmeyeceği müjdesiyle sevinç duyarlar”⁵⁵ mealindeki ayette geçen “fazl” kelimesi “rızk”⁵⁶ ve “cennetteki ikramlar”⁵⁷ manasında zikredilmiştir.

“Namaz kılınıktan sonra yeryüzüne dağılın ve Allah’ın lütfundan rızık arayın. Allah’ı da sürekli anın ki kurtuluşa eresiniz”⁵⁸ mealindeki ayette geçen “fazl” kelimesi “dünyadaki rızık” manasına geldiği görülmüştür.⁵⁹

⁵¹ Yûnus 10/58.

⁵² Ebû Cafer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezîd Taberî, *Câmiü'l-Beyân an Te'vili âyi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005), 11/186.

⁵³ en-Nisâ 4/113.

⁵⁴ Nâsuriddîn Ebi'l-Hayr Abdillâh b. Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî eş-Şâfî Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vil* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1998), 2/96.

⁵⁵ Âl-i İmrân 3/171.

⁵⁶ Ebü'l-Hasan Mukatil b. Süleyman b. Beşir el-Ezdî el Belhî, *Tefsîru Mukatil b. Süleyman.*, thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte, (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1980), 1/203.

⁵⁷ Seyyid Alaeddin Ali Bin Yahya es-Semerkindi, *Bahru'l-Ulûm* (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1993), 1/315.

⁵⁸ el-Cuma 62/10.

⁵⁹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman.*, 3/361.

Nisâ suresinde, “Eğer Allah’ın lütfu ve rahmeti sizin üzerinizde olmasaydı, çok azınız hariç şeytana uyardınız”⁶⁰ mealindeki ayette geçen “fazl” kelimesi “lütf ve nimet” manasındadır.⁶¹

“Müminlere, Yaraticının kendileri için büyük bir lütfu olduğunu haber ver”⁶² mealindeki ayette geçen “fazl” kelimesi “cennet” olarak yorumlanmıştır.⁶³

“Şeytan, sizi fakirlikle korkutur ve sizi çirkin davranışlara yönlendirir. Oysa Allah, size kendi katından bağışlama ve lütf vaad eder. Allah, her şeyi kuşatan ve her şeyi bilendir.”⁶⁴ burada geçen “fazl” kelimesi, infak edilen malın yerine daha fazlasını vermek manasında tefsir edilmiştir.⁶⁵

Nisâ suresinde,⁶⁶ “Allah’ın sizi birbirinizden üstün kıldığı şeyleri iç çekerek arzu etmeyin” mealindeki ayette geçen “fazl” kelimesi burada “üstün kılmak”⁶⁷ manasında kullanılmıştır.

Mü'minûn suresinde,⁶⁸ “Kavminin inkâra sapsmış ileri gelenleri dediler ki: “Bu adam, size üstünlük kurmak isteyen, sadece sizin gibi sıradan bir insandır” mealindeki ayette geçen “fazl” kelimesi ise “üstün gelmek”⁶⁹ manasında tefsir edilmiştir.

1.10.4. Sosyal Bilimlerde Erdem Kavramı

Erdem kavramı felsefe tarihinin ilk yıllarından bu yana kullanılmıştır. Felsefi açıdan “erdem”; fazilet, hassasiyet, meziyet, hüküm, intizam sevgisi ve kuvvet gibi anlamlarda kullanılır. Bununla birlikte “erdem” aynı zamanda insanın kendini aşma

⁶⁰ en-Nisâ 4/83.

⁶¹ Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, 1/371; Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, 7/261.

⁶² el-Ahzâb 33/47.

⁶³ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru Mukâtil b. Süleyman.*, 3/50.

⁶⁴ el-Bakara 2/268.

⁶⁵ Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, 5/168.

⁶⁶ en-Nisâ 4/32.

⁶⁷ Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, 5/169.

⁶⁸ el-Mü'minûn 23/24.

⁶⁹ Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, 17/234.

yetisi, kendini aşarak evrensel oluşuma giderek artan bir şekilde katkıda bulunması olarak tanımlanır."⁷⁰

Ayrıca insanı manevi açıdan yetkinliğe ulaştıran ahlâkî yönden iyiler bütünü; düşüncelerinde ve eylemlerinde nefsinin ahlaksal İyi'ye yönlendirmiş insanın niteliği, iyiliği istemek, kötülükten kaçmak⁷¹ şeklinde de tanımlanır.

İslâm filozoflarının ilklerinden olan Kindî (ö. 873) “*erdem*’i” insana ait güzel huylar olarak tarif etmiş ve bu güzel huyları da ikiye ayırmıştır. Biri nefiste diğeri nefsin özelliği olarak insan bedeninde ortaya çıkan davranışlardır. Nefisteki güzel huylara örnek olarak bilgelik, yiğitlik ve iffeti misal olarak vermiş, nefsin özelliği olarak bedende ortaya çıkan güzel huyu da adalet olarak nitelemiştir.⁷²

Fârâbî (ö. 950), kişi ve toplumlara dünya ve ahiret mutluluğunu kazandıracak “*erdem*’i” kişinin fiil ve eylemlerinde ifrat ve tefritin ortasında olma noktası olarak tarif eder. Aynı zamanda erdemleri ahlâkî ve akli erdem olmak üzere ikiye ayırır. Ona göre akli faziletler akıl, hikmet ve zekâ; ahlâkî faziletler ise iffet, cömertlik ve şecaattir. Platon ve Fârâbî gibi birçok İslâm filozofu, birey ve topluma erdemi kazandıran ahlak olgusunu siyaset ile birlikte değerlendirir. Çünkü onlara göre siyaset olmadan ahlâkî faziletlerin toplum hayatına yansması mümkün değildir.⁷³

İbn-i Sînâ (ö. 1037) “*erdem*’i” hevanın tüm çirkinliklerinden kişinin uzaklaşması, iyilik ve mükemmellikleri ise karakter haline getirmesi ve bu sayede nefsin korunup ifrat ve tefritten uzak orta yolda sebat ederek, dengeli davranma alışkanlığı kazanması olarak tarif eder. Ona göre kişinin davranışlarından övülen kısmı “*erdem*”, yerilen davranışlar ise “*rezilet*” olarak tarif edilir. Yani nefsin iyi hallerine “*erdem*”, kötü hallerine ise “*rezilet*” denir. O, erdemleri hikmet, adalet, cesaret ve iffet olarak dört

⁷⁰ Orhan Hançerlioğlu, “*erdem*”, *Felsefe Sözlüğü* (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003), 64.

⁷¹ Abdülbaki Güçlü, Erkan Uzun ve Serkan Uzun, “*Erdem*”, *Felsefe Sözlüğü* (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003), 479.

⁷² Kindî, *Fî Hudûdi'l-Eşyâ ve Rusûmihâ*, 172.

⁷³ Fârâbî, *Fususü'l-medeni*, çev. Hanifi Özcan, 1. bs (İzmir: İstiklal Matbası, 1987), 67.

kısmı ayırır.⁷⁴ Ayrıca “*erdem*” kişinin sahip olmayı istediği güzel huy ve davranışlardır. O da Fârâbî gibi “*erdem'i*”, kişinin davranışlarında ifrat ve tefrit arasında orta yolu bulmak olarak görür.⁷⁵ Ona göre herhangi bir fiilin “*erdem*” sayılabilmesi için o eylemin huy ve karakter haline gelmesi gerekir.

İbn Miskeveyh (ö. 1030) “*erdem*” için, her şeyin tabiatına göre hareket etmesi, düşünen nefsin kendisine özgü fiillerine karşı arzu ve iştihak duyması, cisme/bedene ait olan arzu ve fiillerden ise kişinin kaçmasıdır şeklinde tarif eder. Nefsin dört temel erdemini adalet, iffet, hikmet ve cesaret olarak sınıflandırır.⁷⁶ Ona göre insanın kıymeti ve değeri erdemi arayıp bulma noktasında harcadığı çaba nispetindedir.

Eğer akıl, nefsin diğer güçleri üzerine amir olup yaratılış amacına göre hareket eder ise “*erdem*”, o zaman kişiden sadır olur.

Ayrıca “*erdem*” kavramını değerlendirirken mutluluğun erdemler sebebi ile kazanılacağını, erdemin mutluluğun kazanılması için bir araç olduğunu söyler. İnsanın kendisi ile mutluluğa ulaştığı bir değer, bir nitelik olarak görür.⁷⁷

İslâm ahlak literatüründe “*erdem*” nedir? Konusuna temas ettikten sonra din felsefesi ve din psikolojisinde “*erdem*” hakkında filozof ve psikologların görüşlerine burada kısaca yer vermek uygun olacaktır.

Filozoflardan Sokrates (ö. MÖ 399) “*erdem'i*” bilgiyle özdeşleştirmiştir. Ona göre “*erdem*”, kişinin kendisini tanınması ve doğruyu bilmesiyle mümkündür. “*Erdem*” öğrenilebilir ve öğretilir bir değerdir. Gerçek iyilik evrenseldir. Kişinin tutkularını dizginleyip aklını kullanarak özgürlüğe ulaşması erdem'in bir göstergesidir.⁷⁸

⁷⁴ Ebû Alî el-Hüseyn b. Abdillâh b. Alî İbn Sînâ, *Kitabu's Şifa*, Çev. Muhittin Macit (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2010), 89.

⁷⁵ Fatih Toktaş, “İbn Sînâ'nın ‘Risâle fi ‘İlmi'l-Ahlâk’ Risâlesinin Takdim, Tahkik ve Çevirisi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 43 (2016): 7-52.

⁷⁶ İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-Ahlâk*, thk. Nevvaf Cerrah (Beyrut: Dâru's-Sadr, 2006), 9.

⁷⁷ Ahmet Cevizci, *Etiğe Giriş* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002), 41.

⁷⁸ Ernst Von Aster, *Felsefe Tarihi*, Çev. Vural Okur (İstanbul: İm Yayınları, 2000), 130.

Thrasymakhos (ö. MÖ 400) “*erdem*’i”, güçlülerin çıkarlarını koruyan bir sistem olarak tanımlar. Toplumdaki erdem ve adalet anlayışı güçlülerin kendi lehine oluşturduğu bir düzenin parçasıdır. Güçlünün işine gelen her şey “*erdemdir*”.⁷⁹

Kallikles (MÖ 5. yüzyıl ortaları) Thrasymakhos’un görüşüne karşıt bir şekilde “*erdem*’i” güçsüzlerin lehine tanımlamıştır. Güçsüzler, güçlülerden korunmak için ahlak ve erdem kurallarını oluşturmuştur. Kallikles’e göre gerçek erdem doğaya uygun şekilde güçlünün hakim olmasıdır.⁸⁰

Aristippos (ö. MÖ 356) “*erdem*’i” haz almakta ölçülü davranmakla ilişkilendirir. Ona göre haz, yaşamın amacıdır, ancak bu haz akıl ile kontrol altında tutulmalıdır. Akıl, duyuların aşırı isteklerine karşı bir denge sağlamalıdır.⁸¹

Eflatun’a (ö. MÖ 347) göre “*erdem*”, ruhun akıl, irade ve arzularının uyum içinde olmasıyla ortaya çıkan ahlaki mükemmeliyettir.⁸²

Epikuros (ö. MÖ 270) “*erdem*”, akla uygun sade bir yaşam sürmektir. İnsan gereksiz korkulardan ve yanlış inanışlardan kurtulmalı, mutluluğu aramalıdır. Bilgelik tüm erdemlerin kaynağıdır. Mutluluk ve erdem birbiriyle bağlantılıdır, biri olmadan diğeri var olamaz.⁸³

Hegesias’a (ö. M.Ö. 290) göre “*erdem*”, bilgelikle ulaşılan acısız bir yaşamdır. Saf mutluluk mümkün olmadığından, erdem yalnızca kendi başına değerli bir amaçtır. Bilgeler, erdem yoluyla acılardan kurtulup elemsizliğe (olumsuz mutluluğa) erişebilirler; bu da yaşamı anlamlı kılar.⁸⁴

⁷⁹ Hasan Küçük, *İslâm ve Batı Felsefelerinde Sistemik Problemler*, (İstanbul: Dersaadet Yayınları, 1974), 477.

⁸⁰ Aster, *Felsefe Tarihi*, 137.

⁸¹ A.g.e., 139.

⁸² Eflatun, *Diyaloglar, (Lakhes)*, (İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 1986), 1/187

⁸³ Epikuros, *Herotodos’a Mektup, (Büyük Filozoflar Antolojisi)*, Çev. Mehmet Karasan, (İstanbul: MEB Basımevi 1949), 59-68

⁸⁴ Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1985), 157.

Psikologların görüşlerine gelince;

“*Erdem*” konusunda Fromm’un (ö. 1980) tarifi insana özgü bazı özel nitelik ve özelliklerin toplamı olarak karşımıza çıkar. O kişinin erdemini; kişinin bireysel tekliği ve birliği olarak tarif eder.⁸⁵

Kendini gerçekleştirmiş kişide, yani varlık bilincine ulaşan kişide ortaya çıkan değerleri, “*erdem*” olarak tarif eden Maslow, değerler ile alakalı çalışma yapan psikolojinin önderlerinden sayılır.

“*Erdem*” ve değerler ile ilgili psikoloji alanında çalışma yapan birçok psikolog vardır. Bunlar arasında meşhur olanlar ise, yaklaşık otuz altı erdem ve değeri tespit eden Rokeach (ö. 1988) ile yaklaşık 10’a yakın erdem ve değeri kategoriye ayıran Schwartz tır. Seligman (ö. 1942) ve Peterson (ö. 2022) din ve kültürleri inceleyip araştırarak temel erdemleri, adalet, cesaret, hikmet, insanlık, ölçülülük ve aşkınlık olarak altı başlık altında toplamışlardır.⁸⁶

1.11. Erdemli Toplum

Tüm ilahi dinlerin sosyal görevlerinden birisi de kendisine tabi olan bireylerin dünya karşısındaki davranış ve tutumlarını tayin eden bir düşünce ve bakış açısını onlara kazandırmaktır. Kendisinde tek tanrı anlayışı bulunan dinlerin ortak amacı bütün mensuplarının ahlâkî olarak gelişmesi ve ideal toplumun oluşmasıdır. Bu ilkelerin ana kaynağı Tanrı olduğundan bu ilkelerde ilahi bir değere sahiptir. Bu sebeple bireylerin dünya ve ahiret hayatına yön vermekte yaptırım gücü fazla ve de uzun ömürlüdür.⁸⁷

Biz burada teolojik açıdan erdemli ideal toplum konusunu işlerken kendisinde Tanrı inancı bulunan üç din bağlamında bu başlığı inceleyerek, kısa şekilde konuya temas edeceğiz. Erdemli toplum nedir? Erdemli bir toplumun inşası nasıl olur? Dinler göz

⁸⁵ Erich Fromm, *Erdem ve Mutluluk*, Çev. Ayda Yörükân (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1999), 24.

⁸⁶ Halil İbrahim Özasma, “Pozitif Psikoloji ve İslam Düşünürlerinde Erdemler” (Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016), 60.

⁸⁷ Peter Ludwig Berger, “Dini Kurumlar”, Çev. Adil Çiftçi, *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 461 (1995): 7.

önünde bulundurulduğunda erdemli bir toplum oluşturma noktasında dinlerin tavsiyeleri nelerdir? Sorularına geçmeden önce toplumun ne demek olduğunu kısaca zikredeceğiz.

Toplum:

“*Toplum*” belli bir toprak parçasında ortak kültürü paylaşan, kendilerini yerleşik ve özgün bir canlı olarak gören insanlardan meydana gelen bir gruptur. Başka bir ifade ile sosyal ihtiyaçları karşılamak için belli kurallar dâhilinde etkileşim içinde olan ve iş birliği yapan⁸⁸ ortak bir takım değer ve kültürleri kendi arasında paylaşan birçok insanın meydana getirdiği birlikteliğin genel adıdır.⁸⁹

Toplumsal hayat yani bir ve beraber yaşama olgusu insanın fitratı icabı, sosyal bir varlık olmasının sonucudur. Bu şekilde bir yaklaşım iki temel unsuru beraberinde getirir. Birinci temel unsur bireyin yaşamını devam ettirebilmesi ve zorunlu birtakım ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için sosyal bir yaşama muhtaç olduğudur. Zira herhangi bir birey ne kadar güçlü ve kabiliyetli olursa olsun yaşamın türlü türlü gereksinimlerini kendi başına gidermekte aciz kalır. İkinci temel unsur ise burada daha çok kişinin kendisi ile alakalı hissi birtakım zorunlulukların giderilme noktasıdır.⁹⁰

İnsanoğlunun yaşamını sürdürebilmesi için toplu halde yaşamayı sürdürmesi gerekir. Bunun nedeni ise kişinin devamlı suretle başkalarına ihtiyaç duyması gösterilebilir. Kişi tek başına hayatın kendisine yüklemiş olduğu yük ve sorumlulukları taşıma noktasında zorlanacağından dolayı başkalarına ihtiyaç duyar.

Kişide temel erdem ve faziletlerin meydana gelmesi açısından, bireyin sosyal hayata aktif bir biçimde katılması elzemdir. Dünyada mutluluğa ulaşmak, o mutluluğu paylaşmak için toplumsal yardımlaşma ve dayanışma insan için vazgeçilmez bir durumdur. Kişiyi mutluluğa ulaştıracak olan erdem ve faziletler çok olup, kişinin de tüm bu iyilikleri ve erdemleri yapması imkân nispetinde mümkün olmadığından, toplumun onları yüklenip uygulaması ve hayata geçirmesi gerekli bir olgudur. Zira

⁸⁸ Özer Ozankaya, “toplum”, *Temel Toplum Bilimleri Sözlüğü* (Ankara: Pagem Akademi Yayınları, 1994), 115.

⁸⁹ Joseph Fitcher, *Sosyoloji Nedir*, Çev. Nilgül Çelebi (Ankara: Atilla Kitapevi, 2001), 73-74.

⁹⁰ Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan b. Uzluğ el-Fârâbî, *el-Medînetü'l-Fâzıla*, Çev. Nazif Danışman (İstanbul: MEB Yayınları, 1989), 73-74.

denildiği üzere toplum, bu sayılan iyilik ve faziletleri paylaşıp birbiri ile de yardımlaşırsa tüm bireyler için bir mükemmellik ortaya çıkar. Mutluluk hep birlikte kazanılıp paylaşılmış olur. Fakat birey toplum içinde değil de tek başına toplumdan kopuk bir şekilde hayata tutunmaya çalışır ise, işte o zaman kişinin kazanmış olduğu fazilet ve erdemler körelmeye başlayıp yok olmaya mahkûm olur.⁹¹

1.11.1. Yahudilikte Erdemli Toplum

Yahudilik tek tanrı inancı kendisinde olan bir din olmanın yanında sürgün ve istilalar sebebi ile farklı bir takım gelenek ve inanç sistemlerini kendisinde toplayan bir dindir.⁹² Yahudilikte asıl olan dünya olduğu için ahiret ve ölüm sonrası hayat çok az anlatılır. Yahudilik aynı zamanda dünyadaki insan yaşamının her alanına karışan ilahî bir takım emir ve yasalardan bahseden bir din olma özelliğini koruyan yapıya sahiptir.⁹³

Yahudilikte ahlak tanrısal ve toplumsal olmak üzere ikiye ayrılır. Tevrat'ta onun yolundan yürüyeceksin⁹⁴ ifadesi Yahudi inancına mensup kişilerin gitmesi gereken yolun ne olduğunu ifade eder. Onlara göre birey ancak bu durumda, yani tanrıya benzeyerek erdemli ideal bir birey olma vasfına ulaşabilir.

Yahudilikte “*erdemli toplum*” olma noktasında toplumsal boyutu ise Tevrat'taki emir ve yasaklardan oluşan buyruklar belirler. Onlarda bu emir ve yasaklar ilk olarak topluma sonrasında ise bireye yöneliktir. Böylelikle ilk olarak toplum, akabinde birey bu şekilde ahlâkî bir kimlik kazanarak erdemli ideal bir toplum ve birey olma vasfını kazanmış olur. Yahudilikte seçilmişlik olgusu var olduğu için kendi ahlâkî kuralları evrensel olmayıp sadece kendi mensuplarını kapsayan bir değeri vardır.⁹⁵ Onlar için

⁹¹ İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-Ahlak*, 41.

⁹² Şinasi Gündüz, “Kur’ân Kıssalarının Kaynağı Eski Ahid mi? Yapı, Muhteva ve Kaynak Açısından Torah Kıssaları”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.10 (1998): 49-88.

⁹³ Ahmet Çelebi, *Mukayeseli Dinler Açısından Yahudilik*, Çev. Ahmet Büyükçınar ve Ömer Faruk Harman (İstanbul: Kalem Yayınları, 1978), 242.

⁹⁴ Yasanın Tekrarı, 11/ 22.

⁹⁵ Salime Leyla Gürkan, “Yahudilik”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/226-232.

Eski Ahit, temel ahlâkî erdem ve kuralların ana kaynağıdır. Ayrıca “*On emir*” diye bilinen ahitler de Yahudiler için ahlâkî kuralları tayin noktasında belirleyici bir kriter sahiptir. İki kısma ayrılan bu emirlerden dört tanesi tanrıya karşı sorumlulukları, diğer geri kalan kısmı ise kendi aralarındaki birbirine karşı sorumlulukları kapsar. Bu minvalde bu on emir bir bütün olarak mülâhaza edildiğinde tamamının Yahudi karakteri ve kimliğini oluşturmak için olduğu görülür. Yukarıda belirttiğimiz gibi seçilmişlik olgusu bunlarda mevcut olduğundan dolayı kendileri haricinde başkalarının bu emirlere ve yasaklara uyması gerekmez.⁹⁶

1.11.2. Hristiyanlıkta Erdemli Toplum

Hristiyanlıkta ahlak, tabiat üstü bir özellik taşımaktadır. Bu ahlakın prensipleri tamamen mistik bir “*Sır’ra*” dayanır. İslâmiyet ve Yahudilikte olduğu gibi Hristiyanlıkta da Tanrı ahlakın ilkesidir.

Hristiyanlık, Yahudiliğin inanç ve adetleri ile Yunan/Roma kültür ve adetlerini birleştiren bir dindir. Birçok öğreti Hristiyanlık adı altında karşımıza çıkmaktadır. Bu durum ise bize Hristiyan ahlakı şeklinde bir ahlak felsefesinin bulunmadığının kanıtı niteliğindedir. Bu kısımda uzun uzadıya bu öğretileri ve kendi içlerindeki farkları tek tek izah etmemiz tezimizin kapsamı dışında olduğundan uygun değildir. Fakat kısaca diyebiliriz ki; Hz. İsa ilahi kuralları insanlara bildirmekle görevli bir elçidir. Onun insanlara sunmuş olduğu bu öğretiler Hristiyanların ahlak kurallarını belirler. Kendi aralarındaki mezhepler dikkate alınmaz ise erdemli bir birey ve ideal erdemli bir toplum olmak için, bireylerin tanrıyı sevip onun öğütlerine uyması, öğütlerinin gerektirdiği bir şekilde hayat sürmesi gerekmektedir.⁹⁷

Onlara göre Tanrı kişinin kalbinde yerleşmekte, bu sebepten birey daima kalbini temiz tutmalı ve tanrı gibi temiz ve mükemmel olmaya çalışmalıdır. Zira incilide “*Tanrınızı, bütün kalbinizle, bütün canınızla, bütün gücünüzle seveceksiniz*”⁹⁸ emri, kişinin ahlâkî yönden temiz ve mükemmel olması için en birinci emir kabul edilir.

⁹⁶ Mustafa Köylü, *Dünya Dinlerinde Ahlâk* (İstanbul: Dem Yayınları, 2012), 127.

⁹⁷ Günay Tümer ve Ali Küçük, *Dinler Tarihi*, 2. bs (Ankara: Ocak Yayınları, 1993), 242.

⁹⁸ Tesniye 6/4.

Hristiyanlıkta Tanrı, Hristiyan temel ahlakının ilkesi sayılır. O aynı zamanda sevgi ve merhamet ilkesidir. Bu ilkeye göre Tanrı, erdemli bir birey ve erdemli bir toplum oluşturmak için hiçbir zaman intikam alınmamasını, kim olursa olsun iyi kötü demeden herkesin iyilik yapmasını, merhameti ve cömertliği tavsiye eder. Hatta o derece ki düşmanın dahi sevilmesini, nefret edenlere iyiliği, lanet okuyanlara ise duâ etmeyi emreder.⁹⁹ Normalde insanın böylesine kötü ve ters davranan birisine iyilikle mukabelede bulunması büyük bir ahlâkî olgunluğu bize göstermektedir.

Hristiyanlıkta da tanrı tarafından bildirilen emirlerin amacı toplum hayatını düzenleme ve erdemli bir toplum ve birey meydana getirmektir. Toplumun erdemli bir toplum olabilmesi için öncelikle toplumu oluşturan bireylerin erdemli olması gerekir. Hristiyanlıkta Tanrının yanında Hz. İsa da merkezi bir öneme sahiptir. Yahudi bir topluluk arasında yetişip büyüyen Hz. İsa Eski Ahit'i ilahi bir kitap olarak görmüş ve onu yorumlamıştır. Şu an Hristiyanların elinde mevcut olan kitabın ilk kısmı Eski Ahit ismi ile isimlendirilen kitaptır. Hz. İsa vefat ettikten sonra ortaya çıkan kendisi ve havarilerinin vaazları olduğu söylenen kitaba ise yeni ahit ismi verilmiştir. Hristiyan inancında onun bir kitap getirdiği kabul edilmez.¹⁰⁰

Yeni Ahit kurallarına göre ise ahlak ilke ve yasaları herhangi bir şeye bağlı olmayıp mutlaklardır. Dolayısıyla indirilen ahlak yasaları Rabb tarafından belirlenip emrettiği için iyi değil, bu yasa iyi oluşu için Rabb onu emretmiştir.¹⁰¹

Hz. İsa'nın dağ vaazı diye bilinen deyişleri de Hristiyan geleneğine göre Hristiyan ahlakının temelini oluşturur. Bu vaazında Hz. İsa insanlara doğruluğu, temiz kalpli olmayı, affedici olmayı, gösteriş ve kibirden uzak olmayı, ilk önce kişinin kendi kusurlarını görmesi gerektiğini, yumuşak huyluluk gibi birçok değerleri anlatmış, ideal erdemli insanın nasıl olması gerektiğini onlara bildirmiştir.

Hristiyanlıkta ahlâkî açıdan erdemli ve faziletli bir insan olmanın şartlarının önemli olanlarından birisi de ahirete inanmaktır. Zira kişinin ahlâkî açıdan erdemli bir birey

⁹⁹ Luka 6/27-28.

¹⁰⁰ Ekrem Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, 4. bs (Isparta: Fakülte Kitabevi Yayınları, 2002), 311.

¹⁰¹ Mehmet Aydın, *Dinler Tarihine Giriş*, 6. bs (İstanbul: Litera Türk Yayınları, 2018), 145.

olup erdemli toplumu oluşturmasında ahiret inancının etkisi yadsınamaz.¹⁰² Ayrıca ahiret inancı hususunda Yahudi inancıyla paralellik arz Hristiyan teolojisinde erdemli bireyler göksel olan cennetlerde mükafatlandırılacaktır.¹⁰³

İnciller Hristiyan inancı ve ahlakının en önemli kaynaklarındandır. Hristiyan azizlerinden olan Augustin kişinin eylemlerinin tamamının gayesi erdemdir der. Ona göre erdem kişinin akla uygun olarak hareket etmesidir. Eğer kişi akla uygun hareket ederse o kişi erdemli bir birey olup ebedi saadet ve mutluluğu elde etmeye hak kazanır.

İnsanlar ile sosyal ilişkiler bakımından birçok ilahi dinde vurgulanan Hristiyanlıkta ise altın kural olarak bilinen, “İmdi, insanların size her ne yapmalarını nasıl davranmalarını istiyorsanız, siz de onlara öyle davranın”¹⁰⁴ ilkesi erdemli toplumu oluşturan maddelerden birisidir.

Yukarıda zikredilen bu ahlâkî prensipler yanında, bunlara tamamen zıt ve önceki ifadeler ile tam bir çelişki içerisinde olan bazı örneklerde Kitâb-ı Mukaddes’te mevcuttur. Matta adlı incilide geçen, “Yeryüzüne barış getirmeye geldiğimi zannetmeyin! Barış değil, kılıç getirmeye geldim. Çünkü ben babayla oğulun, anneyle kızın, gelinle kaynananın arasına ayrılık sokmaya geldim”¹⁰⁵ ifadeleri yukarıda anlatılan sevgi ve iyilikler ile tamamen birbirine zıt olan bu çelişkilerden sadece bir tanesidir.

1.11.3. İslâm’da Erdemli Toplum

Toplum dediğimiz yapı taşı bireylerden meydana gelir. Dolayısıyla bireyi erdemli bir şahsiyet yapmadan, toplumu erdemli yapmak mümkün değildir; hatta imkansızdır. Bu sebepten dolayı Kur’ân-ı Kerîm toplumu inşadan önce bireyin inşasına önem vermiştir. Vahiy Mekke döneminde ideal bir insan modeli nasıl olmalı sorusuna cevap

¹⁰² Mehmet Paçacı, *Kutsal Kitaplarda Ölüm Ötesi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001), 186.

¹⁰³ Yakup Dağeri, “Tasavvuf Kültüründe Cennet Algısı” (Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2024), 17- 22.

¹⁰⁴ Matta 7/12.

¹⁰⁵ Matta 10/34.

verir. Erdemli faziletli ideal bir şahsiyetin yetişmesinde vahiy direkt bireyi muhatap alır. İnsanı mükemmel ve üstün bir canlı olarak karşımıza çıkartır. Yüce Kitabımızda yaklaşık yüz elli yedi ayet¹⁰⁶ şahsî ahlâka ilişkindir. Mekke’de nâzil olan ayetler öncelikle bireyin karakter ve kişiliğini geliştirmeyi hedef almış ve onlara İslâm akidesi olan başta Allah’ın birliği olmak üzere imanın diğer esaslarını onlara aşılamiştir. Allah inancı yanında âhiret bilincini de onlara vererek, birey için iki hayatın söz konusu olup dünyanın geçici, âhiretin ise kalıcı olduğunu beyan etmiştir.¹⁰⁷

Medine döneminde ise vahiyler ideal bir toplumu oluşturmak için toplumu muhatap almış ve ideal bir toplumu meydana getirmiştir.¹⁰⁸

Kur’ân-ı Kerîm fazilet sahibi, erdemli ideal bir şahsiyeti inşa ettikten sonra, örnek bir toplum oluşması için, onlara iyiliği emretme, kötülükten sakındırma gibi ulvi bir görevi erdem sahibi şahsiyetlere yüklemiştir. Toplumda iyilik ve faziletlerin artmasını, kötülük ve haram olan fiillerin de yok edilip toplumdan uzaklaşmasını istemiştir. Aynı zamanda oluşturduğu o ideal şahsiyetlerden toplumda adaleti sağlamasını, zulme ve zalime ise rıza göstermemesini emrederek hak ve hakikatin yanında olmasını istemiştir. Yani Kur’ân bir taraftan oluşturmuş olduğu ideal şahsiyetten kendisi ile alakalı Allah’a karşı olan vazife ve sorumluluklarını yerine getirmesini ondan istemiş, diğer taraftan ise toplumu ıslah ve sosyal ilişkilerde iyilik ve fazilet/erdem adına ne varsa yapılmasını emretmiştir. Tüm bu Kur’ân’da zikredilen inşa süreci Hz. peygamber örneğinde gerçekleşerek hayat bulmuştur. Zira bu ideal şahsiyet ve ideal toplum olan erdemli toplumun oluşmasında iki temel kaynak Kur’ân ve Sünnettir.¹⁰⁹

¹⁰⁶ Muhammed Abdullah Draz, *Kur’ân Ahlâkı*, Çev. Günay Ünver ve Emrullah Yüksel (İstanbul: İz Yayıncılık, 2009), 87.

¹⁰⁷ Handan Filinte, “Mekkî Sûrelerde Kişilik İnşâsı” (Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 77.

¹⁰⁸ Hasan Rıza Özdemir, “Amelî Ahlâk Çerçevesinde Kur’ân’da Birey ve Karakter Eğitimi” (Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 217.

¹⁰⁹ Osman Kara, “Kur’ân’ın Mümin Kişilik İnşâsı”, *Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu*, (Ordu: Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2016), 2/ 211-224.

1.11.4. Diğer İlimler Açısından Erdemli Toplum

İlk insan Âdem'den (a.s.) şu an içinde yaşadığımız zamana kadar insanoğlu, erdemli bir toplum arayışındadır. İnsanlık elde ettiği erdem ve değerleri her zaman kendisinden sonra gelen yeni nesle aktarmıştır. O zamandan bu zamana dek birçok bilim insanı, alim ve felsefeci bu konu ile ilgili düşüncelerini dile getirip eserlerinde ortaya koymuştur. Biz bu bölümde kısada olsa bu düşünürlerin perspektifinden erdemli bir toplum nasıl olmalıdır sorusuna yanıt arayacak ve onların bakışıyla bu konuyu kısaca ele alacağız.

Platon'a (ö. 347) göre "*erdemli toplumu*" devlet belirler. Ona göre bireyler içinde bulunmuş olduğu devletin karakterini yansıtır. Bu sebepten dolayı kişilerin erdemli olup olmaması, içinde yaşadığı toplum ve devlet ile ilgili bir olgudur. O devleti insanlardan meydana gelen bir yığın olarak görmez, bilakis o, devlet ve bireyleri bir insan vücuduna benzetir. Bu vücut içerisinde insanlar bir organizma gibidir. O devleti büyük çapta bir insan, insanı da küçük çapta devlet olarak tarif eder. Bu tarife göre sadece bireyler devleti şekillendirmez aynı zamanda devlet de bireyleri şekillendirir. Yani devletin yapısı nasılsa toplumun yapısı da aynıdır. Ona göre toplum ahlâkının ölçüsü budur. Fert içinde yaşamış olduğu devlete benzer ve o devleti yansıtır. Devletin amaçlarından en önemlisi toplumun erdemli yapılmasıdır. Onun için erdemli insan özgürdür. Kötülüğü köleye, erdemi ise hür olan bireye daha layık görür. Onun nazarında İnsan ve toplum için en yüksek iyi, erdemdir. Aynı zamanda erdemli bir toplumun oluşturulmasında, toplumda yaşayan o bireylerin de devletin hazırlamış olduğu kurumlarda yetişmesi şarttır. Çünkü erdemli bir birey ve topluma ancak eğitimle sahip olunabilir.¹¹⁰ Fârâbî (ö. 950) erdemli toplumun nasıl olması gerektiğini anlatan "*el-Medînetü'l-Fâzıla*" isimli eserini kaleme almış, erdemli bir toplumun yapısını ve o topluma yön veren erdem sahibi yöneticilerin özelliklerini kitabında zikretmiştir. Fârâbî insanların yaratılış gayesinin mükemmelliğe ulaşmak olduğunu ve bu mükemmelliğe de ulaşmanın şartı olarak bireylerin bir araya gelip yardımlaşmasına işaret eder. Bu noktada onların bu birlikteliği ise kurmuş oldukları toplumun şeklini de belirler.¹¹¹ Onun için erdemli bir toplumda adalet çok önemlidir. Adaleti

¹¹⁰ Platon, *Devlet*, Çev. Sabahattin Eyüpoğlu, 31. bs (İstanbul: Remzi Kitapevi, 2010), 205.

¹¹¹ Yaşar Aydın, *Fârâbî'de Tanrı-İnsan İlişkisi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2008), 92.

engelleyenlere gerekli yaptırım ve cezaların verilmesini, erdemli bir toplumun oluşması için şart koşmuştur. İlâveten erdemli bir toplumu erdem sahibi bir yöneticinin yönetmesi gerektiğini bu sayede erdemli bir topluma ulaşılabileceğini söylemiştir.¹¹² Ona göre toplanma amacı mutluluk olan bir şehir, erdemli bir şehir, orada bu gaye için yaşayan topluluk da erdemli bir topluluktur. Eğer toplanma amacı mutluluk değilse o zaman o şehir erdemsiz bir şehir olacaktır.¹¹³

İbn Miskeveyh (ö. 1030) insanın sosyal bir varlık olduğunu, tek başına yaşayan bireylerden faziletlerin çıkmayacağını savunur. Kişi ancak akla uygun davrandığında erdeme ulaşır. Dolayısı ile toplum fazileti elde eder. Akabinde ahlâkî yetkinlik ve ahlâkî olgunluğa ulaşır. Bu ahlâkî olgunluk ise sadece faziletlerin bilinmesi ile elde edilemez bilakis bu fazilet ve erdemler hayata geçirilip kazanılabilir. Bunun neticesinde erdemli bir birey ve toplum meydana gelir.¹¹⁴

Taşköprîzâde Ahmet Efendi (ö. 1561) erdemli bir toplumun oluşması ve devamı için ahlâkî değerlerin çok önemli olduğuna vurgu yapmış, erdemli bir toplumun yapı taşları olan erdemli bireylerin, bu erdemleri kazanıp koruması gerektiğine de işaret etmiştir. Kitabında erdemli bir toplumun oluşturulmasında ahlâk konusunun önemini açık bir şekilde zikreder. Ona göre aile ahlâkı, toplum ahlâkını tamamlar. Ailenin korunmasına büyük önem veren Taşköprîzâde Ahmet Efendi ailede sevgi ve saygının aile kurumunu ayakta tuttuğunu söyler. Aile fertleri arasındaki bu bağların sevgi muhabbet ve hoşgörü ile güçleneceğine değinir. Erdemli bir aileden de erdemli toplumlar çıkacağını savunur.¹¹⁵

¹¹² Fârâbî, *el-Medinetü'l-Fâzıla*, 87.

¹¹³ A.g.e., 90.

¹¹⁴ İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-Ahlâk*, 154.

¹¹⁵ Ahmet Efendi Taşköprîzâde, *Ahlâk-ı Adudiyye Şerhi*, Çev. Müstakim Arıcı, 1. bs (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014), 106.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN-I KERÎM'DE ERDEMLİ TOPLUMLAR ve ÖZELLİKLERİ

Yüce Kitabımızda erdemli toplumlara dair örnekler toplumların davranış ve ahlâkî ilkelerinin nasıl olması gerektiğini gösteren kıssalarla anlatılır. Erdemli toplumlar Allah'a iman eden, dürüstlük ve adaleti ayakta tutan, merhametli ve yardımsever olan toplumlardır. Allah'ın emirlerine uyan bu topluluklar Yüce Kitabımızda övgüyle anılarak diğer toplumlara örnek gösterilir. Bu kısımda Yüce Kitabımızda bizlere anlatılan örnek erdemli toplulukları inceleyeceğiz.

2.1. Kur'ân-ı Kerîm'de Erdemli Toplumlara Örnekler

2.1.1. Hz. Nûh'un Tûfan'dan Kurtulan Toplumu

Kur'an'da Hz. Nûh ve ona inanan az sayıdaki mümin, iman uğruna zorluklara katlanan sabırlı ve kararlı bir toplumun örneği olarak anlatılır. Hz. Nûh (a.s.) Allah'ın gönderdiği elçilerden biri olarak, halkını kâinatın yaratıcısına iman etmeye ve O'nun emirlerine uymaya onları çağırmıştır. Hz. Nûh bu davet görevini büyük bir azim ve sabırla yerine getirmiştir; ancak halkının çoğu onun mesajını reddetmiş, onu ve inananları alaya almışlardır. Bununla birlikte Hz. Nûh'a iman eden az sayıdaki mümin, tüm zorluklara rağmen sadakatle ona bağlı kalmış ve Allah'a olan imanlarından taviz vermemişlerdir.

2.1.1.1. Hz. Nûh

Yüce Kitabımızda kavmiyle yapmış olduğu mücadelesine yer verilen ilk peygamber Hz. Nûh'tur. Nûh'un kıssası Yüce Kitabımızda detaylı bir şekilde ele alınan kıssalardan biridir. İlahî Kitabımızda Hz. Nûh ve kıssasından bahseden ayetler on surede yer almıştır. Bu kıssalarda o ve kavminin yaşadığı bölge hususunda detaylı bilgi geçmemekle birlikte bu konuda bize ulaşan onun Allah'a iman çağrısına ilk karşı çıkıp tepki verenler, Peygamber Efendimiz asrında olduğu gibi toplumun önde gelenleri

olduğudur.¹¹⁶ Tefsir kaynaklarında Hz. Nûh ile ilgili israiliyyat türünden birçok rivayetler aktarılmış ve bu rivayetler İslâmi eserlere de sızmıştır. Ehl-i Kitap'a ait eserlerde de bu tür rivayetler geniş yer kaplar.¹¹⁷ Dinimizin iki önemli ana kaynağı olan Kur'ân ve Sünnete baktığımızda ise bu konu hakkında birçok sahîh bilginin olduğunu görebiliriz. Bu sebeple hurafe olan bilgilere itibar etmemeli, sahîh kaynaklardan bilgiyi öğrenmeliyiz. Yüce Kitabımızı incelediğimiz de Hz. Nûh gönderilmiş olduğu kavmi arasında dokuz yüz elli sene¹¹⁸ kadar kalmışsa da onun yaşadığı zamanı tam olarak tespit etmek pek mümkün olmamıştır. Tevrat onun yaşından bahsederken onun zamanında yaşayan peygamberlerinde uzun yaşadığına temas etmiş, Âdem'in de (a.s.) onun kadar yaşadığını ve tufan esnasında Hz. Nûh'un altı yüz yaşında olduğunu belirtmişse de islâm alimleri bu bilgiyi reddetmiş ve kabul etmemişlerdir.¹¹⁹ Nûh insanların ikinci atası olarak kabul edilir. Bunun nedeni ise büyük tufandan sonra yeryüzünde yaşayan tüm insanoğlu onunla gemide olup sağ salim kurtulanların neslidir.¹²⁰ İlâveten şunu söyleyebiliriz ki: Tûfandan sonraki insanoğlunun soyu, sadece Nûh'un üç oğlundan meydana gelmemiştir. Zira Kur'ân'da bu kişilerin dışında başka Müslümanların mevcudiyetinden de bahsedilmektedir.¹²¹ Yine Kur'ân Nuh'tan sonra gelen nesillerin, onun ve tufandan sağ salim kurtulan Müslümanların nesli olduğu da ifade edilmektedir.¹²² Nûh (a.s.) rivayet edildiğine göre meslek olarak marangozluk mesleğini kendisine geçim kaynağı eylemiş balta, orak, saban gibi birçok el aletini insanların kazanımına sunmuştur. Kur'ân onun kavmi arasında dokuz yüz elli sene yaşadığını bize beyan etmiş lakin bu sürenin onun ömrünün tamamı mı veya peygamberlik süresini mi işaret ediyor yoksa büyük afet olan Tufan'a kadar olan süre mi kastediliyor bu husus hakkında tam net bir görüş bulunmamaktadır. Bu konuda alimlerimiz arasında farklı rivayetler ileri sürülmüş, bu süreyi onun ömrünün tamamı sayan alimler Nûh'un (a.s.) kırk yaşında peygamberlik

¹¹⁶ Ömer Özsoy, *Konularına Göre Kur'ân*, 9. bs (Ankara: Fecr Yayınevi, 1996), 267.

¹¹⁷ Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, 1/253.

¹¹⁸ el-Ankebût 29/14.

¹¹⁹ Abdulvahhab Neccar, *Kısas-ı Enbiya*, 3. bs (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1986), 47.

¹²⁰ A.g.e., 48.

¹²¹ Hûd 11/40.

¹²² el-İsrâ 17/3.

ile şereflendiğini, sekiz yüz doksan yaşında ise Tûfan'ın gerçekleştiğini beyan etmişlerdir. Onlara göre tufandan sonra altmış yıl daha yaşamış ve sonrasında vefat etmiştir. Bu belirtilen süreyi tufan öncesi sadece peygamberlik süresi olarak değerlendiren âlimler ise onun yaşının bu süreden daha fazla olduğunu dile getirmiş ve bin üç yüz sene kadar yaşadığını söylemişlerdir.¹²³

2.1.1.2. Hz. Nûh'un Gönderildiği Kavmin Özellikleri:

Nakledildiğine göre Hz. Nûh'a kadar insanlar tevhid inancına sahip olarak yaşamış, puta tapıcılık ilk kez onun kavmi ile ortaya çıkmıştır.¹²⁴ Zira Yüce Kitabımıza göre ilk hak din İslâm'dı. Onun kavmi bu inancı bozmuş ve putlara tapmaya başlamıştı.¹²⁵ Kur'ân onların taptığı putların isimlerini vererek bizzat putperest olduklarına temas etmiştir.¹²⁶ Ayette ifade edildiğine göre onun gönderildiği kavmi kötü ve fena,¹²⁷ vicdan sahibi olmayan,¹²⁸ yıldızlara tapan, çok zalim,¹²⁹ fasık,¹³⁰ inatçı, peygamberlik vazifesini insanoğluna layık görmeyen¹³¹ ve Allah katından gönderilen peygamberleri delilik ve sapıklıkla suçlayan,¹³² çok kibirli bir toplumdur.¹³³

Allah Teala bunun üzerine haddi aşan, sapık ve azgın, yıldızlara ve putlara tapan bu kavme Allah'ın azabından uyarıcı ve hak yolu onlara gösteren Hz. Nûh'u uyarıcı ve müjdeleyici olarak gönderdi. O da diğer peygamberler gibi ayette zikredilen şu şeylere davet ediyordu; İyiliği emretmek, kötülüğü yasaklamak, insanlar için güzel şeyleri helal, pis şeyleri haram etmek ve omuzlarındaki yüklerini indirmek yani zor olan

¹²³ Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi* (Ankara: TDV Yayınları, 2014), 2/139.

¹²⁴ Ömer Faruk Harman, "Nûh", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/225.

¹²⁵ Nûh 71/23.

¹²⁶ Nûh 71/23.

¹²⁷ el-Enbiyâ 21/77.

¹²⁸ el-A'râf 7/64.

¹²⁹ en-Necm 53/52.

¹³⁰ ez-Zâriyât 51/46.

¹³¹ el-Mü'minûn 23/24.

¹³² el-Arâf 7/60-61.

¹³³ Ahmet Lütfi Kazancı, *Peygamberler Tarihi*, 1. bs (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 99.

teklifleri hafifletmek.¹³⁴ Peygamberliğinin ilk zamanlarında ise kavmini üç konuda uyarıp bilgilendirmiştir. Allah'a kulluk etmeleri, Allah'a isyan etmekten sakınmaları ve kendisine tabi olmaları. Beyûrased kavmine gönderilen Nûh hiç beklemeden aynı zamanda içinde bulunmuş olduğu sıkıntı ve olumsuzluklara rağmen kavmini davete başlamış ve insanları hak dine davet ederken nakli delillerin yanında aklî delillere de çok sık başvurmuştur.¹³⁵ Bu davetini gece gündüz demeden yapan Nûh'un bu daveti ve çabası hiç sonuç vermiyor ve onların imandan kaçıp küfürlerinin artmasına sebep oluyordu. Aynı zamanda onun bu daveti sürerken kendisine yapılan baskı zulüm ve işkenceler de artıyordu. Her ne zamanki onların taptığı putları değersizleştirip batıl şeyler olduklarını ifade edince kavmi onu dinlememeleri hususunda birbirini uyararak, sakın ola ki taptıklarınızı bırakmayın ve isimlerini verdikleri putları tek tek sayarak onlardan asla vazgeçmeyin diyorlardı.¹³⁶ O bunlara aldırış etmeden tüm yaptıkları hakaret ve zulümlere rağmen tebliğini yılmadan, sabır ve kararlılıkla sürdürüp onların bu zalimce tutum ve davranışları karşısında geri adım atmamış yüklendiği tebliğ vazifesine devam etmiştir. O her defasında kavmine Allah'ın elçisi olduğunu ve bundan sonra taptıkları putlardan vazgeçmeleri gerektiğini, yoksa yakında onlara büyük bir azabın uğrayacağını herkese anlatmaya devam etti. *“Allah'tan gayrısına ibadet etmeyin. Ben, Rabbimin bana vahyettiklerini size iletiyor ve size nasihat ediyorum. Vahiy sayesinde bilmediğiniz şeyleri biliyorum.”*¹³⁷ Hz. Nûh bu davetini yıllarca sürdürmesine rağmen hiçbir olumlu sonuç alamamış ve Mevla'sına şöyle dua etmişti: *“Rabbim! Yeryüzünde tek bir inkârcı bırakma. Çünkü eğer onları bırakırsan, kullarını saptırırlar ve sadece kendileri gibi inkârcı ve ahlaktan yoksun nesiller yetiştirirler.”*¹³⁸

Ne zaman ki oğlunun da boğulacağını anlayınca: *“Rabbim! Şüphesiz oğlum da ailemdendir; senin vaadin kesinlikle gerçektir. Sen, hükmedenlerin en üstünüsün”*¹³⁹ buyurarak iman etmeyen oğlunun da kurtarılmasını talep edince bunun üzerine Allah

¹³⁴ el-Arâf 7/157.

¹³⁵ Nûh 71-14-20.

¹³⁶ Nûh 71/23.

¹³⁷ el-A'râf 7/62.

¹³⁸ Nûh 71/26-27.

¹³⁹ Hûd 11/45.

Teâlâ da “*Ey Nûh! O, kesinlikle senin ehlinde değildir; çünkü onun yaptığı, iyi olmayan bir iştir. O hâlde, hakkında bilgin olmadığı bir şeyi benden isteme. Seni, bilmezlerden olmaktan sakındırırım.*”¹⁴⁰ buyruğunu işitince Nûh fazla ısrar etmemiş Allah’a istiğfar ederek kendisinden bağışlanmayı talep etmiştir.¹⁴¹ Fakat tüm bu uyarılara rağmen oğlu gemiye binmemiş ve boğularak diğer inkârcılar gibi helak olup gitmiştir. Geminin üst katına iman eden Müslümanların yerleştirildiğini bizlere Salebi beyan eder.¹⁴² Kendisine inanan ve iman edip gemiye binen erdemli müminlerin sayısı hususunda çeşitli rivayetler mevcuttur. Onun yapmış olduğu tebliğe kulak verip tufandan kurtulan bu erdem sahibi Müminlerin sayısı sekiz ya da on kişidir.¹⁴³ Bazı müfessirlere göre seksen kişiden oluşan topluluk ona iman etmiş ve gemiye binmiş ve selamete ulaşmıştır.¹⁴⁴

İbn Kesîr gibi Mukâtil ve Suyûtî de¹⁴⁵ gemiye binen erdem sahibi kişilerin sayısını kırkı erkek kırkı kadın olmak üzere toplamda seksen olarak belirtir.¹⁴⁶ Peygamber Efendimizden nakledilen bir hadise atıfla Zemahşerî ise, gemiye binen müminlerin sayısını, üç oğlu üç gelini kendisi ve eşi olmak üzere sekiz olarak tefsirinde zikretmiştir.¹⁴⁷ Râzî de Zemahşerî ile aynı görüştedir.¹⁴⁸ Kurtûbî ise diğer

¹⁴⁰ Hûd 11/46.

¹⁴¹ Hûd 11/40.

¹⁴² Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim En-Nisâburi es-Sâlebî, *el-Keşf ve'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Ebî Muhammed b. Âşûr (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2002), 5/166.

¹⁴³ Ebussuûd b. Muhammed el İmâdî, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm İlâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm* (Beyrut: Dâr Al-Rayaheen, 1952), 2/208.

¹⁴⁴ Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Kuraşî ed-Dimeşkî İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1986), 2/445.

¹⁴⁵ Celâleddîn Ebu'l Fadl Abdurrahman b. Muhammed es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-menşûr fî't-tefsîr bi'l-me'sûr*, thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin Et-Türkî, 1. bs (Kahire: Merkezi Hecer li'l-Bühûs ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyye ve'l-İslamiyye, 2003), 4/57.

¹⁴⁶ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman.*, 1/500.

¹⁴⁷ Ebû'l Kâsım Muhammed b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf an Hakaiki't-Tenzil ve Uyunü'l-Ekavil fî Vücuhi't-Te'vil* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1986), 2/394.

¹⁴⁸ Ebu Abdillâh Fahrüddîn Muhammed er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu'l-Gayb*, 3. bs (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1420), 13/17.

müfessirlerden farklı olarak gemiye binen müminleri hanımını saymayarak üç oğlu ve üç gelini ile birlikte yedi olarak zikretmiştir.¹⁴⁹

Tüm bu rivayetleri göz önünde bulundurduğumuzda görüyoruz ki gemiye binen erdemli topluluk hakkında birçok rivayet bulunsa da böyle büyük bir peygamberin çok uzun bir süre tebliğ etmiş olması, buna rağmen ona iman edenlerin sayısı ne yazık ki ağırlıklı görüş olarak sekseni geçmemiştir. Gemide bulunan bu erdem sahibi müminlerin sayısı olarak ortaya konan bu rakamlar, bizim için iman eden bu erdem sahibi Müslüman topluluğunun azlığını ifade etmekten öteye bir anlam taşımamaktadır. Nitekim İlahî Kitabımız bunu açıkça bize beyan ederek “*Pek az kimse onunla beraber inanmıştı*” buyurarak inanan bu erdemli topluluğun azlığını bildirmiştir.¹⁵⁰ Altı asır yapılan bir tebliğin neticesinde seksen kişinin iman etmesi her ne kadar zahiren bir başarısızlık olarak görülse de asla bir başarısızlık değil bilakis verilen mücadelenin ve büyük bir sabrın göstergesi olması hasebiyle Nûh’un çok büyük bir peygamber oluşunun adeta bir nişanesidir. Nitekim İlahi Kitabımızda Allah helak ettiği kavimlere göndermiş olduğu hiçbir elçisini başarısızlıkla ve görevini tam yapmamakla itham etmemiş, aksine onların iyi bir kul olduklarını ve kendilerine verilen görevlerini hakkıyla ifa ettiklerini bize beyan etmiştir.¹⁵¹ Burada şunu da çıkarabiliriz: Erdem mücadelesinde rakamlara takılıp kalmamalıdır. Başarıyı kemmiyetle değil keyfiyetle ölçmek gerekir.

Hiz. Nûh’a zulmeden kavmi ile ona iman edip onun yanında yer alan ve gemiye binen erdemli topluluğun durumunu değerlendirdiğimizde; Hiz. Nûh’a Peygamberliği yakıştırmayan, kendi sığ görüşlerinde inat eden, zulmü normal karşılayan ve ona delilik isnat eden kavmin erdemli toplum vasıflarını taşımadığı anlaşılmaktadır. Ancak bunların aksine bir insan olarak Hiz. Nûh’u peygamber kabul eden, azınlığa rağmen onun yanında yer alan vicdanlı, zulmü savunmayan, her insanın eşit olduğuna inanan ve bunların ötesinde halkın çoğunluğuna uymayarak Hiz. Nûh’a kayıtsız şartsız iman ederek teslimiyet gösteren kişilerin mutlak surette erdemli oldukları apaçık bir

¹⁴⁹ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, thk. Hişâm Semîr el-Buhârî (Riyad: Dâru Âlemi’l-Kütüb, 2003), 9/52.

¹⁵⁰ Hûd 11/40.

¹⁵¹ Meryem 19/58.

gerçektir. Hz. Nûh'a inananlar toplumdaki zorbalıklara, alaya ve baskılara rağmen doğru bildikleri yoldan vazgeçmemiş, Allah'a olan bağlılıklarını muhafaza etmişlerdir. Kur'an, bu küçük topluluğu sabırları ve imanlarıyla erdemli bir örnek olarak sunar. Hz. Nûh ve ona inananlar, toplumun çoğunluğunun karşı çıkmasına aldırmaksızın imanlarında sebat etmiş, Allah'a sığınıp O'ndan yardım dilemişlerdir. Bu durum onların samimi inançlarını, cesaretlerini ve Allah'a olan güvenlerini gözler önüne serer.

Hz. Nûh'un Tufan'dan kurtulan erdemli ümmeti Allah'a olan sarsılmaz imanları, sabırları, itaatleri ve fedakârlıkları sayesinde kurtuluşa ermişlerdir. Bu kıssa, müminler için güçlü bir mesaj taşır: Allah'a güvenmek, sabırla zorluklara direnmek ve Allah'ın ve peygamberlerinin emirlerine itaat etmek her zaman müminlerin kurtuluşuna vesile olur. Hz. Nûh'un erdemli ümmeti, Allah'ın rahmetiyle Tufan'dan kurtulmuş ve imanlarının mükâfatını almışlardır. Bu kıssa, her türlü zorluğun Allah'a imanla aşılabileceğini ve Allah'ın müminleri daima koruyacağını gösteren evrensel bir ders niteliğindedir.¹⁵² Aynı zamanda Hz. Nûh ve ona inananların direnci, tüm inananlar için örnek bir iman, sabır ve kararlılık sembolüdür. Kur'an, onların öyküsünü anlatarak erdemli bir toplumun nasıl olması gerektiği konusunda insanlara rehberlik eder.

2.1.2. Hz. Mûsâ'nın Kızıldeniz'den Kurtulan Toplumu

Yüce Kitabımızda Hz. Mûsâ ve ona iman eden İsrailoğulları, zulme karşı sabırla direnen ve Allah'a güvenen erdemli bir toplum olarak anlatılır. Hz. Mûsâ, Allah tarafından peygamber olarak seçilmiş ve Firavun'un zulmü altında ezilen kavmini kurtarmakla görevlendirilmiştir. Firavun'un baskısı altında zor bir hayat süren İsrailoğulları Hz. Mûsâ'nın davetine uyarak Allah'a iman etmiş ve onun önderliğinde büyük zorluklara göğüs germişlerdir. Bu toplum, inançları uğruna Firavun'un zulmünden kaçmak zorunda kalmış, Hz. Mûsâ'nın önderliğinde Kızıldeniz'i geçerek Allah'ın yardımıyla kurtuluşa ermişlerdir. Hz. Mûsâ ve ona iman edenler, Allah'a olan bağlılıkları ve zulme karşı verdikleri direnişle öne çıkarlar. Onlar Firavun'un zulmüne karşı Allah'tan yardım istemiş, korkusuzca iman etmiş ve sabırla hareket etmişlerdir. Bu erdemli topluluk, Allah'ın yolunda ilerlerken karşılaştıkları zorluklara rağmen

¹⁵² İdris Şengül, *Kur'an Kıssaları Üzerine* (İzmir: Işık Yayınları, 1994), 113.

güvenlerini kaybetmemiş ve Hz. Mûsâ'nın önderliğinde güçlü bir dayanışma örneği sergilemişlerdir. İnançları, onların kurtuluşlarına vesile olmuş ve Allah, imanları dolayısıyla onlara rahmet etmiştir

2.1.2.1. Hz. Mûsâ

Hz. Mûsâ ülü'l-azm diye tabir edilen ve yüce kitabımızda ismi geçen ülü'l-azm beş büyük peygamberden biridir. Yüce kitabımızda en çok tekrar edilen kıssa, Hz. Mûsâ'nın kıssasıdır. Kıssası tek bir seferde anlatılmamış, Kur'ân'ın geneline yayılarak, bizlerin bu kıssadaki tecrübelerden daha fazla istifade etmesi amaçlanmıştır. İsmi, otuz dört sûrede takribi yüz otuz altı defa zikredilmiştir.¹⁵³ Her ne kadar tekrar gibi gözükse de bu kıssanın pek çok kez tekrar edilmesi bilinen anlamda aynı şeylerin aynı kelime ve lafızlarla bire bir olan tekrarı değil bilakis bir sûrede gençliğinden bahsedilirken, diğer sûrede farklı kişilerle olan diyalogu ele alınır. Yine başka bir sûrede genel manada kıssası ele alınırken diğer başka bir sûrede ise kısa bir şekilde özet halinde zikredilir. Yine bir olay defalarca anlatılırken her defasında farklı konu ve yönler vurgu yapılır.¹⁵⁴ Tüm bu yönleri ile baktığımızda bire bir tekrar olmadığını anlamak mümkündür. Kur'ân'da Hz. Mûsâ'nın birçok mucizesinden bahsedilir. Asa ve denizin yarılması hadisesi bunlardan bazılarıdır. Aynı zamanda herhangi bir aracı olmaksızın Allah ile konuşma şerefine nail olan bir peygamberdir. Hayatı anlatılırken aile fertlerinin tamamı babası hariç Kur'ân'da zikredilir. Annesi, kız kardeşi ve erkek kardeşi olan Harun'dan da sıkça söz edilmektedir.¹⁵⁵ Hayatı, kavmi ile olan mücadelesi, firavun ile olan diyalogu birçok sûrede zikredilmesine rağmen özellikle doğumu ve gençliği Tâhâ ve Kasas sûrelerinde zikredilmiştir. Kasas sûresinde bu anlatım tafsilatlı bir biçimde zikredilirken Tâhâ sûresinde ise kısa ve özet bir biçimde anlatılmıştır.¹⁵⁶

¹⁵³ Abdu'l-Bâkî, *el-Mu'cemu'l-müfehres*, 854.

¹⁵⁴ Muhammed Abay, *Kur'ân Kıssaları* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 39.

¹⁵⁵ Ömer Faruk Harman, "Hârûn", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/ 254-256.

¹⁵⁶ Fadl Hasan Abbâs, *Kasasu'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Ürdün: Dâru'n-Nefâis, 2009), 484.

2.1.2.2. Hz. Mûsâ'nın Gönderildiği Kavmin Genel Özellikleri:

Hz. Mûsâ'nın kavmi olan İsrailoğulları hakkında Kur'ân'a baktığımızda Allah Teala'nın vermiş olduğu nimetlere kavuşmaları, ilim sahibi kimseler olmaları ve alemlere üstün kılınmaları gibi güzel özellikleri olduğu gibi, tevhid inancını çığneyip puta tapmaları,¹⁵⁷ Üzeyir (a.s.), Allah'ın oğludur diyerek ona şirk koşmaları,¹⁵⁸ kendilerini uyarmak için gönderilen peygamberlerini öldürmeleri, yeryüzünde bozgunculuk çıkarıp yeryüzünü ifsat etmeleri,¹⁵⁹ kibir ve gururlu olmaları, kendi kitaplarında Hz. Muhammed (s.a.v.) ile alakalı ayetleri tahrif ederek onu gizlemeye çalışmaları¹⁶⁰ gibi bir çok menfi çirkin özellikleri, yanlış inanç ve bozuk karakterli olmalarından da bahsedilir. Kur'ân-ı Kerimde Yahudilerin peygamberlerine karşı takınmış oldukları tutum ve davranışları nedeniyle çok ciddi tenkitlere tabi tutulduğunu görebiliriz. Çünkü onlar Allah'ın göndermiş olduğu bazı peygamberleri kabul edip iman ederek bazılarını da birtakım iftira ve yalanlar öne sürerek inkâr etmişlerdir.¹⁶¹ Buna ilaveten bazı peygamberleri bazılarından üstün tutarak peygamberler arasında ayırım yapmışlardır.¹⁶² Ayrıca meleklerle iman hususunda da doğru inançtan ayrılmışlardır. Hz. Muhammed'e vahiy getiren Cebrâil'i de kendilerinin gizlemek istediği şeyleri ona haber verdiği gerekçesi ile sevmezler ve ona düşmandırlar. Onların bu düşmanlığı Cebrâil'in son peygamberlik vazifesini Yahudi toplumundan olmayan birine vermesi sebebiyledir.¹⁶³ Onların ahiret inancını da Kur'ân-ı Kerîm tenkit etmiş ve onların dünya karşısında ahireti tercih ettiklerini, kurtulan kişilerin kendileri olduğunu ve sadece kendilerinin cennete gireceğini¹⁶⁴ bunu da güya Yakub'un soyundan hiçbir kimseyi Allah'ın cehenneme sokmayacağına dair vaadi olduğunu, girseler bile ataları olan kendi peygamberlerinin onlara şefaet edip¹⁶⁵

¹⁵⁷ el-Mâide 5/18, Âl-i İmrân III/181.

¹⁵⁸ et-Tevbe 9/30.

¹⁵⁹ el-Mâide 5/64.

¹⁶⁰ el-Bakara 2/79.

¹⁶¹ Râzi, *Tefsir-i Kebir*, 3/220.

¹⁶² en-Nisâ 4/150-151.

¹⁶³ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru Mukâtil b. Süleyman.*, 1/106.

¹⁶⁴ el-Bakara 2/111.

¹⁶⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/348.

orada birkaç gün kalacaklarını bize bildirmiştir.¹⁶⁶ Sonuç olarak Yüce kitabımızda Yahudilerin inanç değerlerini ifade eden ayetler çokça zikredilmektedir. Zikredilen bu ayetler onların inanç esaslarını ve özelliklerini bildirmekte ve onların bu inançlarının batıl olduğunu bizlere haber vermektedir. Kur'ân ayrıca bizlere onların bu inançları yanında olumsuz olan kişisel karakteristik özelliklerinden de bahsetmekte ve tenkit etmektedir. Yahudilerle alakalı olan ayetlere baktığımızda görürüz ki; tenkit edilen yanlış inançlarından daha fazla onların ahlâkî ve sosyal davranışları tenkit edilmiş, ilaveten emredilen şeyleri yapmamaları ve menedilen şeylerden de kaçmadıkları hususu Kur'ân'da zikredilmiştir. Hz. Mûsâ ve kardeşi Hârûn, firavuna gönderilip “Şüphesiz biz âlemlerin Rabbinin elçisiyiz. İsrailoğulları'nı bizimle beraber gönder.” dediler.¹⁶⁷ Fakat firavun ve kavmi onlarla dalga geçip buna izin vermediler. Firavun ve kavminin Hz. Mûsâ ve ona iman eden erdem sahibi topluluğa uygulamış olduğu haksızlıklar ve zulümler sebebi ile başlarına birçok felaket ve musibet geldi.¹⁶⁸ Allah onların başına tûfan, yıllarca süren kıtlık ve kuraklık, bütün ekinlerini yiyip bitiren çekirgeler, kurbağa ve kan belasını gönderince, onlar Hz. Mûsâ'nın yanına gelip şayet bu sıkıntılar yapacağın dua ile kaldırılır ise İsrailoğullarına Mısır'dan çıkmaları için izin vereceklerini söylediler. Ama buna rağmen Mûsâ'nın yaptığı dua ile sıkıntılar kalkınca sözlerinden dönüp¹⁶⁹ iman etmeyip zulümlerine devam edince firavun ve kavminin iman etmesinden tamamen ümidini kesen Hz. Mûsâ, Allah'a dua etti.¹⁷⁰ Bunu üzerine Allah Teala ona; “Kullarımı geceleyin gizlice yürüt, muhakkak ki takip olunacaksınız.” diye vahyetti.¹⁷¹ Hz. Mûsâ bu vahiy üzere İsrailoğullarına her dört beş evin bir evde toplanıp gece hava kararınca Mısır'dan ayrılmalarını onlara emretti ve geceleyin kavmi ile beraber yola çıktı. Firavun bunu duyar duymaz onları takip etmek

¹⁶⁶ el-Bakara 2/80-82.

¹⁶⁷ eş-Şuarâ 26/16-17.

¹⁶⁸ Hayrettin Karaman, vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1.bs. (Ankara: DİB Yayınları, 2007), 4/162-163

¹⁶⁹ el-Arâf 7/130-135.

¹⁷⁰ İzzüddin Ebu'l-Hasan Ali b. Ebu'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerim b. Abdulvahid eş-Şeybânî el-ma'rûf bi İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, thk. Ebû'l Fida Abdullah el-Kadı (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987), 1/142.

¹⁷¹ eş-Şuarâ 26/52.

için yola çıktı. Güneş doğarken onlara yetişti.¹⁷² Kendisi ile yola çıkan İsrailoğulları ne zaman ki Firavun'u görünce telaşa kapılıp "Ey Mûsâ! Bize va'd ettiğin yardım ve zafer, nerede kaldı?"¹⁷³ önümüzde aşılamayacak kadar büyük bir deniz, ardımızda ise bize ulaşmak üzere olan firavun ve ordusu diye serzenişte bulununca, Allah Teala Mûsâ'ya; "Değneğin ile denize vur" diye vahyettik deniz ortadan yarıldı. Her bölüm koca bir tepe gibiydi"¹⁷⁴ Mûsâ hemen bu emri duyar duymaz esasını denize vurdu ve kendisine iman eden İsrailoğullarının on iki kabilesi için denizde on iki yol açıldı.¹⁷⁵ Mûsâ ve kendisine iman eden erdem sahibi kavmi denize girip karşıya ulaşınca peşlerine takılan firavun ve ordusu da denize girdiler. Ne zaman ki denizin adeta dağlar gibi olan dalgaları firavun ve ordusu üzerine kapanmaya başlayınca firavun boğulmak üzere iken imana gelip iman ettiğini açıkça beyan etti ve bende Müslümanlardanım dedi.¹⁷⁶ Fakat onun bu imanının boşa gittiği Kur'an'da bizlere beyan edilmiştir.¹⁷⁷ Bunun akabinde Allah Teala Hz. Mûsâ ve beraberinde ona iman edip onunla yola çıkan erdemli müminleri kurtarıp, firavun ve beraberindeki ordusunu ise denizde boğmak suretiyle helak etmiştir.¹⁷⁸ Hz. Mûsâ ve ona iman eden müminlerin Mısır'dan çıkarken sayıları hakkında Müstedrek de zikredilen bir Hadis-i Şerifte altı yüz yetmiş bine ulaştığı bildirilir.¹⁷⁹

Hz. Mûsâ'nın kavmi hususunda anlatılanları değerlendirdiğimizde kavminin puta tapmaları, Üzeyir Allah'ın oğludur diyerek Allah'a şirk koşmaları, kendilerine gönderilen peygamberleri öldürmeleri, yeryüzünde bozgunculuk çıkarıp yeryüzünü

¹⁷² Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Neseî, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, thk. eş-Şeyh Muhammed Mervan Eşşar (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2006), 3/277.

¹⁷³ Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî en-Nisâbü'rî, *Arâisu'l-Mecâlis* (Mısır: Matbaatu'l-Mustafa, 1954), 199.

¹⁷⁴ eş-Şuarâ 26/63.

¹⁷⁵ Nisâbü'rî, *Arâisu'l-Mecâlis*, 199.

¹⁷⁶ Yûnus 10/90.

¹⁷⁷ Yûnus 10/91-92.

¹⁷⁸ Komisyon, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/163.

¹⁷⁹ Hâkim en-Nisâbü'rî, *El-Müstedrek Ale's-Sahihayn* (Kahire: Dâru'l-Haremeyn, 1997), 2/673.

ifsat etmeleri gibi birçok batıl inançlarından dolayı bu anlatılan kavmin erdemli toplum olmaktan uzak olduğu görülmektedir. Hz. Mûsâ'ya iman edip sihre itibar etmeyen, zulme başkaldırıp inandıkları değerler hususunda yaşadıkları yeri bırakıp hakkın yanında yer alarak Hz. Mûsâ ile hicret edip helak olmaktan kurtulan kavmin ise zikredilen bu vasıfları sebebiyle erdemli kişilerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Hz. Mûsâ'nın Kızıldeniz'den kurtulan erdemli toplumu iman, sabır, fedakârlık ve doğru liderlik sayesinde kurtuluşa eren bir topluluğu temsil eder. Bu kıssa, müminlere zorluklar karşısında Allah'a güvenmeyi, sabırla hareket etmeyi ve doğru liderlerin rehberliğinde kurtuluşa ulaşmayı öğretir. Kızıldeniz mucizesi Allah'ın müminlere olan yardımını ve kudretini gözler önüne serer. Firavun'un zulmü altında ezilen İsrailoğulları imanları ve Allah'a olan bağlılıkları sayesinde kurtulmuşlardır ve bu kıssa, müminler için önemli bir ders kaynağıdır. Onların hikayesi, önlerine çıkan tüm zorluklar karşısında Allah'a güvenmenin ve O'nun yardımına sığınmanın önemini vurgulayan güçlü bir ders niteliğindedir.

2.1.3. Hz. İsâ ve Havarileri

Yüce Kitabımızda Hz. İsâ ve ona bağlı olan havariler, iman, sadakat ve fedakarlık özellikleriyle erdemli bir toplumu temsil eder. Hz. İsâ, Allah'ın kendisine vahyettiği mesajı yaymak ve insanları doğru yola davet etmekle görevlendirilmiş bir peygamberdir. Havariler ise, Hz. İsâ'nın sadık destekçileri olarak onunla birlikte mücadele vermiş ve ona bağlılıklarını göstermişlerdir. Onlar, Hz. İsâ'nın yolunda zorluklara sabrederek imanlarını koruyan bir topluluk olarak Yüce Kitabımızda övülür.

2.1.3.1. Hz. İsâ

Hz. İsâ yüce kitabımızın ifadesiyle babasız olarak dünyaya gelmiş İsrailoğullarına gönderilen bir peygamberdir.¹⁸⁰ Kitabımızda Hz. İsâ 'ya Mesih ve İbn Meryem ismi verilmiştir. Mesih isminin ona verilmesi hususunda İbn Abbas hastalara eliyle dokunduğunda (mesh ettiğinde), dokunduğu kişilerin iyileşmesinden dolayı ona bu ismin verildiğini söyler. İbn Meryem denilmesine gelince bu onun künyesidir. Bu

¹⁸⁰ Âl-i İmrân 3/49; en-Nisâ 4/172.

şekilde izafe edilince Hz. İsa'nın Hz. Meryem'e olan nispeti tamamlanmakta ve her ikisinin şerefi herkese ifade edilmektedir. Hz. İsa kendisine Allah tarafından okuma yazma ve Tevrat öğretilen bir peygamberdir. Kendisine kitap olarak İncil verilmiştir. Annesi Hz. Meryem'e onun dünyaya geliş müjdesi verildiğinde ona okuma yazma ve hikmetin yanında Tevrat ve incilin de öğretileceği haber verilmiştir.¹⁸¹ Daha beşikte iken konuşmuş ve kendisine kitap verildiğini ve peygamber olduğunu haber vermiştir.¹⁸² Hz. İsa'ya Tevrat öğretilmiş ve kendisi, Tevrat'ı tasdik için gönderildiğini kendi ifadesi ile beyan etmiştir.¹⁸³ Kendisini müjdeleyen Hz. Yahya gibi, oda kendisinden sonra teşrif edecek olan son peygamber Hz. Muhammed'i müjdeleyerek haber vermiştir.¹⁸⁴ Gönderilmiş diğer peygamberlere bir takım mucizeler verildiği gibi Hz. İsa'ya da Kur'an'da apaçık delil¹⁸⁵ olarak tabir edilen mucizeler verilmiştir. Tüm bu mucizeler onun peygamberliğini tasdik etmesine delil iken ona iman etmeyenler ise bu mucizelerin büyü olduğunu söylemişlerdir.¹⁸⁶ Çamurdan kuş yaratma, körleri ve cüzzam hastalarını iyileştirme, ölüleri diriltme gibi Kur'an'da bazı mucizelerinden bahsedilir.¹⁸⁷

2.1.3.2. Hz. İsa'nın Gönderildiği Kavmin Genel Özellikleri:

Hz. İsa hayatta iken kendisine inananların sayısı çok az idi. Bir müddet her ne kadar bu sayı çoğalsa da bu inananların çoğu birtakım yanlış inanışlara sapmaktan geri durmadılar. Onları delalete sürükleyecek en büyük yanlış inançları ise teslis inancı idi. Bu inanca sahip olanların bir kısmı Hz. İsa'ya ilahlık isnat ettiler.¹⁸⁸ Bir kısmı onun Allah'ın oğlu olduğunu¹⁸⁹ diğerleri de üçten biridir (baba, oğul ve kutsal ruhtan)

¹⁸¹ Âl-i İmrân 3/48.

¹⁸² Meryem 19/30.

¹⁸³ es-Saf 61/6.

¹⁸⁴ es-Saf 61/6.

¹⁸⁵ el-Bakara 2/253.

¹⁸⁶ el-Mâide 5/110.

¹⁸⁷ Âl-i İmrân 3/48-49.

¹⁸⁸ el-Mâide 5/72-75.

¹⁸⁹ et-Tevbe 9/30.

demişlerdir.¹⁹⁰ Halbuki Kur'ân onlara bu bozuk inançlarının asılsız ve küfür olduğunu, Hz. İsa'nın ise ancak bir resul olduğunu ayette açıkça beyan etmiştir.¹⁹¹ İsa, İsrâiloğullarının bu bozuk inanç yapısını görüp onların inkarcılığını anlayınca "Allah yolunda bana yardımcı olmayı kim talep eder?" diye sordu. Havârilere, "Biz Allah yolunda yardımcılarız; O'na iman ettik. Tanık ol ki biz Müslümanlarız" dediler. "Rabbimiz! İndirdiğin vahye iman ettik ve peygamberine tâbi olduk. Bizi de şahitlerle beraber yaz" dediler.¹⁹² Havariler'in Hz. İsa'nın çağrısına icabet ettikten sonraki artık bizi şahitlerle beraber yaz sözleri hususunda tefsir alimleri bazı görüşleri sürmüşlerdir. Onlardan bazılarının göre bu sözden maksat senin birliğini ve nebilerinin doğruluğunu tasdik eden kimselerin cümlesinden yaz¹⁹³ demektir. Veya bizleri kendilerine uğrayacak olan güçlük ve sıkıntılara aldırış etmeyen kimselerden eyle ki; İsa'ya vermiş olduğumuz söz hususunda geri durmayıp o sözü hakkıyla yerine getirelim manasındadır.¹⁹⁴

İbn Abbas ve diğer bazı müfessirlere göre ise Ümmeti Muhammed'le birlikte yaz demektir.¹⁹⁵ Kimi müfessirlere göre ise Nebilerle yaz manasındadır. Zira her nebi kendi ümmeti üzerine şahittir.¹⁹⁶ Havariler hakkında geçen bir diğer ayette "Havârilere, 'Ey Meryem oğlu İsa! Rabbin bize gökten bir sofraya indirebilir mi?' diye sordular. İsa onlara, 'Eğer gerçekten iman eden kimselerseniz, Allah'a karşı gelmekten sakının' dedi. Onlar ise, 'O sofradan yemek, kalplerimizin huzur bulması, senin bize doğru söylediğini bilmemiz ve buna şahit olmamız için istiyoruz'"¹⁹⁷ dediler buyrulmaktadır. Bu ayet hakkında bir kısım alimler Allah'ın gücü, kudreti ve dinleri hususunda şüphe

¹⁹⁰ el-Mâide 5/72.

¹⁹¹ el-Mâide 5/75.

¹⁹² Âl-i İmrân 3/52-53.

¹⁹³ Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, 1/217.

¹⁹⁴ Râzi, *Tefsir-i Kebir*, 6/335-345.

¹⁹⁵ Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbar et-Temimî el-Mervezî es-Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, thk. Yâsir b. İbrâhim ve Ğuneyn b. Abbâs (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1997), 1/323.

¹⁹⁶ Hasan b. Mesûd b. Muhammed b. Ferrâ el-Begavî, *Me'âlimu't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Abdurrezzak el-Mehdî (Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabi, 2000), 1/445.

¹⁹⁷ el-Mâide 5/112.

ettiklerine kani olmuşlardır.¹⁹⁸ Seyyit Kutub'un tefsirini incelediğimizde ise havarilerin bu sözleri ile birkaç hatayı birlikte işlediklerini söyler. Onlar Hz. İsa'nın hak peygamber olup olmadığını anlamak için ondan mucize olarak Allah'ın gökten sofrayı indirip indiremeyeceğini sormuşlardır. Ayrıca İsa'nın "Eğer iman etmiş kimseler iseniz Allah'a saygılı olun" cevabı onların iman noktasında kâmil olmadıklarına delalet etmektedir.¹⁹⁹ Bu nakillerde bulunan tefsir alimleri onların bu sözünü kendilerinden sadır olan iman zaafının bir göstergesi olarak yorumlamışlardır. Elmalılı Hamdi Yazır ve Kurtûbî onların bu sözünü ilk İslâmiyet'e girdiklerinde söylemiş olabileceklerini²⁰⁰ ve hata yaptıklarını anlar anlamaz aynı Hz. İbrahim'in kalbim iyice tatmin olması için dediği gibi onlar da kalplerinin mutmain olması için böyle bir istekte bulduklarını²⁰¹ bunun neticesinde imanımız iyice kökleşsin ve Allah'ın kudretini açıkça görüp onu görmeyen diğer insanlara ulaştıracak şahitlerden olalım şeklinde düşündüklerinden dolayı böyle bir isteği dile getirmişlerdir, şeklinde yorumlamıştır.²⁰² Onlar Allah'ın bunu yapabileceğini biliyorlardı. Ama bunu görüp şahit olmak ve takrir etmek istiyorlardı.²⁰³ Burada Ey İsa, Rabbin indirebilir mi? Demişler bundan Rabbine sorabilir misin? Demek istemişlerdir.²⁰⁴ Her ne kadar uslüpları yanlış olsa bile taleplerini bu şekilde dile getirselers dahi, onların Allah'a karşı olan imanları tamdı. Diğer tefsir alimlerine göre ise onların bu sözleri asıl itibarı ile Allah'ın kudretinden şüphe ettiklerinden dolayı değil, bilakis Hz. İsa'nın Rabbinden sofrayı isteyip isteyemeyeceğini öğrenmek istediklerinden dolayıdır. Zira Allah'ın, ümmet-i Muhammed'e erdem sahibi havarilerin yollarını takip etmelerini emrettiğinden, onların hakkıyla iman eden erdemli müminler olduğunu anlıyoruz. Ayrıca ayeti kerimede bizler Allah yolunda yardımcılarız ifadesi, havarilerin hakkıyla iman eden mü'minler olduklarına sarahaten işaret ettiği aşikardır. Bu ifadelerden onların hakkıyla iman eden erdem sahibi müminler olduğu anlaşılmaktadır. Diğer bir Ayet-i Kerime'de

¹⁹⁸ Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, 3/450.

¹⁹⁹ Râzi, *Tefsir-i Kebir*, 9/285.

²⁰⁰ Kurtubî, *el-Câmi'*, 6/364.

²⁰¹ el-Mâide 5/112-113.

²⁰² Râzi, *Tefsir-i Kebir*, 9/285.

²⁰³ A.g.e., 9/287.

²⁰⁴ Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, 11/219.

ise “*fakat bundan sonra içinizden kim inkâr ederse*” ifadesi ise bize, onların erdem sahibi müminler olduğuna kesin işaret etmektedir. Bundan dolayıdır ki İbn Uteyye, onların mümin olduklarının aksine bir şey bilmiyorum demiş ve cumhur alimler gibi havarilerin erdem sahibi müminler olduğunu ifade etmiştir.²⁰⁵ Sonuç olarak diyebiliriz ki Zemahşerî haricindeki tefsir alimleri havarilerin erdemli birer mümin oldukları hususunda icmâ sahibidirler. Onlara göre havarilerin iman noktasında herhangi bir şüphe duyması söz konusu değildir. Hz. İsa ve ona iman eden yardımcıları olan havariler’in davetine icabet etmeyen İsrailoğulları, onu öldürmeyi planlamış olsalar da Allah onların bu planını boşa çıkarmış,²⁰⁶ onu öldürmeye muvaffak olamadıkları gibi astıkları kişi de onlara Hz. İsa gibi gösterilmiştir. Hz. Allah, İsa’yı kendi katına yükseltmiştir.²⁰⁷ Yukarıda zikrettiğimiz ayetlerde, Hz. İsa’nın ve havarilerinin Allah’a olan tam inançları ve sadakatleri vurgulanır. Havariler, Hz. İsa’nın Allah tarafından gönderilen bir elçi olduğuna yakinen iman eden, Allah'a gönülden bağlanan erdemli bir topluluktur. Havariler, Allah yolunda Hz. İsa’yı destekleyen erdemli kişiler olarak tanıtılmıştır. Yüce kitabımıza göre Hz. İsa, Rabbi tarafından mucizelerle desteklenmiş büyük bir peygamberdir. Havariler ise onunla Allah’ın yolunda olan, iman eden, Allah’ın yardımına ve hidayetine güvenen sadık bir topluluktur. Onların Hz. İsa’ya olan bağlılığı ve Allah’a yönelişleri, Kur’ân’da erdemli bir davranış olarak övülmekte ve iman edenlere örnek gösterilmektedir. Bu kıssa, erdemli bir toplumun nasıl olması gerektiği konusunda ilham verici bir model sunar: Allah’a bağlılık, peygamberlerine destek ve hakikat uğruna sebat. Kur’an’da havarilerin bu özellikleri, tüm iman edenler için bir örnek teşkil eder ve erdemli bir toplumun nasıl olması gerektiğini açıkça gösterir. Hz. İsa ve havarileri, inançları uğruna mücadele eden ve Allah’a sadakat gösteren kimselerin elde edeceği manevi huzuru ve Allah’ın rızasını kazanma yolunu temsil eder.

²⁰⁵ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü’l-Masûn fî Ulûmi’l-Kitâbi’l-Meknûn*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrât (Şam: Dâru’l-Kalem, 2016), 3/500.

²⁰⁶ Âl-i İmrân 3/54-55.

²⁰⁷ Nisâ 4/157-158.

2.1.4. Habîb en Neccâr ve Arkadaşları

Kur'an'da Habîb-i Neccâr ve ona iman eden erdem sahibi arkadaşları, hak yolunda sabır ve cesaret gösteren erdemli bir topluluk olarak “*Yasin Suresi*”nde anlatılır. Habîb-i Neccâr, Hz. Îsâ tarafından Antakya'ya gönderilen elçilerin davetine gönülden iman eden ve bu imanı halkına duyurmak için çaba gösteren salih bir mümindir. Elçilerin tebliğini kabul eden birkaç mümin, çoğunluğun baskısına rağmen onlara destek olmuş ve Allah'a olan bağlılıklarını korumuşlardır. Bu sadık topluluk, toplumun çoğunluğu kendilerini reddedip tehdit etse bile, inançlarından ödün vermeyerek örnek bir duruş sergilemiştir. Habîb-i Neccâr ve ona inanan erdemli kişiler yüce yaratıcıya ve o'nun gönderdiği elçilere tam bir sadakatle bağlanmış, hak yolunda sabırla hareket etmişlerdir. Halkı, Allah'ın gönderdiği elçilere karşı düşmanca tavır takınırken, Habîb-i Neccâr ve arkadaşları, doğru yolda olduklarına olan inançlarıyla onlara destek olmuş, halkı bu daveti kabul etmeye çağırmışlardır. Bu küçük ama imanlı topluluk, Allah'a olan bağlılıkları ve cesaretleri sayesinde Kur'an'da övgüyle anılır.

Tefsir tarihine baktığımızda Ashâbü'l-karye kıssası hakkında verilen bilgilerin değerlendirilmeye tabi tutulması Hicri 4. asırdan itibaren yapılmıştır. Bu değerlendirmeler ilk olarak Taberî ile başlamış, sonrasında Taberânî ve Ebü'l-Leys es-Semerkândî ile devam etmiştir. Ayette Şehir halkını imana davet etmek için Allah Teâlâ o beldeye iki elçi yollamış onlar ise o ikisini yalanlamış bunun üzerine Allah onlara üçüncü elçiyi de göndermiştir.²⁰⁸ Gönderilen bu elçiler Hz. Îsâ'dan sonra Hz. Muhammed'e yakın bir zaman diliminde gönderilmişlerdir. Kur'an'da zikredildiği üzere bu elçiler üç kişidirler ve peygamber olarak gönderilmiş uyarıcılardır.²⁰⁹ Tefsirlerde zikredildiğine göre, o iki elçinin mucizeler ile gelişi onların peygamber olduklarını doğrular niteliktedir. Rivayete göre Habîb en Neccâr hasta olan çocuğunu iyileştirmelerini o iki elçiden talep etmiş, onlarda yalnız biz Allah'a dua edicileriz, iyileştiren sıhhat veren odur demişler ve yaptıkları duanın ardından o yavrucak sıhhatine kavuşmuştur. O gelen elçilerin anadan doğma kör olanları iyileştirme, aynı Îsâ gibi ölüleri diriltme ve alaca hastalığını da iyileştirme gibi birçok mucizeyi de

²⁰⁸ Yasin 36/13-14.

²⁰⁹ Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, 8/6821.

gösterdikleri zikredilmektedir.²¹⁰ Bu elçilerin Hz. İsa'nın elçileri olduğu bazı kaynaklarda geçse de²¹¹ ayette geçen karye ashabına gönderilen elçilerin kim olduğu hususunda iki farklı rivayet mevcuttur. Gelen elçilerin Hz. İsa'nın Havarileri olduğunu söyleyenler²¹² olduğu gibi, onların Allah'ın gönderdiği peygamberler olduğunu söyleyenlerde vardır.²¹³ Rivayet edildiğine göre iki elçinin mucizeleri şehirde yayılmış ve birçok hasta o elçiler tarafından iyileştirilmiştir. Bu durum kralın kulağına gider ve onları huzuruna davet ederek dinleri hakkında bilgi alır ama iman etmezler ve o elçileri inkâr edip döverek zindana hapsederler. Bunun üzerine takviye için gönderilen üçüncü elçi kral ve karye ehlini imana davet ettiklerinden dolayı kral'ın onları zindana attığını bildiği için, kral'ın huzuruna çıkarak hapiste değişik birtakım şeyler söyleyen iki kişi varmış ve mucize getirdiklerini iddia edip halkı Allah'a iman etmeye çağırıyormuş. Onların ne dediklerin duyalım diyerek huzura çıkarılmalarını kraldan rica etmiş ve bu isteği kral tarafından kabul edilmiş. Huzura çıkarılan o iki kişi yine onların huzurunda hakkı söyleyince üçüncü elçi onlara delillerinin olup olmadığını sorunca onlar da huzurda körleri ve alaca hastalarını iyileştirip ölüleri dirilttiler. Bunun üzerine o elçi krala dönerek eğer onları yenmek istiyorsanız taptığınız ilahlardan yardım talep edin deyince kral onların duymadıklarını, görmediklerini ve hiçbir şeye güç yetiremediklerini bildiğin halde niye bunu bizden istiyorsun dedi. Kralın bu cevabı üzerine o elçi o zaman hak bu ikisininindir deyince bir rivayete göre orada bulunan bir grup insan ile kral iman etti. Diğer insanlar ise inkara devam ettiler.²¹⁴ Başka bir rivayete göre ise topluca o elçileri inkâr etmişlerdir.²¹⁵

Kaynaklara incelediğimizde şehir halkına gönderilen elçilerin davetini kabul ettikten sonra onlara iman edip o elçilere tabi olunmasını tavsiye eden erdem sahibi kişi hakkında onun Habib en-Neccar olduğu zikredilmektedir.²¹⁶ O kendisi iman etmiş ve kavmini de iman etmeye çağırmıştır. İnsanların itiraz ve küfrüne aldırış etmeden ve

²¹⁰ Râzi, *Tefsir-i Kebir*, 18/457.

²¹¹ A.g.e., 462-463.

²¹² İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 6/569.

²¹³ Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, 20/502.

²¹⁴ Râzi, *Tefsir-i Kebir*, 18/463.

²¹⁵ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru Mukâtil b. Süleyman.*, 3/577.

²¹⁶ Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, 8/6824.

kimliğini de gizleme gereği duymadan elçilere icâbet ederek görevini yapmış onlara da sahip çıkmıştır.²¹⁷ İlk dönem tefsir kaynaklarında şehrin en uzağından gelen kişinin Habib b. Ebriyâ,²¹⁸ Habib en-Neccâr,²¹⁹ Sahib-i Yasîn²²⁰ olduğu hususunda değişik rivayetler mevcuttur. Bu bahsedilen zatın mesleği hakkında da değişik rivayetler zikredilmiştir. İsminden de anlaşılacağı üzere neccâr (marangoz),²²¹ cerîr (ip yapan),²²² çiftçi,²²³ otuz çoban,²²⁴ oduncu,²²⁵ ayakkabıcı,²²⁶ ipek yapan,²²⁷ son olarak da Zemahşerî'nin kaynak göstermeden aktarmış olduğu rivayete göre put heykelleri yapan²²⁸ bir zat olduğu bilgileri mevcuttur. Allah'ı hiç inkâr etmediği rivayetleri bulunan Habîb en Neccâr hakkında bu put yontma işini ibadet için yapmadığı ve o zamanki şeriatta bunun mübah olduğu açıklaması ilave edilmiştir. Erdem sahibi olan bu zat Allaha ibadet eden,²²⁹ Allaha inancı tam, malının yarısını ailesine diğer yarısını da fakir fukaraya tasadduk eden,²³⁰ bir an bile olsun Allah'ı inkâr etmemiş,²³¹ Peygamber Efendimiz henüz dünyaya teşrif etmeden tam altı yüz sene önce ona iman

²¹⁷ M. İzzet Derveze, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. Mehmet Yolcu (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2011), 2/179-189.

²¹⁸ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru Mukâtil b. Süleyman.*, 3/556.

²¹⁹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 6/552.

²²⁰ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, thk. Es'ad Muhammed Tayyib (Riyad: Mektebetü Nezar Mustafa el-Bâz, 1997), 10/3191.

²²¹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru Mukâtil b. Süleyman*, 3/577.

²²² Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, 20/504.

²²³ Semerkandi, *Bahru'l-Ulûm*, 3/119.

²²⁴ Sâlebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 8/124.

²²⁵ Ebû Tâlib el-Mekkî, *el-Hidâye ilâ Bülûgi'n-Nihâye fî 'İlmi Me'âni'l-Kur'ân ve Tefsîrihi ve Ahkâmihî ve Cümelin min Fünûni 'Ulûmih* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008), 9/6018.

²²⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 6/552.

²²⁷ Begavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, 4/55.

²²⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/10.

²²⁹ Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, 20/505.

²³⁰ A.g.e., 20/506.

²³¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/10.

eden erdem sahibi Müslüman bir kuldu.²³² Hz. Peygamberden bir rivayette şüphesiz ki Sahib-i Yâsîn bugün cennettedir²³³ sözü onun ne derece faziletli ve erdemli bir mümin olduğunu ispat eder niteliktedir. Daha buna benzer birçok hadisi şerif mevcut olmasına rağmen konunun daha fazla uzamaması adına fazla detaya girmeye ihtiyaç yoktur. Kur'ân-ı Kerîm'e baktığımızda Yâsîn suresinde bu erdem sahibi mümin kişi hakkında kendisini öven ifadeler de yer verilmiştir.²³⁴ Tüm sıkıntılara rağmen erdem sahibi olan bu zat şehir halkının o elçileri yalanlamalarına aldırış etmeden iman etmiş ve o elçilere sahip çıkmıştır. Toplumun tepkisine bile aldırış etmemiş kendisine işkence edilmesine ve öldürülmesine rağmen imanında sebat gösterip dönmemiş ve halkına kin tutmamıştır. Müstedrek'te zikredilen bir rivayete göre Abdullah b. Mes'ud, Habîbi Neccâr'ın Ey kavmim, bu elçilere uyun dediği vakit onu öldürmek için boğmaya kalktıklarını rivayet eder.²³⁵ Ayrıca kavmi onun üzerine birden çullanmış ve ayaklarıyla onu ezerek öldürmüştür şeklinde bir nakil de mevcuttur.²³⁶

Habîb en Neccâr ve erdemli arkadaşları, Kur'ân 'da Allah'ın elçilerine destek veren ve inançları uğruna her türlü zulme karşı direnen müminler olarak anlatılır. Onların hikayesi, iman edenlerin cesaretini, fedakarlığını ve Allah'a olan güvenini sembolize eder. Habîb en Neccâr'ın kıssası müminlere zorluklar karşısında nasıl direnilmesi gerektiğini, hakkı savunmanın önemini ve iman uğruna yapılan fedakarlıkların Allah tarafından mükafatlandırılacağını öğretir. Habîb-i Neccâr ve arkadaşları, erdemli bir topluluğun Allah'a güven, cesaret ve fedakarlıkla nasıl inşa edileceğinin güçlü bir örneğidir. Geçmiş olan tüm Peygamberlerin hayatlarını incelediğimizde; Erdemli toplum özelliklerinden uzak olanların, Allah'ın göndermiş olduğu peygamberleri ile alay ederek onları yalanlayan ve iman etmeyenlerin Allah tarafından cezalandırıldığı ve birçoğunun helak edildiği görülmektedir. Bu kıssaya konu olan şehir halkı olayında

²³² A.g.e., 4/11.

²³³ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru Mukâtil b. Süleyman.*, 3/578.

²³⁴ Yasin 36/20-25.

²³⁵ Hakim en-Nisâburi, *El-Müstedrek Ale's-Sahihayn*, 2/466.

²³⁶ Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, 19423.

da Allah'ın göndermiş olduğu elçileri inkâr edip alaya alan bu erdemsiz kavim, bir sayha/ses ile helak edilmiştir.²³⁷

2.1.5. Ashâb-ı Kehf

Kur'ân'da birçok kıssa bizlere birtakım mesajlar vermek ve eğitmek adına zikredilmiştir. Bu kıssalardan bir tanesi de Hz. İsa ile Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed arasındaki bir vakitte gerçekleşen Ashâb-ı Kehf kıssasıdır. Bu kıssa bizlere yeniden diriltirme ve ahiret ana başlığı etrafında özetle tevhid inancıyla birlikte bu uğurda mücadele ve hicreti anlatmakta, tüm bunları işlerken ayrıca bizlere Allah'ın rahmetini ve onun yardımını unutmamayı, aynı zamanda ona sığınıp öldükten sonra yeniden diriltirilip onun huzuruna çıkarılacağımızı ve ahireti unutmamız gerektiğini, son olarak ondan başka sığınılacak kapının olmadığını bize hatırlatmaktadır. Bu bakımdan kıssalar bizlere tarihi birtakım malumatlar vermek için değil bilakis ibret vermek için olduğu aşikardır. Bu sebepten dolayı bu kıssada olduğu gibi, Yüce Kitabımız, kıssanın özüne ve esas prensiplerine temas etmeyen konular hakkında fazla detaya girmez. İşleyecek olduğumuz bu kıssa hakkında her ne kadar bir takım spekülâtif bilgiler mevcut ise de Kur'ân onların kim olduklarına, kaç kişi olduklarına, mesleklerinin ne olduğuna, hangi devirde yaşadıklarına, sığındıkları mağara ve orada ne kadar kaldıklarına köpeklerinin ismi ve rengi gibi konulara girmemiş ve bu konular hakkında ayrıntı da vermemiştir.

Konumuzla alakalı bu kıssa mağara arkadaşları olan bu erdem sahibi gençlerin Allah'a iman etmeleri, ondan rahmet ve içinde buldukları kötü durumdan çıkış yolu talep etmeleri ve bu inançları uğrunda ayağa kalkıp mücadeleye koyulmalarını bizlere anlatır. Mağara arkadaşları bu zikri geçen surede Allah'a inanan ve Allah'ın hidayetlerini arttırıp kalplerine sekînet verdiği gençler olarak zikredilmiştir.²³⁸ Sayıları hususunda İbn Abbas'ın onlar yedi kişiydiler tarzında açıklamasından başka bu konuda rakamsal bir rivayet mevcut değildir.²³⁹ Ayrıca o erdem sahibi gençleri anlatırken onların özelliği olarak yalnız Allah'a iman eden gençler olduğu, her ne

²³⁷ Yasin 36/28-32.

²³⁸ el-Kehf 18/13-14.

²³⁹ Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, 15/219.

kadar onların hangi peygamberin getirdiği şeriat hükümleri ile hareket ettikleri ve hangi dine mensup oldukları zikredilmese de bu dinin İslâm olduğu anlaşılmaktadır. Bu kıssanın Hristiyanlar tarafından yaygın olan anlatımı sebebi ile onların Hz. İsa'nın getirmiş din üzere oldukları görüşü de yaygınlık kazanmıştır.²⁴⁰ Onların bir diğer özelliği ise Allah'tan rahmet ve rüşd talep etmeleridir. Ayette bu duaları şöyle ifade edilir; “Bir zamanlar inançlı birkaç genç, büyükçe bir mağaraya sığınmış ve şöyle dua etmişlerdi: “Ey Rabbimiz! Bize katından bir rahmet ver, içinde bulunduğumuz (şu sıkıntılı) durumundan kurtaracak bir çıkış yolu göster.”²⁴¹ Bu sure bağlamında Allah'ın onlara karşı en büyük rahmeti kendilerine imanı nasip etmesi, müşriklerden korunmaları için mağaraya sığınmayı öğreterek orada uzun süre kalmaları sebebi ile onları korumasıdır. Onların talep ettikleri “rüşd” ise hidayet manasındadır.²⁴² Ashâb-ı Kehf özelinde kullanılan “rüşd”ü müfessirler, içinde buldukları zor süreç ve durumdan kurtulmalarını sağlayacak olan bir kurtuluş ve çıkış yolu, ayrıca doğruyu yanlıştan ayıt edip doğruya ulaştıracak bir şuur bilinç olarak tarif etmiştir.²⁴³ Kıssadan anlaşılan, bu gençler ilk etaptan itibaren hak dine inanan ve kavimlerinin batıl inançlarına başkaldıran ve inandıkları değerler hususunda her şeylerini terk ederek bir mağaraya sığınan erdem sahibi şahsiyetlerdir. Bu sebeptendir ki, onlar küfre razı gelmemiş ve inançlarını yaşama noktasında hicreti tercih etmişlerdir. Zira onların bu hallerinden Kur'an övgüyle bahseder.²⁴⁴ O fazilet sahibi gençler Allah'a iman etmiş gençlerdi. Allah'ın emir ve yasaklarına uyduklarından dolayı Allah onlara buldukları hak din üzere sabit kalmaları için bir basiret ihsan eylemişti. Kalplerine imanı iyice yerleştirmiş ve muhafaza etmişti. Kendilerine bahşedilen bu hakiki iman ile dinlerini yaşamak uğruna içinde yaşamış oldukları güzel yaşantıları bırakıp bir mağarada yaşamaya razı oldular.²⁴⁵ Rivayete göre Roma krallarından Dakyanus adında bir kral putlara tapıp onlar adına kurbanlar kesiyordu. Roma'nın şehirlerini gezip Hz. İsa'nın dini üzere sabit kalanları ise öldürüyordu. Bir keresinde de Ashâb-ı

²⁴⁰ Taberî, *Câmiü'l-Beyân* 15/225.

²⁴¹ el-Kehf 18/10.

²⁴² İsfahânî, “rüşd” *Müfredât*, 354.

²⁴³ Kurtûbî, *el-Câmi'*, 10/362.

²⁴⁴ el-Kehf 18/13-15.

²⁴⁵ Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, 6/249.

Kehf'in yaşadığı şehre gitti. Fakat onun gelişini haber alan inançlı insanlar oradan kaçarak gizlenmeye başladılar. Kral onların bulunarak bir araya toplanmasını emretti. İman edenler bulunup bir yerde toplandılar. Kral onların imandan dönüp puta tapma veya öldürülme arasında bir seçim yapmaya zorladı. Bir kısmı imandan dönüp öldürülmekten kurtuldu. Diğerleri ise öldürülüp cesetleri parçalanıp şehrin surlarına ve giriş kapılarına asıldı. Bu durum belli bir müddet devam etti. Bu şehirdeki imanlı gençlerin durumunu öğrenen kral onları huzuruna çağırıp onları ikna etmeye çalıştı fakat o gençler hak dinlerinden dönmeyi kabul etmediler ve şu diyalog aralarında geçti. *“Kalplerine cesaret verdiğimizizde, onlar (kendilerine putlara tapmayı emreden hükümdarlarına) karşı durarak şöyle dediler: 'Bizim Rabbimiz, göklerin ve yerin Rabbidir. O'ndan başkasına asla yalvarıp yakarmayız. Aksi halde gerçek dışı, anlamsız şeyler söylemiş oluruz’”*²⁴⁶ dediler. Kral onlara düşünüp dinlerinden dönmeleri için müddet verdi. Önemli bir iş için şehirden ayrılınca bunu fırsat bilen bu erdem sahibi gençler dinlerini ve canlarını korumak için beraberlerinde kendilerine lazım olan şeyleri alarak şehirden kaçmaya karar verdiler. Yolda karşılaştıkları çobanın tavsiyesi ile bir mağaraya sığındılar.²⁴⁷ Bu durumu Kur'ân bize şöyle anlatır. *“Şimdi onlardan ve Allah'tan başka ibadet ettiklerinden uzaklaşıp ayrıldığınıza göre, mağaraya sığınarak Rabbinizin size rahmetini genişletmesini ve durumunuzu kolaylaştıracak imkanlar sağlamasını dileyin.”*²⁴⁸ Bu durum devamında şöyle nakledilir; bu gençler sığınmış oldukları mağarada Namaz kılıp Allah'a dua ediyorlardı. Yiyecek almak için içlerinden birisi kılık değiştirip şehre iniyor, ihtiyaçlarını alıp şehirdeki durumu da öğrenip mağaraya geri dönüyordu.²⁴⁹ Mağaradaki durumdan Kur'ân şöyle bahseder; *“Hani o gençler mağaraya sığınmışlardı...”* bu sığınmış oldukları mağarada kâinatın yaratıcısına dua edip Onun rahmetini talep ediyorlar ve *“Ey Rabbimiz! Bize katından bir rahmet ver ve içinde bulunduğumuz şu durumda bize kurtuluş ve doğruluğa ulaşmayı kolaylaştır”* diyerek ondan rahmet ve kurtuluşu isteyip dua ediyorlardı.²⁵⁰ Bu

²⁴⁶ el-Kehf 18/14.

²⁴⁷ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, thk. Asım Cüneyt Köksal ve Murat Kaya, 1.Bs (İstanbul: T.C Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2021), 4/23.

²⁴⁸ el-Kehf 18/16.

²⁴⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 4/24-25.

²⁵⁰ el-Kehf 18/10.

dualarına Allah kabul etti ve onları yıllarca uyuyacakları derin bir uykuya daldırdı.²⁵¹ Kralın bu zulmünden kaçan gençleri Allah Teala üzerlerine güneşi dokundurmadan uyku ile uyanıklık hali arasında bir uyku ile uyutarak ve onları sağa ve sola çevirerek uzun yıllar mağaranın geniş bir yerinde (orta yerinde) uyuttu. *“Ey Peygamber! Eğer orada bulunsaydın, güneşin doğarken mağaranın sağ tarafından, batarken ise sol tarafından geçip onları etkilemeden bıraktığını görürdün. Onlar mağaranın geniş bir yerinde bulunuyorlardı. Bu durum, Allah’ın ayetlerinden biridir. Allah kime doğru yolu gösterirse, o kişi hidayete erer; kimi de sapıklıkta bırakırsa, onun için bir dost ya da yol gösterici bulunmaz.”*²⁵² Onlarla beraber gelen köpekleri de mağaranın önünde ayaklarını uzatıp yatmaktaydı. Belli bir müddet sonra kral o gençlerin durumunu öğrenir öğrenmez mağaranın kapısına kadar geldi ve içeri giremeyince mağara kapısının duvar ile örülmesi emrini verdi. Bu şekilde onları aç susuz bırakıp öldürmeyi düşünüyordu. Duvarı örenler arasında Allah’a imanını gizleyen iki mümin bu gençlerin kıssasının ve onların isimlerini bir kurşun levhaya yazıp bakır bir muhafaza içine koyarak mağaranın iç tarafında bir yere gizlice koydular. Rakim ifadesinin bu levhaya işaret ettiği zikredilir.²⁵³ Başka bir rivayette ise bu durum şöyle anlatılır; Roma devletinin soylularının çocukları olduğu söylenen²⁵⁴ Ashâb-ı Kehf diye tabir edilen gençler bu durumu gördükçe çok üzülüyordu. Hatta o derece ki bedenleri üzüntüden bir hayli zayıfladı. Allah’tan namaz, sadaka ve oruç ile yardım istiyorlardı. Onlardan bir tanesi ben içimde hiç kimsenin tahmin edemediği bir şeyi hissediyorum o da şu; Benim Rabbim yerlerin ve göklerin Rabbidir bunu hissediyorum deyince diğerleri de aynı cevabı verdiler. Ve hep beraber şehrin dışında bulunan bir mağaraya girdiler. Orada üç yüz dokuz sene kaldılar. *“Bu gençler, mağaralarında üç yüz yıl kaldılar; buna dokuz yıl daha ekleyenler de olmuştur.”*²⁵⁵ Onlar Allah tarafından derin bir uykuya daldırıldıktan sonra yerlerini tespit edenler ayetin ifadesi ile, *“Eğer onların üzerine varıp durumlarını görseydin, mutlaka onlardan uzaklaşıp, geri dönerdin ve için*

²⁵¹ el-Kehf 18/11.

²⁵² el-Kehf 18/17.

²⁵³ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 4/26.

²⁵⁴ Taberî, *Câmiü’l-Beyân*, 8/183.

²⁵⁵ el-Kehf 18/25.

korkuyla dolar, dehşete kapılırdın”²⁵⁶ onları oradan çıkarmak istemişlerse de girdikleri vakitte acayip hallerine muttali olduklarından dolayı korktukları için bunu başaramadılar. Onları oradan çıkartamayacaklarını anlayınca o erdem sahibi gençlerin isimlerini ve kıssalarını bir kurşun levhaya yazarak mağaranın ağzına bırakmışlar ve oradan çıkamayıp oldukları yerde ölmeleri için mağaranın ağzını taşlarla kapatıp örmüşlerdi. Bundan dolayı kurşun veya demir levha manasına gelen “*rakîm*” lafzından iktibasla kendilerine “*Ashab-ı Rakîm*” denmiştir. Erdem sahibi bu gençlerin uzun süre uyutulup sonrasında uyandırılmaları Allah’ın kudretinin bir işareti ve Ahirette yeniden diriltiilenin adeta bir provası mahiyetindedir. Bu yaşanan hâdise Kur’ân’da tafsilatlı bir şekilde anlatılmıştır.²⁵⁷ Uyandıklarında şehre içlerinden birisi gitmiş eski para ile alışveriş yaparken o zamanda yaşayan insanların hazine bulduğuna dair suçlamaların hedefi olmuştur. Yakalanıp Kralın huzuruna çıkarılan gençler huzuruna çıkarıldıklarında Kral’a durumu anlatmışlar, oda onları serbest bırakmış. Oradan ayrılan gençler mağaraya tekrar dönmüşler ve orada vefat etmişlerdir. Mağaraya dönüp orada vefat etmeleri noktasında bazı alimler onların bu defa gerçekten öldüklerini savunurken bazıları da tekrar uykuya daldıkları görüşünü dile getirmişlerdir. Peki bu kıssanın anlatılma amacı nedir denecek olursa bu soruya da yine Kur’ân cevap vermekte ve şöyle zikredilmektedir. “*Bu şekilde, (alışveriş için şehre giden genç aracılığıyla) insanların onlardan haberdar olmasını sağladık ki Allah’ın öldükten sonra diriltme vaadinin hak olduğunu ve kıyamet saatinin şüphesiz geleceğini bilsinler*”²⁵⁸ yani öldükten sonra yeniden diriltileceklerine inanmayanlara kıyamet ve yeniden diriltiilenin hak olduğunu izhar etmektir. Bu kıssanın yaşandığı yer kesin olmayıp birtakım görüşler bu yerin Kahramanmaraş Afşin ve Tarsus bölgeleri, İzmir Selçuk, Cezayir, Afganistan, Doğu Türkistan, Kahire, İspanya, Ürdün’ün başkenti Amman’ da olduğu zikredilir. Kabul gören görüş ise buranın Afşin ve Tarsus’ta olduğu yönündedir.²⁵⁹ Ashâb-ı Kehf kıssası, Allah’a olan sarsılmaz imanın, fedakarlığın ve sabrın simgesidir. Bu gençler, baskı ve zulüm karşısında inançlarından

²⁵⁶ el-Kehf 18/18.

²⁵⁷ el-Kehf 18/19.

²⁵⁸ el-Bakara 1/28.

²⁵⁹ Rahmi Tekin, “Tarihi Belgeler Işığında Tarsus”, *Türk-İslam ve Medeniyetinde Tarsus Sempozyumu* (Tarsus: Türkiye Diyanet Vakfı Tarsus Şubesi, 2010), 152.

vazgeçmemişler, hicret etmişler ve Allah'a sığınmışlardır. Allah da onları mucizevi bir şekilde korumuş, ahiret inancının canlı bir örneği olarak uzun yıllar sonra yeniden hayata döndürmüştür. Kıssa hem imanları kuvvetlendirmek hem de ahiret inancını hatırlatmak için Kur'an'da yer alır. Bu olay, müminler için güçlü bir ders ve ilham kaynağıdır. Sonuç olarak, Ashâb-ı Kehf, Allah'a sarsılmaz bir imanla bağlı kalmanın, inanç uğruna mücadele etmenin ve Allah'a sığınmanın ne kadar değerli erdemler olduğunu gösteren önemli bir örnektir. Kıssa, ahiret inancının ve Allah'ın insanları koruyucu rahmetinin güçlü bir hatırlatıcısıdır

2.1.6. Ashâbü'l-Uhdûd

Kur'an'da Ashab-ı Uhdûd, Allah'a olan imanlarından dolayı büyük zulme maruz kalan, ancak inançlarından asla vazgeçmeyen erdemli bir toplumu temsil eder. Burûc Sûresi'nde²⁶⁰ anlatılan bu kıssada, iman edenler, inançlarından vazgeçmedikleri için ateş dolu hendeklere atılarak şehit edilmekle karşı karşıya kalmışlardır. Zalim hükümdar, iman edenleri korkutmak ve baskı altına almak için bu zulmü uygulamış, ancak müminler imanlarını koruyarak direnmişlerdir. Ashâb-ı Uhdûd'un en belirgin özellikleri, Allah'a olan bağlılıkları, sabırları ve kararlılıklarıdır. Onlar, imanlarını korumak uğruna hayatlarını feda etmiş, baskılara boyun eğmeden Allah'a olan sadakatlerini göstermişlerdir. Allah, onların imanları ve cesaretlerini yüceltmış, yaşadıkları zulmün hesabının sorulacağını bildirmiştir. Bu erdemli toplum, en zor şartlar altında bile inançlarını koruyarak Allah'ın rahmetine ve rızasına ulaşmışlardır.²⁶¹ Burûc suresinde anlatılan Ashâbü'l-Uhdûd kıssasından kimlerin kastedildiği noktasında farklı görüşler olsa da Kur'an bu kişilerin kim olduğuna açıkça temas etmemiştir. Tefsir Alimleri bu Ashâbü'l-Uhdûd'tan kimin kastedildiği hususunda ihtilafa düşmüş ve bu konuda iki farklı görüşün olduğunu söylemişlerdir. Bir kısmına göre o kazılıp içinde yakılan ve işkenceye tabi tutulan kimselerin Ehl-i Kitap müminler olduğunu söylerken diğerlerine göre ise müminlere işkence yapan kafirlerdir.²⁶² Birinci görüşü yani hendeklerde işkenceye maruz bırakılıp yakılan

²⁶⁰ el-Burûc 85/4-10.

²⁶¹ el-Burûc 85/10.

²⁶² Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, 15/135.

kimselerin Ehl-i Kitap Müslümanlar olduğunu söyleyenler Hz. Suheyb'ten gelen meşhur hadis rivayetini esas alarak hendek içerisindeki ateşte yakılanların Ehl-i Kitap müminler olduğunu söylemektedir. Diğer görüşü savunanlar ise Reb'b b. Enes'ten (r.a) gelen rivayeti baz alıp hendek ashabının Müminlere işkence yapan kafirler olduğunu zira bu zalim kafirler müminleri ateşe attıkları vakit ateş müminleri yakmadan önce Allah onların ruhlarını kabzetmiş ve o ateş hendeğin başında duran kafirleri yakıp helak etmiştir.²⁶³ Bu kıssa Hz. İsa ile Hz. Muhammed arasındaki bir zaman dilimi içerisinde vaki olmuştur.²⁶⁴ Âlûsî, tefsirinde bu kıssa hakkındaki tüm rivayetleri zikrettikten sonra bunlar içerisinde en sahih olanının Suheyb'in r.a rivayeti olduğunu söyler ve diğer zikredilen rivayetlerin de vaki olabileceğinin altını çizer.²⁶⁵ İmam-ı Kurtubî ise bu değişik rivayetler hakkında bunlar her ne kadar birbirinden farklı olsa da manaları birbirine yakındır diyerek görüşünü beyan eder.²⁶⁶ Bazı tefsir alimleri bu kıssa ile ilgili rivayetleri tefsirlerine almamışlar ve diğer müfessirler için onların tefsirlerinde bu kıssa hakkında ona yakın görüş zikrettiklerini ve her görüşünde uzun bir kıssasını olduğunu ifade etmişler. Halbuki bunların tamamının ifade ettiği mana şudur; Kafirler hendek kazmışlar ve bu hendeklerde ateşler yakarak müminleri bu ateşin etrafına doldurup dininden dönenleri atmamış imanında ısrar edip dininden dönmeyenleri ise bu kazdıkları ateş çukurlarına atmışlardır onlara göre Ashâbü'l-Uhdûd, Müminleri diri diri yakan kafirlerdir diyerek ilgili rivayetleri tefsirlerinde zikretmemişlerdir.²⁶⁷ Şimdi bu rivayetleri bazılarını kısa bir biçimde zikredecek konunun çok uzamaması adına fazla uzun bir tafsilata girilmeyecektir. Kıssaların uzun bir şekilde tafsilatını merak edenler zikrettiğimiz kaynaklara bakarak bu rivayetlere ulaşabilirler.²⁶⁸ Hz. Suheyb'ten (r.a) gelen rivayet, sizden önceki kavimlerde bir kral ve sihirbaz yaşıyordu. Sihirbaz yaşlanınca Kral'a bir genç göndermesini ve yerine onu

²⁶³ Râzi, *Tefsir-i Kebir*, 12/119.

²⁶⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/449.

²⁶⁵ Şihâbüddîn Mahmud Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri's-Seb'i'l-Mesânî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994), 15/114.

²⁶⁶ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/247.

²⁶⁷ Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-Muhîd* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1990), 8/450.

²⁶⁸ Muhammed Eroğlu, "Ashâbü'l-Uhdûd", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/471.

yetiştireceğini söyledi. O gence büyü öğretiyordu. Bu genç belli bir müddet gelip gitti. Yolda giderken bir rahibin yanına uğruyor ondan bir şeyler öğreniyordu. Bu genç Allah'ın yardımıyla hastalıkları tedavi edebiliyor ve körlerin gözünü açabiliyordu. Kralın yanında bulunan kör bir kişi gencin hastaları iyileştirdiğini duyunca birçok hediye ile yanına gelip kendisini iyileştirmesini eğer şifa verirse tüm hediyelerin onun olacağını söyleyince o da ben hiç kimseye şifa veremem, şifayı verecek olan yalnız Allah'tır. Eğer Allah'a iman edersen bende ona dua eder böylece şifaya kavuşmuş olursun dedi. Adam iman edince o genç Allaha dua etti ve o adamın gözleri açıldı. Kralın yanına gidince ona gözlerini kimin geri verdiğini sordu. O da Rabbim geri verdi deyince kral benden başka rabbim mi var deyip adama işkence etti. Tüm olup biteni anlatınca genci huzuruna çağırıp her şeyi öğrendi. Kendisine Allah'ı öğreten rahibin yerini de söyleyince Rahibi yakalayıp getirdiler. Ona dininden dönmesini aksi takdirde işkence ile öldürüleceğini söyleyen kral dininden dönmeyince rahibi testere ile ikiye ayırdı. Sonrasında gözleri açılan kişide dininden dönmeyince aynı şekilde oda ikiye parçalanmak suretiyle işkence ile öldürüldü. Bunlardan sonra gence dönen kral ona da dininden dönmesini aksi takdirde ölümle cezalandırılacağını söyleyince genç dininden dönmeyeceğini ve kendisine Allah istemedikçe asla zarar veremeyeceğini söyledi. Birtakım işkenceler yapıldı fakat bir türlü öldürmeye muvafık olamayan krala eğer söylediğim şeyleri yapmazsan beni asla öldüremezsin dedi. Kral ona ne yapması gerektiğini sorunca o da insanları büyük bir meydana topla ve beni bir hurma ağacına bağla sonra ok torbamdan bir ok alarak Gencin Rabbi olan Allah'ın ismiyle diyerek oku at dedi. Kral denilenleri harfiyen yapıp oku atınca bir türlü öldüremediği genç oracıkta öldü. Bunu gören halk hep birlikte Gencin Rabbi olan Allah'a iman ettik diyerek hep birlikte iman ettiler. Bunun üzerine krala korktuğun başına geldi bütün halk Allah'a iman etti denilince kral bütün şehir sokaklarının tutulmasını ve büyük hendekler kazılıp içlerine ateşler yakılmasını emretti. Eğer kim de dininden dönmez ise ateşe atılmasını onlara söyledi. Onlarda böyle yaptı. Yavrusu ile ateşin başına gelen bir anne biraz tereddüt eder gibi olunca o çocuk dile gelip anne biraz sabret çünkü sen hak üzeresin deyince o da o kazılan ateş dolu büyük hendeklerin içerisine atladı.²⁶⁹ İşte Burûc suresinde zikredilen Ashâbü'l-Uhdûd bu kişilerdir. Onlar tüm işkencelere rağmen imandan dönmemiş ve ölümü bile göze alarak Allah'a kavuşmuşlardır. Bu

²⁶⁹ Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, 15/134.

vahşice yapılan durumu Kur'ân bize şöyle nakleder; “Onlar o (ateş hendeği)nin başında oturmuşlardı. Ve onlar, müminlere yaptıklarını seyrediyorlardı.”²⁷⁰ Bu ayetten anlaşılıyor ki; O zalimler mümin erkek ve kadınları yaktıkları ateşin içine diri diri atmakta ve iğrenç işkence durumunu attıkları hendeklerin yanı başında müşahade etmekte ve seyretmektedirler. Bu tasvir hususunda Elmalılı onların çok katı yürekli kafirler olduklarını ve erdemli müminleri ateşe atarken onları izleyip zevk aldıklarını söylemiştir. Onlar öyle katı yürekli kafirlerdir ki; gözlerini dahi kıpmadan ve yüzlerini çevirmeden o müminlere uyguladıkları işkenceleri seyrediyorlar. İşte bu acımasızlığın en yüksek zirvesidir.²⁷¹ “Ve onlar, müminlere yaptıklarını seyrediyorlardı” ayetinde zikredilen kişileri iki gruba ayırmak mümkündür. Birinci grup bizzat iman eden müminlere bu fiili uygulayan ve bu iş ile görevlendirilenler yani onların ateşe atılmasını sevk ile memur olanlar, diğer grup ise doğrudan bu işle uğraşmayıp ancak ateş dolu hendeklere atılan müminlerin hallerini izleyip seyirci kalıp razı olanlardır.²⁷² Başka bir rivayette Yahudi asıllı olan Zü Nuvas adında kral, İsa'nın dininden olan Faymiyun denilen seyyahın Necran'a geldiğini duyunca ordusuyla beraber hareket eder. Orada bulunan halkı Yahudilik ile ölüm arasında tercihe zorlar. Oradaki halk bunu reddedince hendekler kazılıp nakledilen bir rivayete göre on yedi bin diğer rivayete göre ise yirmi bin kişiyi ateş dolu hendeklerde yakar. Bunun üzerine Yemen tarafından gelen bir orduyu duyunca kaçmak durumunda kalır ve denizde boğularak helak olup gider.²⁷³

Ashâbü'l-Uhdûd İsrailoğullarındandır. Mümin erkek ve kadınları ateş dolu hendeklerin içine attılar. Onlar Daniel ve ashabıdır.²⁷⁴ Ashâbü'l-Uhdûd mümin erdemli bir kavimdir. İnsanlardan uzak bir yerde yaşayan bir kavim vardı. Allah'a ibadet ederlerdi. Onların zamanında putlara tapan bir kral vardı. Onları huzuruna çağırıp putlara tapmalarını onlardan istedi. O erdem sahibi topluluk bu daveti reddedince ateşe atılmak ile putlara tapma arasında onları bir tercih yapmaya zorladı. Erdem sahibi bu müminler dinlerinden dönmeyerek sebat ettiler ve kral onları ateşe attı. Allah onları

²⁷⁰ el-Burûc 85/6-7.

²⁷¹ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 6/315.

²⁷² Abdurrahman Kasapoğlu, *Psikolojik Tefsir Ekolü* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2017), 162.

²⁷³ Begavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, 7/190.

²⁷⁴ Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, 15/132.

ateşte yanmadan önce ruhlarını aldı ve ateş hendeklerin başında onları seyreden kafirleri içine alıp yaktı oracıkta onları helak etti.²⁷⁵ Elmalılı Hamdi Yazır da konuya şu şekilde temas eder; ona göre Ashâbü'l-Uhdûd, müminleri imanından vazgeçirmek isteyen zalim kafirlerdir. Onlara bu ismin verilmesi erdem sahibi müminleri imanlarından vazgeçirip hazırlamış oldukları ateş dolu olan büyük hendeklere atmaları sebebiyledir. Bunlar kim oldukları hakkında birçok rivayet mevcut olmasına rağmen Kur'ân-ı Kerîm'de açıkça zikredilmemiş, vasıf ve fiilleri zikredilmiştir.²⁷⁶ Rivayet edildiğine göre bu hendekler üç yerde kazılmıştır. Bunlardan biri Yemen (Necran)'de, diğeri Şam'da, öbürü ise Faris'te olanıdır. Bu zulmü yapan Zalim kişiler Faris'te Buhtunnasır, Şam'da İntanâyusu'r-Rumî, Arabistan'da ise Zü Nuvas Yusuf'tur. Kur'ân'da zikredilen Ashâbü'l-Uhdûd kıssası ise Arabistan (Necran)'da vaki olan olaydır.²⁷⁷ Ashâbü'l-Uhdûd kıssası ile alakalı en çok tercih edilen Müslim, Tirmizî ve Nesâî'nin, Suheyb'ten (r.a) rivayet etmiş olduğu hadistir. Bu konuda Âlûsî de tefsirinde bu kıssa ile ilgili rivayetleri paylaştıktan sonra diğeri rivayetlerin vaki olmasını ihtimal dahilinde kabul edip, Suheyb'in (r.a) rivayet ettiği hadisi için rivayetler arasında en sahih olanı budur diyerek görüşünü ifade eder.²⁷⁸

Ashâb-ı Uhdûd, imanları uğruna sabır ve dirayet göstererek zulme karşı koymuş, ahiret inancını koruma pahasına en zor şartlara bile göğüs germiştir. Kur'ân, bu toplumun direnişini ve imanını erdemli bir örnek olarak sunar. Onların fedakarlıkları, inananları imanları uğruna her türlü zorluğa karşı güçlü durmaya teşvik eder. Uhdûd Ashâbı, dünyevi baskılara boyun eğmeyerek Allah'ın rahmetine nail olmayı seçmişlerdir.

Bu kıssa, zulüm ve baskı karşısında Allah'a teslim olan, sabır ve imanla dimdik duran her birey için bir örnektir. Ashâb-ı Uhdûd, iman uğruna direnişi ve sadakati temsil ederken, aynı zamanda zorbalığa karşı hakikati savunmanın erdemini de bizlere hatırlatır. Bu kıssa, Müslümanlara, zor zamanlarda dahi Allah'a bağlı kalmanın ve imanı koruma uğruna her türlü fedakarlığı göze almanın ne kadar değerli olduğunu öğretir. Ashâb-ı Uhdûd, iman uğruna direnmenin, Allah yolunda sabır ve sebat

²⁷⁵ A.g.e., 15/134.

²⁷⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 6/313.

²⁷⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/449.

²⁷⁸ Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, 15/114.

göstermenin güçlü bir örneğidir ve bu kıssa, erdemli bir toplumun nasıl olması gerektiğine dair ilham verici bir model sunar.

2.1.7. Belkıs ve Erdemli Meclisi

Kur'ân'da, Sebe Kraliçesi Belkıs ve onun meclisi, erdemli bir toplumun örneği olarak anlatılır. Belkıs, Sebe Melike'si olarak halkı üzerinde adil bir yönetim sağlamış, bilgili ve dirayetli bir lider olarak öne çıkmıştır. Hz. Süleyman'ın daveti üzerine, onun bilgeliğini ve gücünü fark eden Belkıs, bu çağrıya olumlu yaklaşmış ve halkı için en doğru kararı almaya çalışmıştır. Neml Sûresi'nde Belkıs'ın, danışmanlarına danışarak toplumsal meselelerde meşverete önem verdiği görülür. Kendisi, Süleyman'ın mektubunu aldıktan sonra danışmanlarına *“Bu konuda bana görüş verin”* diyerek akıl danışır ve savaştan önce barışçıl bir çözüm arayışına girer. Bu yaklaşım, bir liderin halkına ve erdemli bir yönetime verdiği değeri gösterir.²⁷⁹

Sebe melikesi olan Belkıs onuncu yüzyıl öncesinde kurulduğu söylenen ve Yemen'de hüküm süren bir devletin başında bulunuyordu. Kur'ân'da kendisinden bahsedilen tek kadın hükümdar Belkıs'tır. Nitekim Kur'ân'da Hüdhüd adlı kuşun Süleyman'a Sebe denilen bir ülke bulduğunu ve devamında Sebe melikesi hakkında *“Onlara (Sebe'lilere) hükümdarlık eden bir kadınla karşılaştım.”*²⁸⁰diyerek hem bu ülkeden hem de bu kadın hükümdardan söz etmiştir. Bu bahsi geçen kişi delalet ve sapıklık içinde iken hakikati görür görmez kabul edip önyargısız bir biçimde delillere tabi olup ona uyan bir şahsiyettir. Belkıs önceleri iman sahibi değil iken bir görüşe göre Hz. Süleyman'ın eşi olmuş ve Allah'a iman ederek Müslüman olma şerefine nail olmuştur. Bu kıssanın bütününe baktığımızda daha çok Belkıs'ın öne çıktığını görmekteyiz. Ama Süleyman'ın muhatabı sadece o değil onun hükümdarlık etmiş olduğu Sebe ahalisidir. Belkıs kendi milletini temsil etmektedir. Onun iman ile şereflenmesi sebebi ile Sebe halkı da onunla beraber iman etmiştir. Konuya bu yönüyle baktığımızda Sebe kavmi inkâr eden kavimler içerisinde iman eden kavimlere örnek teşkil eder. İşleyecek olduğumuz konu Hz. Süleyman'ın kuşları teftiş ettiği bir sırada küçük bir kuşun orada hazır olmaması ile başlar. *“Süleyman, kuşları gözden geçirip yokladı ve dedi ki:*

²⁷⁹ Orhan Seyfi Yüçetürk, “Belkıs”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/420-421.

²⁸⁰ en-Neml 27/20-23.

'Hüdhüd'ü neden göremiyorum? Yoksa gerçekten kayıplara mı karıştı? Eğer bana açık bir mazeret getirmezse, onu kesinlikle ağır bir şekilde cezalandıracağım ya da başını keseceğim"²⁸¹ dedi. Aradan bir zaman geçtikten sonra "*Hüdhüd çok geçmeden geldi ve dedi ki: 'Senin bilmediğin bir şey öğrendim. Sebe'den sana kesin bir haber getirdim. Orada, kendisine her şeyden bolca verilmiş ve görkemli bir tahtı olan bir kadının halkına hükmettiğini gördüm. Onların, Allah'ı bırakıp güneşe taptiklarını fark ettim. Şeytan, onların yaptıklarını süslü göstermiş ve böylece onları yoldan çıkarmış. Bu nedenle, göklerde ve yerde gizli olanı açığa çıkaran, sizin gizlediklerinizi ve açıkladıklarınızı bilen Allah'a secde etmiyorlar.*"²⁸² diye haber getirince Süleyman onun getirmiş olduğu haberi geçerli bir mazeret sayıp onu affetti. Hz. Süleyman cihat etmeyi seven bir peygamberdi. Hüdhüd adlı kuşun kafir bir beldeden haber getirmesi ile cihat sevabına nail olurum düşüncesinden dolayı onu affetti ve onun bu mazeretini geçerli bir mazeret kabul etti.²⁸³

Hz.Süleyman'a Sebe beldesi ile alakalı tafsilatlı bilgiler aktarınca orada görmüş olduğu muazzam diye nitelendirdiği taht 'tan bahsetmiş ve "*(O kadına) her şey verilmiş ve onun büyük bir arşı/tahtı var*"²⁸⁴ diyerek tahtın azametini öne çıkarmıştır. Burada tahtın büyüklüğünü zikrederek birkaç şeye işaret etmiş olabilir. Bu taht fiziki olarak diğer hükümdarların tahtından daha büyük ve üzerindeki kıymetli taşlar ile daha fazla öneme sahiptir. Zira Belkıs ve kavmi bu tahta çok fazla önem ve değer veriyorlardı.²⁸⁵ Hz. Süleyman'ın ve Hüdhüd adlı bu kuşun anlatımından aslında hemen sonrasında Sebe kavmi hakkında gelen ayette ifade edilen Sebe halkının içinde bulunduğu durumdur. Hüdhüd'ün tahtı bu şekilde zikretmesi Sebe kavmini îman'a acele bir şekilde davet etmesi ve akabinde Hz. Süleyman'ı harekete geçirmek için bir teşvik olabilir.²⁸⁶ Bu konuşmaların akabinde Hüdhüd kuşunun söylemiş olabileceği veya onun bu konuşmalarının akabinde Hz. Süleyman'a ait olduğu noktasında tam bir kesinlik arz etmeyen şu sözler dile getirilmiştir. "*Allah, kendisinden başka ilah*

²⁸¹ en-Neml 27/20-21.

²⁸² en-Neml 27/22-25.

²⁸³ Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, 18/37.

²⁸⁴ en-Neml 27/23.

²⁸⁵ Kurtubî, *el-Câmi'*, 13/184.

²⁸⁶ İmâdî, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/256.

*olmayan tek ilahtır. O, yüce Arş'ın Rabbidir*²⁸⁷ Yani kim hangi yüksek makamlarda bulunursa bulunsun sonuçta varılacak tek mercî ve makam Allah'tır. Tüm bu yaşanan diyaloglardan sonra Hz. Süleyman, Belkıs'a mektup götürme işini onu onurlandırmak için kendisinden daha bu işe yetkin olan cinlere değil de ona vererek veya kayıplara karışmasıyla alakalı bir şey ortada kalmaması adına bu görevi ona verip şöyle söylemiştir.²⁸⁸ *"Doğru mu söylüyorsun, yoksa yalancılardan mısın, göreceğiz. Şimdi, şu mektubumu onlara götür ve bırak, sonra da yanlarından ayrılıp ne yapacaklarını gözle"*²⁸⁹ dedi. Belkıs'a gidip mektubu teslim edince Belkıs ileri gelen elçilerini toplayıp onlara: *"Ey ileri gelenler! Bana çok önemli bir mektup ulaştırıldı. Bu mektup Süleyman'dan geliyor ve 'Bismillahirrahmanirrahim' ile başlıyor. İçeriğinde, 'Bana karşı kibirlenmeyin ve teslimiyetle bana gelin' deniliyor. Bu konuda bana görüş bildirin. Sizinle danışmadan hiçbir konuda kesin bir karar vermem."* dedi. Orada bulunan ileri gelenler ise şöyle dediler: *"Biz güçlü ve savaşçı bir toplumuz. Ancak emir senindir, ne yapacağına sen karar ver."* Kraliçe (Belkıs) dedi ki: *"Krallar bir ülkeye girdiklerinde orayı harap eder ve halkının ileri gelenlerini aşağılarlar. Onlar hep böyle yapar. Ben onlara bir hediye göndereceğim ve elçilerin ne haber getireceğini göreceğim."*²⁹⁰ Bu ayette Belkıs'ın kavmin ileri gelenleri ile bu konuyu istişare ediyor olması Kur'an'ın Şûra prensibini hatırlatmakta²⁹¹ ve göstermekte ki gayrimüslim bir kavimde olsa istişare neticesinde ortak akıl ile bir karar alınıp sonuçta kendi lehlerine olan iman şerefi ile müşerref olma ve erdem sahibi bir toplumun oluşmasına sebep olma noktasında belirleyici rol oynamıştır. Hz. Süleyman'ın mektubuna Belkıs'ın *"Kerîm"*, önemli diye nitelendirmesinden bu ifadenin bir tür telkin olduğu ve kavmin ileri gelenlerine bilinçaltı mesaj vererek Süleyman'a karşı çıkmayalım şeklinde bir ima olduğu ifade edilir. Onun bu sözünden kavmin ileri gelenleri ile istişare anında mektubun içindekileri kabullendiği ve karşı çıkmaya meyilli olmadığı aynı zamanda ileri gelenlerin de bunu kabul etmesi için zemin hazırladığını görmekteyiz.²⁹² Bu

²⁸⁷ en-Neml 27/26.

²⁸⁸ İmâdî, *İrşâdî'l-Akli's-Selîm*, 4/257.

²⁸⁹ en-Neml 27/27-28.

²⁹⁰ en-Neml 27/29-35.

²⁹¹ Âl-i İmrân 3/159.

²⁹² Seyyid Kutup, *Fi-Zilâli'l-Kur'an* (Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, 1967), 17/146.

sualden sonra orada hazır bulunan ileri gelenlerin Biz güçlü kimseleriz ve çetin savaşçılarız, sözlerinden onların savaşa taraftar olduğu izlenimi çıkmaktadır.²⁹³ Onların savaşa meyilli olduğunu anlayan Belkıs savaşın neticelerinin dışarıdan görüldüğü gibi basit olmadığını ve çok tehlikeli sonuçları olabileceğini ve bir savaşın tümüyle bir kavmin yok oluşuna sebep olabileceğini, kimsenin gücüne ve kuvvetine güvenmeyip neticenin tam tersi bir durumla neticelenebileceği gerçeğini ifade eder tarzda “*Hükümdarlar bir ülkeye girdiklerinde orayı bozar, halkın onurlu kişilerini aşağılarlar. Büyük ihtimalle onlar da aynı şeyi yapacaklardır*”²⁹⁴ diyerek gücü ve kuvveti hakkında herhangi bir bilgi bulunmayan bir devlete savaş ilan etmenin yanlışlığına işaret etmiş ve savaşa karşı olduğunu belirtmiştir.²⁹⁵ Kavmin ileri gelenlerinin görüşlerinin sakıncalarını beyan ettikten sonra kendi fikrini ayette ifade edildiği şekliyle şöyle açıklamıştır. “*Ben (şimdi) onlara bir hediye göndereceğim, sonra gönderdiğim elçiler ne ile geri gelecekler ona bakacağım.*”²⁹⁶ Bu ifadeden Belkıs’ın savaş istemediği ve hediyelerle karşı tarafı memnun edip Sebe’ye saldırmasını engellemek istediği anlaşılmaktadır.²⁹⁷ Ayrıca ne ile dönecekler ona bakacağım derken nasıl bir bilgi ve istihbarat ile dönecekler onu beklemekte veya Hz. Süleyman’ın bir hükümdar mı yoksa bir peygamber mi olduğunu öğrenmek istemekte. Çünkü o da eğer Süleyman hediyeleri kabul ederse onun bir hükümdar olduğunu etmez ise bir peygamber olabileceğini bildiği için böyle söylemektedir.²⁹⁸ Ne zaman ki elçiler hediyeler ile Hz. Süleyman’ın huzuruna gelince Hz. Süleyman onlara “*Siz bana mal ile yardım mı sunuyorsunuz? Oysa Yüce Rabbimin bana lütfettikleri, sizin sunduklarınızdan daha değerlidir. Getirdiklerinizle ancak siz mutlu olursunuz. (Ey elçi!) Onlara geri dön ve haber ver ki, karşı koyamayacakları ordularla üzerlerine geliriz ve onları zillet içinde topraklarından çıkarırız.*”²⁹⁹ dedi. Hediyeleri kabul etmemesi hususunda bu hediyelerin iman ve İslâm’a davetten vaz geçirilmesi

²⁹³ Taberî, *Câmiü’l-Beyân*, 18/50.

²⁹⁴ en-Neml 27/34.

²⁹⁵ Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, 19/198.

²⁹⁶ en-Neml 27/35.

²⁹⁷ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 4/376.

²⁹⁸ Taberî, *Câmiü’l-Beyân*, 18/52.

²⁹⁹ en-Neml 27/36-37.

dolayısıyla gönderilmiş olması ihtimali ve muhatapta oluşacak yanlış algı sebebiyle de olabileceği kanısı mevcuttur. Çünkü hiçbir peygamber görevini dünyalık hiçbir menfaat beklemeden yapar.³⁰⁰ Hz. Süleyman onların hediyelerini kabul etmeyip geri çevirerek adeta ben dünya malına boyun eğen bir hükümdar değil Allah rızasına talip bir peygamberim, sizden hediye değil Allah'a ve benim onun elçisi olduğuma iman etmenizden başka bir şey isteğim yoktur denmiştir.³⁰¹ Elçiler hediyelerle geri dönüp olanları Belkıs'a anlatınca Belkıs onun bir peygamber olduğunu anladı ve kavminin ileri gelenlerine onun bir peygamber olduğunu ve kendilerinin de bir peygamber ile savaşmaya güç yetiremeyeceklerini, ona mektup yazıp kendisini ziyaret edeceğini oradakilere bildirdi. Ve tahtının bulunduğu odayı kilitleyip yanına aldığı ileri gelenlerin oluşturduğu kalabalık bir toplulukla yola çıktı.³⁰² Süleyman onların Allah'a ve kendi peygamberliğine iman etmelerini sağlamak amacıyla onlara bir mucize göstermek istedi ve etrafındakilere hitaben *"Onlar teslimiyet gösterip gelmeden önce, hanginiz o melikenin tahtını bana getirebilir?"* dedi. Asıl amacı bu şekilde onlara Allah'ın azamet ve kudretini gösterip kendi peygamberliğini ispat ederek Belkıs ve yanında gelen kavminin ileri gelenlerinin savaşmadan iman etmelerini sağlamaktı.³⁰³

Hz. Süleyman'ın bu sözü hemen yanıt buldu ve kitaptan (Allah tarafından verilmiş) bir ilmi olan kimse ise: *"Göz açıp kapayınca kadar onu sana getiririm,"* dedi. (Süleyman), *tahtı yanı başında durur halde görünce, "Bu Rabbimin bir lütfudur; beni şükredenlerden mi yoksa nankörlerden mi olduğumu denemek için. Şükreden, sadece kendi iyiliği için şükretmiş olur; nankörlük eden ise bilsin ki Rabbim hiçbir şeye muhtaç değildir, O cömertliğin sahibidir,"*³⁰⁴ Taht göz açıp kapayınca kadar kısa bir zaman dilimi içerisinde huzuruna geldi. Tahtı huzurunda gören Hz. Süleyman *"Tahtını tanımaz hâle getirin. Bakalım tanıyacak mı, yoksa tanımayanlardan mı olacak?"*³⁰⁵ dedi. Belkıs ve kavminin ileri gelenleri Kudüs'te Hz. Süleyman'ın huzuruna girince onu karşılayan elçiler tahtı ona gösterip *"Ona, 'Tahtın böyle miydi?' denildi. O da*

³⁰⁰ Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-munîr*, 10. bs (Dimaşk: Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, 1991), 10/323.

³⁰¹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 13/198.

³⁰² Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, 18/62.

³⁰³ Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, 2/176.

³⁰⁴ en-Neml 27/40.

³⁰⁵ en-Neml 27/41.

'Sanki o bu,' dedi. Ardından ekledi: 'Biz zaten daha önce bilgi sahibi olmuştuk ve Allah'a teslim olmuştuk.'³⁰⁶ dedi. Bunun üzerine Belkıs tahtını hemen tanıdı. Soru soranlar bu senin tahtın mı? şeklinde sormayıp senin tahtın da böyle mi? şeklinde sorunca o da soruya uygun bir şekilde sanki odur diyerek cevap verdi. Eğer soruyu bu şekilde değil de bu senin tahtın mı? şeklinde sorsa idi, evet odur şeklinde cevap verecekti.³⁰⁷ Belkıs'ın bu ayetteki "biz daha önce Müslüman olduk" ifadesinden önceden Müslüman olduğu anlaşılmış olsa da bu ayette geçen Müslüman olduk ifadesi itaat ettik ve boyun eğdik anlamında kullanılmıştır. Zira tüm bu mucizelere şahit olan Belkıs tamamen iman etmiş değildi. Ne zaman ki Süleyman ona daha önceden yaptırmış olduğu camdan bir saray olan ve girişinden itibaren altına su ve balıklar salınan ve üzerine de cam döşenen bu Camdan Köşk'ü gösterince³⁰⁸ ve getirmiş olduğu tahtın üstünde etrafında kuşlar, cinler ve insanlardan olan bir topluluk ile onu karşılayınca tüm bu mucizelerden sonra iman ederek Süleyman'la beraber Alemlerin Rabbi olan Allah'a teslim oldum dedi ve iman etti. Bu durum ayette şöyle zikredilir. "Ona, 'Saraya gir,' denildi. Melike, zeminini görünce onu derin bir su sandı ve eteğini çekti. Süleyman, 'Bu, camdan yapılmış pürüzsüz bir zemindir,' dedi. Bunun üzerine Melike, 'Rabbim! Gerçekten ben nefsiime zulmetmişim. Şimdi Süleyman'la birlikte âlemlerin Rabbi olan Allah'a teslim oldum'³⁰⁹ dedi ve kavminin ileri gelenleri ona tabi olup iman ettiler. Bu saray Belkıs'ı çok etkilemişti. Zira önce su üstünde yürür gibi olunca korkmuş, sonrasında camın üstünde yürüdüğünü anlayınca mahcup olmuş ve kendi yaptırdığı suyun önüne set koymakla, Süleyman'a verilen nimet arasındaki farkı görünce Süleyman'ın Allah tarafından gönderilen bir elçi olduğunu anlayıp bu yüzden iman ettiği zikredilir. Sonuç olarak, Belkıs ve erdemli meclisi kıssası, bir liderin nasıl doğru ve erdemli kararlar alabileceğini, halkını nasıl en iyi şekilde yönetebileceğini ve Allah'ın yoluna nasıl teslim olabileceğini gösteren derslerle doludur. Belkıs'ın barışçıl, bilge ve Müşâvere (danışma) esaslı yönetimi, bir liderin sahip olması gereken ahlâkî erdemleri gözler önüne serer. Bu kıssa, aynı zamanda bir

³⁰⁶ en-Neml 27/42.

³⁰⁷ Râzi, *Tefsir-i Kebir*, 7/198.

³⁰⁸ Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, 18/81.

³⁰⁹ en-Neml 27/44.

toplumun liderlik ve meclis sistemi ile nasıl adaletli bir şekilde yönetilmesi gerektiği konusunda önemli mesajlar içerir.

2.1.8. Hz. Muhammed'in Mekke ve Medine Erdemliler Toplumu

a) Mekke Erdemliler Toplumu:

Kur'ân nazil olmaya başlamadan önce Arap yarımadasında sosyal düzen, adalet ve inanç açısından tam bir kargaşa ve karmaşıklık hâkim idi. Kur'ân'ın inzali ile Arap halkı tabiri caizse tam bir şok hali yaşamıştır. Zira Peygamber'e (s.a.v.) inen ayetler onların alışmış olduğu hayat tarzını ortadan kaldırıp, onları ilahi iradenin istemiş olduğu bir hayat tarzına davet ediyordu.³¹⁰ Hz. Muhammed'e yüce kitabımızın nazil olmaya başlaması ile bu ilahi mesajın toplumu inşa süreci başlamış ve bu süreç yaklaşık yirmi üç sene devam etmiştir. Zikredilen bu zaman aralığında iman, ibadet ve ahlak noktasında bir takım değişim ve dönüşümler meydana gelmiştir. Kur'ân'ın amacı cahiliye dönemi insanına yeni bir yaşam tarzı inşa etmek onlara yeniden hayat vermektir.³¹¹ Kur'ân bu yeniden inşa sürecinde ilk olarak iman esaslarını onlara aşlamak ile başlamış sonrasında ise toplumsal meseleleri çözüme kavuşturma odaklı önerileri dile getirmiştir. İman ile ilgili konularda süreç zamana yayılmamış ve bu dönüşüm tedricen değil çok hızlı bir şekilde gerçekleşmiştir. İman ile alakalı olan meselelerin dışındaki diğer konularda ise bu dönüşüm ve yeniden inşa süreci, basamak basamak gerçekleşmiştir. Bu Tadrîcilik ilk etapta ibadetlerin düzenlenmesi, kötü ve çirkin işlerin yasaklanması ve bunun akabinde kişisel veya toplumsal hastalıkların tedavisi şeklinde olmuştur. Böylece Kur'ân'ın tedricen indirilmesi inmiş olduğu toplumun ihtiyaçlarına cevap vermiş hem de kendilerine inen vahyin özümsemesini sağlamıştır.³¹² Toplumda önceden beridir süregelen güzel davranış ve tutumlar yeri geldiğinde vahiy ile takdir edilmiş ve tüm topluma yayılması amaçlanmıştır. Yaratılışa

³¹⁰ Halil Çiçek, "Nüzûl Sebebine Göre Gündelik Hayatın İslamleştirilmesi", *Yüzyüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.1 (1994): 126-144.

³¹¹ Ramazan Ertürk, "Kur'ân'ın bireysel Hayatı İnşası", *VII. Kur'ân Sempozyumu Kur'ân ve Müslümanlar* (Kayseri: Fecr Yayınları, 2005), 143.

³¹² Muhsin Demirci, *Nas Olgu İlişkisi Bağlamında Kur'ân'da Sosyal Gerçeklik* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008), 45.

aykırı olamayan ve yaratıcının uygun gördüğü fiil ve uygulamalar ya aynen kalmış veya kısmen değiştirilerek insanlara sunulmuştur. Kur'ân'ın bu bakış açısı bize bir toplumu inşa ederken onların dine uygun olan fiillerinin devamına ve geliştirilmesine ait yönünü oluşturur. Kur'ân toplumu meydana getiren insanı özne kabul etmiş ve toplumu inşa etmeye bireylerden başlamıştır. Zira bireyi inşa etmeden toplumu inşa mümkün değildir. Bu inşa süreci Hz. Muhammed hayatta iken hız kesmeden devam etmiş, onun vefatı sonrası ise geride bıraktığı yaşam tarzı ve rol model şahsiyetler üzerinden devam edip zamanımıza kadar ulaşmıştır. Mekke'de nazil olan ayet ve surelerin ihtiva etmiş olduğu konular, yeniden inşa edecek olduğu erdemli şahsiyetlerin oluşturulmasını ve ideal bir insan rol modelinin meydana getirilmesini gaye edinmiş, Medine'de nazil olmuş olan ayet ve sureler ise erdemli ideal bir toplumun oluşturulmasını gaye edinmiştir.³¹³ Kur'ân bu yeniden inşa etme sürecinde ilk olarak bireyin kişilik inşasına onun dikkatini ve bakışını tabiata ve kâinata yönlendirip dünyada olup bitene bakarak düşünmesini ve ibret almasını amaçlar. Bu inşa sürecinde uygulamış olduğu bir diğer metot ise bireye olumlu davranışlar sergilemesi noktasında Allah inancı ile birlikte Ahiret bilinç ve şuurunu vermektir.³¹⁴ Kur'ân erdemli bir bireyin oluşmasında ilk olarak tevhide öncelemiş ve onu merkeze almak sureti ile erdemli bir mümin şahsiyetin oluşmasını hedeflemiştir. Böyle bir şahsiyetin oluşması da kişinin evvela Allah'ın varlığına birliğine inanması başta olmak üzere imanın diğer esaslarına inanıp iman etmesi ile mümkündür.

Bu bakımdan yüce kitabımız incelendiğinde yüce Allah yaklaşık olarak yüz elli yedi ayette bireysel olarak kişilerin erdem sahibi olması noktasında emirler, yasaklar ve mübahlar olmak üzere fertlere birtakım görevler yükler.³¹⁵ Kur'ân gerek birey olsun gerek toplum olsun bu yeniden inşa sürecinde rastgele bir metot takip etmemiş birtakım özel metotlarla kendisine tabi olanları eğitmek sureti ile onları erdemli bir birey haline dönüştürerek sonuçta erdemli toplumları meydana getirmiştir. Bu yöntemlerden olan Tadrîcilik metodu yani verilen hükümlerin yaratıcı tarafından bir kerede bütün şekliyle değil de beşerî ve sosyal algoritmalar dikkate alınarak zamana

³¹³ Özdemir, *Amelî Ahlâk Çerçevesinde Kur'ân'da Birey ve Karakter Eğitimi*, 315.

³¹⁴ Filinte, *Mekkî Sûrelerde Kişilik İnşası*, 386.

³¹⁵ Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 87.

yayılarak konulması, önemli bir yere sahiptir.³¹⁶ Allah Resul'ünün erdemli bir toplumu oluşturmak için ortaya koymuş olduğu ilkelerden en önemli olanı tevhid ilkesi olmuştur. Bu sebeple o, Mekke'de ilk olarak tevhid daveti ile başlayıp, büyük günahlardan olan şirk ile mücadele etmiş, kişileri iman esaslarına çağırarak ve evvela onların kalbine sağlam bir inanç yerleştirmek için mücadele etmiş ve sonradan peyder pey onların imanını arttıracak olan hükümleri onlara vahiy geldikçe tebliğ etmiştir. Bu tevhid inancı sayesinde kul yeniden Allah ile buluşmuş ve Allah ile aralarında aracı olduğu söylenen putlar ortadan kaldırılmış, yanlış Allah inançları düzeltilmiştir.³¹⁷ Onun toplumu yeniden inşa sürecinde ortaya koymuş olduğu ilkelerden birisi de onlara Âhret inancını tebliğ etmesidir. Mekke toplumu o zamanlarda her şeyi dünyadan ibaret görüyor ve hayatlarını o şekilde maddeci bir düşünce ile şekillendiriyorlardı. Hz. Peygamber onlara bu içinde yaşamış oldukları dünya hayatının geçici ve bir imtihan dünyası olduğunu, asıl hayatın ise, dünyada yapılan her bir şeyin mutlaka hesabının verileceği ahiret hayatı olduğunu³¹⁸ haber vererek onları çok tanrılı bir inanç yapısından aynı zamanda güçlünün her daim haklı olduğu bir anlayış çeşidi olan kabilecilik anlayışından kurtarmış ve onları tevhid inancı çatısı altında toplayarak yapılan her işin hesabının verileceğini düşünüp bu hassasiyeti içlerinde hisseden bir toplum oluşturarak hızlı bir değişim ve dönüşümü başlatmıştır. O'nun vaat ettiği düzen insanın daha saygın olduğu, güçlü olanın değil haklı olanın üstün olduğu, daha adil, canın, malın ve neslin korunmaya alındığı bir sistemi anlatması, mevcut yapıdan memnun olmayan kesimi İslâm çatısı altında birleştirmiştir. Kısa zamanda Hz. Peygamberin vadettiği değerler etrafında birçok insan toplanmış ve sayıları her gün artarak, önemli bir güç merkezi olmayı başarmıştır. Erdemli toplumları oluşturan mükemmel bir birey olmak için Allah Teala Kur'an-ı Kerim'de Hz. Muhammed'i örnek olarak sunmuştur. Nitekim Kur'an'da "*Andolsun ki, Resulullah, sizin için, Allah'a ve Ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok zikredenler için güzel bir örnektir*"³¹⁹ buyrulmuş ve onun şahsında mükemmeliyeti bize adeta yaşatarak

³¹⁶ Mustafa Hocoğlu, "Teşrîde Tedricilik Konusuna Farklı Bir Yaklaşım", *Tefsir Araştırmaları Dergisi*, C.2, S. 2 (2018): 267.

³¹⁷ Abdullah Özbek, *Kur'an'da Tevhid Eğitimi* (Konya: Esra yayınları, 1996), 42.

³¹⁸ Tirmizî, "Kıyamet", 1.

³¹⁹ el-Ahzâb 33/21.

göstermiştir. Sunulan bu örneklikte istenilen niteliklere haiz bireyler meydana getirdikten sonra hemen peşinde bu bireylerden oluşan erdemli bir toplumu yetiştirip meydana getirmek istenmektedir. İslâm Tarihi'ni incelediğimizde müşahade edilecektir ki; Mekke'de erdemli mükemmel bireyler oluşturulmuş ve Medine'ye hicretle beraber tüm insanlığa örnek teşkil edecek erdemli bir toplumun yapı taşlarının döşendiği görülmüştür. Bu zaviyeden bakıldığı vakitte toplumu bir vücuda benzetmek mümkündür. Dolayısıyla O toplumu oluşturan her bir birey, vücudu oluşturan organ gibidir. Şayet erdemli bir toplum talep ediliyorsa, o takdirde erdemli bireylerin yetiştirilmesi gereklidir. Çünkü Kur'ân-ı Kerimde zikri geçen değişim ve dönüşüm bireyden topluma doğru ilerleyip gelişen bir süreçtir. Bu sebeple Allah'ın yeryüzündeki halifesi olma şerefine layık olan insanoğlunun bu yönü ile bu değişimdeki misyon ve önemi daha da artmıştır.³²⁰

b) Medine Erdemliler Toplumu:

Hz. Muhammed'in Medine'de kurduğu toplum, Kur'ân'a dayalı bir toplumsal düzenin en güzel örneğidir. Medine, Hz. Muhammed'in önderliğinde barış, adalet ve erdemlin ön plana çıkarıldığı, farklı inançlara sahip insanların bir arada yaşadığı bir toplum haline gelmiştir. Bu toplumun temelinde takva, yani Yüce Yaratıcıya karşı gelmekten sakınma ve O'nun emirlerine uygun yaşama anlayışı yer alır. Hz. Muhammed, Medine'de farklı inanç ve etnik grupların bir arada yaşadığı bir topluma liderlik etmiş ve Medine Vesikası adı verilen bir anlaşma ile tüm toplumun haklarını güvence altına almıştır. Bu vesika, Müslümanlar, Yahudiler ve diğer gruplar arasında adalet ve hoşgörü temelinde bir sosyal düzen oluşturmuştur. Vesika, Medine'deki herkesin can ve mal güvenliğini garanti altına almış, suçluların adil bir şekilde yargılanmasını ve toplumun barış içinde yaşamasını sağlamıştır.

Medine toplumunun temel değerlerinden biri, yardımlaşma ve birbirine karşı sorumluluk bilincidir. Kur'ân, müminlerin birbirine yardımcı emreder. *“İyilikte ve takvada birbirinize destek olun, ancak günah ve düşmanlıkta iş birliği yapmayın”*³²¹

³²⁰ Ömer Özsoy, *Sünnetullah Bir Kur'ân İfadesinin Kavramlaşması* (Ankara: Fecr Yayınları, 1999), 113.

³²¹ el-Mâide 5/2.

Müminler, iman bağıyla kardeş kabul edilir ve bu kardeşlik Medine'de Ensar (Medineli Müslümanlar) ve muhacirler (Mekke'den gelen Müslümanlar) arasında güçlü bir dayanışmaya dönüştü. Kur'ân, müminler arasında kardeşliği şöyle ifade eder: *"Müminler ancak kardeşirler..."*³²²

Medine toplumunda Yahudiler, Hristiyanlar ve Müslümanlar bir arada yaşamış ve inanç özgürlüğüne saygı gösterilmiştir. Bu durum, Medine Vesikası adı verilen anlaşma ile de desteklenmiş ve tüm inanç gruplarına adil davranılacağı teminat altına alınmıştır. Kur'ân'da farklı inançlara karşı saygı, şu şekilde ifade edilmiştir: *"Dinde zorlama yoktur. Artık doğru, sapıklıktan ayrılmıştır..."*³²³

*"De ki: Ey Ehl-i Kitap! Bizimle sizin aranızda ortak bir kelimeye gelin: Allah'tan başkasına kulluk etmeyelim."*³²⁴ Bu çağrı, Hz. Muhammed'in farklı dinlere sahip olan insanlara karşı nasıl bir uzlaşma ve barış çağrısında bulunduğunu göstermektedir. Bu unsurlar, Hz. Muhammed'in önderliğinde kurulan Medine toplumunu erdemliler toplumu olarak nitelendiren temel unsurlardır. Medine'deki bu toplumsal düzen, Kur'ân'ın emirlerine dayalı olarak erdem, adalet ve kardeşlik ilkelerini hayatın her alanında uygulayan bir model olmuştur. Hz. Muhammed'in Medine'de kurduğu toplum, İslâm'ın erdemli ve adil bir toplum modelinin canlı bir örneğidir. Bu toplumun temeli, Allah'ın vahyine dayalı adalet, kardeşlik, hoşgörü ve yardımlaşma gibi İslâmi erdemler üzerine kurulmuştur. Peygamber Efendimiz, Medine'ye hicret ettikten sonra Müslümanlar ve diğer topluluklar arasında barışı, güvenliği ve sosyal adaleti sağlamak amacıyla toplumsal düzenlemeler yapmıştır. Bu, İslâm'ın barış ve erdem anlayışını topluma yansıtan önemli bir örnektir.³²⁵

Hz. Muhammed'in Medine'de kurduğu erdemli toplum, İslâm'ın toplumsal adalet, kardeşlik, hoşgörü ve barış ilkelerini en iyi şekilde yansıtan bir modeldir. Medine Vesikası ile farklı inançlara sahip grupların barış içinde bir arada yaşaması sağlanmış, adalet ve eşitlik her alanda gözetilmiştir. Bu toplum, Müslümanlar için bir rehber niteliği taşıyan, İslâmi erdemlerle inşa edilmiş örnek bir toplumdur. Medine'de

³²² el-Hucurât 49/10.

³²³ el-Bakara 2/256.

³²⁴ Âl-i İmrân 3/64.

³²⁵ Fârâbî, *el-Medinetü'l-Fâzıla*, 73.

kurulan bu erdemli toplum, İslâm'ın ilkelerine dayalı olarak barış, adalet ve kardeşlik temelleri üzerine yükselmiştir. Bu, sadece Müslümanların değil, tüm insanlığın barış içinde yaşayabileceği bir toplum modelini yansıtır. Hz. Muhammed, bu toplumu oluştururken İslâm'ın getirdiği ahlâkî değerleri hayata geçirmiş ve bu değerler Medine'de yaşayan herkes için ortak bir ahlâkî çerçeve sağlamıştır.³²⁶

Sonuç olarak, Peygamber Efendimizin Medine'de kurduğu toplum, İslâm'ın temel değerlerini uygulamalı bir şekilde yansıtan bir toplumdur. Bu toplum, Allah'ın vahyine dayanan adalet, barış ve erdem ilkeleriyle şekillenmiş ve Müslümanlara gelecek nesiller için bir örnek olmuştur. Medine erdemliler toplumu, Müslümanların sadece dini inançlarını değil, sosyal, ekonomik ve ahlâkî sorumluluklarını da yerine getirdiği bir toplumdur. Hz. Muhammed'in (s.a.v) rehberliğinde Mekke ve Medine'de oluşturulan erdemli toplum, Allah'ın emirlerine uygun yaşayan, adalet, hoşgörü, merhamet ve dayanışmayı esas alan bir toplumdur.³²⁷ Bu toplum, bireysel sorumluluk ve toplumsal adalet üzerine inşa edilmiş, takva, ibadet ve Allah'a itaat ile şekillendirilmiştir. Müslümanlar, bu toplumda hem manevi hem de sosyal açıdan örnek bir yaşam sürerek insanlığa erdemli bir toplumun nasıl olacağını göstermişlerdir. Bu topluluk, tüm Müslümanlar için bir rehber ve model olmuştur.

2.2. Kur'ân-ı Kerîm'de Erdemli Topluların Özellikleri

Kur'ân'da erdemli toplum, Allah'ın emirlerine uyan, ahlâkî değerlere ve toplumsal adalete bağlı kalan bireylerden oluşan bir topluluktur. Erdemli toplumlar hem bireysel hem de toplumsal düzeyde doğruyu ve güzeli savunan, adaleti, merhameti, dürüstlüğü ve yardımlaşmayı esas alan bir yapıya sahiptir. Kur'ân, bu toplumların dünya ve âhîret saadetine ulaşacağını müjdeler ve onlara rehber olacak ahlâkî ilkeleri açıkça belirler. İslâm, toplumsal refahı, adaleti ve huzuru sağlamak için erdemli bir yaşam sürmeyi öğütler. Bu nedenle, Kur'ân'da erdemli bir toplumun temelleri, Allah'a iman, ibadet, adalet, doğruluk, yardımlaşma, cömertlik ve sosyal sorumluluk gibi değerlerle şekillendirilmiştir. Erdemli toplumun üyeleri, sadece bireysel olarak erdemli

³²⁶ Ekrem Ziya Ümeri, *Medine Toplumu* (İstanbul: Risâle Yayınları, 2007), 48.

³²⁷ Mustafa Aydın, *İlk Dönem İslâm Toplumunun Şekillenışı* (İstanbul: Pınar Yayınları, 1992), 59.

davranmakla kalmaz, aynı zamanda çevresine iyiliği emreder, kötülükten sakındırır ve toplumsal barışa katkı sağlar. Kur’ân, böylesi toplumların kalıcı başarıya ulaşacağını ve Allah’ın rahmetine mazhar olacağını bildirir.³²⁸

Erdemli bir toplum, adaleti, doğruluğu ve merhameti esas alarak, bireylerin hem Allah ile hem de birbirleriyle olan ilişkilerini sağlam temellere oturtur. Bu temel ahlâkî özellikler, bir toplumun manevi ve maddi yönden güçlenmesini sağlar. Şimdi burada bu temel özelliklerin önemli olan başlıklarını incelemeye çalışacağız.

2.2.1. İtikâdi Özellikleri

Kur’an-ı Kerim, erdemli toplumların itikadi özelliklerini detaylı bir şekilde açıklayarak bu toplumların nasıl bir inanç ve yaşam düzeni kurması gerektiğini belirtir. Erdemli bir toplumun temelinde, Allah’a, ahiret gününe, peygamberlere ve kutsal kitaplara iman etmek gibi itikadi özellikler yer alır. Kur’an’da bu toplumlar, imanlarının derinliği ve amellerindeki samimiyetle övülür. Onlar, içsel bir bağlılıkla Yüce Yararıcıya inanır, o’nun emrettikleri kurallara uyar, sakındırdıklarından kaçınır ve bu imanlarını ahlaki davranışlarla bütünleştirirler.

Akâid:

Herhangi bir şeyin uçlarını düğümlemek bir araya toplamak manasında kullanılan “akâid” kelimesi “a-k-d” mastarından türetilen “akîde” lafzının cemisidir.³²⁹ Aynı mastardan türetilen ve iman kelimesi ile eşanlamlı kullanılan İtikat lafzı ise düğüm atar gibi bağlanmak, kalben benimseyip bir şeye kalben inanmak demektir. Bu bağlamda terim olarak akide dinde inanılması elzem zaruri olan ilkeler diye tarif edilir. Bu zikredilen manalara binaen “akâid”, İslâm dininin temel prensipleri kaideleri, inanılması gerekli olan hükümleri manasında kullanılmıştır.

Bu zikredilen temel kaidelerden hükümlerden bahseden ilme ise “akâid ilmi” ismi verilmiştir.³³⁰ İslâm inancına göre ilahi dinlerin akide esasları ve prensipleri ilk

³²⁸ Ebû İbrâhim İshâk b. İbrâhim el Fârâbî, *Mutluluğun Kazanılması (Tahsilü’s-Sa’âda)*, çev. Ahmet Arslan (Ankara: Vadi Yayınları, 1999), 65.

³²⁹ İbn Manzûr, “a-k-d”, *Lisânü’l-Arab*, 3/296.

³³⁰ Yusuf Şevki Yavuz, “Akaid”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/212.

Peygamber'den son peygamber Hz. Muhammed'e kadar hiçbir değişikliğe uğramamıştır. İlahi son kitap olan Kur'ân-ı Kerîm'e göre gönderilen bütün elçilerin tebliğ ettiği akaidin temel konusu tevhid inancı olmuştur.³³¹ Fakat zamanla gönderilen bu ilahi dinlerin akidelerinde birtakım bozulmalar meydana gelmişse de Kur'ân'da Hz. Muhammed'in anlattığı ettiği vahiy ile daha önce gönderilen elçilerin tebliğ ettiği vahyin benzer olduğu³³² ve Yüce Kitabımızın daha önce gönderilen ilahi kitapları tasdik ettiği zikredilmektedir.³³³ Aşağıda erdemli toplumların özelliklerinden ilk olarak Allah'a imanı zikredecek akabinde vahyi götüren melekler ondan sonra meleklerin indirdiği vahyin eseri kitaplar hemen sonrasında ise vahiyle muhatap olan peygamberlere iman, sonrasında ise ahirete iman ile kadere iman kısa bir şekilde işleyeceğiz.

a) Allah'a İman

Allah'a iman, bireylerin olduğu kadar toplumların da erdemli ve huzurlu bir yaşam sürebilmeleri için temel bir ilkedir. Kur'ân'da, Allah'a inanarak erdemli bir hayat yaşayan toplumların örnekleri yer almakta, bu toplumların Allah'ın emirlerine uyarak doğru yolda oldukları vurgulanmaktadır. Bu durum hem bireysel hem de toplumsal boyutta Allah'a olan inancın ne kadar büyük önem ifade ettiğini açıkça göstermektedir. Yüce kitabımız, birçok peygamberin gönderildiği toplumları örnek göstererek, Allah'a iman edenlerin erdemli bir yaşam sürdürdüğünü açıklar.³³⁴ Allah'a iman eden toplumların rehberliğinde yürüyen insanlar, kendilerine ve çevrelerine karşı sorumluluklarını yerine getirmişlerdir. Örneğin, Hz. Mûsâ'nın kavmi olan İsrailoğulları, Allah'a olan imanları sayesinde Firavun'un zulmünden kurtulmuşlardır. Hz. Mûsâ, Firavun'un zulmüne karşı Allah'a olan imanını sayesinde sabır ve cesaret göstermiştir. Bu iman, onun İsrailoğullarını özgürleştirme yolunda erdemli bir liderlik sergilemesine sebep olmuştur. Kur'an bu hadiseyi şöyle anlatır: *"Hatırlayın ki, denizi ikiye ayırıp sizi kurtarıp, gözlerinizin önünde Firavun'un ordusunu suda boğduk."*³³⁵

³³¹ el-Enbiyâ 21/25.

³³² en-Nisâ 4/163.

³³³ Fâtır 35/31.

³³⁴ Mustafa Sinanoğlu, "İman", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 17/212.

³³⁵ el-Bakara 2/50.

Bu olay, Allah'a iman edenlerin sıkıntı ve zorluklar karşısında Allah'ın yardımıyla kurtuluşa ereceğini gösterir. İsrailoğulları, bu iman sayesinde erdemli bir toplum olma fırsatı bulmuşlardır. Kur'an'da, Allah'a iman eden toplumların zor zamanlarında Allah'ın yardımını aldığı örneklerle açıklanır. Firavun'un zulmünden kurtulan İsrailoğulları'nın yanında, Hz. Nûh'un iman eden topluluğu da bu duruma örnektir. Allah, Hz. Nuh'un iman eden küçük topluluğunu bu Allah'a olan imanları sayesinde tufandan kurtarmış ve erdemli bir başlangıç yapmalarına vesile olmuştur. Nitekim bu konu Kur'an'da şöyle geçer; *“Onları da gemide taşıyarak kurtardık ve bunu alemlere bir ibret kıldık.”*³³⁶ Yusuf peygamber de Allah'a olan imanından ötürü iffetini korumuş,³³⁷ adaletle hükmetmiş ve halkına refah sağlamıştır. Hz. Yusuf'un kıssası, Allah'a imanın insanın ahlakını nasıl yücelttiğini ve onu erdemli bir birey haline getirdiğini açıkça ortaya koyar.

Bu örnekler bizlere, Allah'a iman edenlerin zorluklar karşısında yalnız bırakılmadığını ve Allah'ın yardımıyla yollarına devam edebildiklerini göstermektedir. Ancak imanlarını koruyamadıklarında, tekrar sapkınlığa ve zorluklara düşmüşler, erdemli toplumların imanları sayesinde kurtuluş bulduğu gibi, iman etmeyen toplumlar da helak edilmiştir. Hz. Nûh'un kavmi, iman etmeyi reddeden ve sapkınlığa devam eden bir topluluk olarak, Allah'ın uyarılarına kulak vermemiştir. Ancak, iman eden küçük bir grup kurtuluşa ermiştir: *“Onları da gemide taşıyarak kurtardık ve bunu alemlere bir ibret kıldık.”*³³⁸ Bu olay, Allah'a iman etmenin bireyler ve toplumlar için bir kurtuluş vesilesi olduğunu ve iman edenlerin Allah tarafından desteklendiğini vurgular. Kur'an, Hz. İbrahim'in örneği üzerinden iman etmenin insanın doğal bir özelliği olduğunu açıklar. Hz. İbrahim, Allah'a olan imanını kâinatı gözlemleyerek bulmuş ve bu imanı ile erdemli bir yaşamın temelini atmıştır. Babasına ve kavmine şöyle seslenmiştir, *“Putları mı tanrı olarak görüyorsunuz? Gerçek şu ki, ben sizin ve toplumunuzun açık bir sapkınlık içinde olduğunu görüyorum.”*³³⁹ Hz. İbrahim'in bu sözleri, insanın fitraten Allah'ı tanıyıp inanma yetisine sahip olduğunu ve Allah'a iman etmenin erdemli başlangıcı olduğunu açıkça göstermektedir. Onun bu inancı, sadece

³³⁶ el-Ankebût 29/15.

³³⁷ Yûsuf 12/23.

³³⁸ el-Ankebût 29/15.

³³⁹ el-En'âm 6/74.

kendisi için değil, toplumu için de bir rehberlik sunmuştur. Hz. İbrahim'in kendisini ve kâinatı yaratan yüce yaratıcıyı ararken babası Azer ile arasında geçen Kur'ân-ı Kerîm'deki diyalog³⁴⁰ ayrıca Allah'a iman hususunda insan fitratının İslâm'a meylini bizlere göstermektedir. Kâinatın tamamı aklı selim ile incelendiğinde tüm bu kâinat Allah'ın varlığının birer delilidir. Nitekim bu hususta Allah göklerde ve yerdeki ayetlere bu nazar ile bakmayanları tenkit etmekte³⁴¹ ve kendilerinin yaratıcı olmadan mı meydana geldiklerini yoksa kendileri mi yaratıcı olduğu³⁴² sorusunu onlara sorarak kâinatın bir yaratıcıya muhtaç olduğunu bizlere haber vermektedir. Maalesef bunca aklî ve naklî delil mevcut iken insanları çoğu Allah'ın varlığına iman etmemekte ve kulaklarını tıkamaktadırlar. Kur'ân böyle kişilerden bahsederken onların kulaklarının mühürlendiğinden gözlerine ise perde çekildiğinden dolayı hakkı hakikati göremediklerinden bahseder.³⁴³

Kur'an'da geçen Allah'a iman ile alakalı ayetleri incelediğimiz vakitte, Allah'a iman eden toplumların erdemli bir yaşam sürdüklerini ve bu imanın onlara hem dünya hem de âhîret saadeti sağladığını açıkça göstermektedir. Nitekim bu durum "*Allah'a inanıp faydalı işler yapanlar, işte onlar yaratılmışların en üstünleridir*"³⁴⁴ gibi ayetlerde ima edilmiştir. Ayetlerden anlaşılacağı gibi İman, toplumsal barışın ve bireysel huzurun temel kaynağıdır. Kur'an'ın rehberliğinde, adalet, iyilik ve yardımlaşma gibi erdemler, Allah'a iman eden toplumların ayrılmaz parçaları olmuştur. Bu inanç sayesinde toplumlar huzur bulmuş, kötülüklerden korunmuş ve Allah'ın rızasına ulaşmışlardır. Allah'a iman, insanın erdemli bir hayat yaşamasını sağlayan en güçlü motivasyondur. Bu iman, bireylerde adalet, merhamet, sabır ve sorumluluk gibi değerleri geliştirir. Peygamber kıssaları, Allah'a iman eden birey ve toplumların nasıl erdemli hale geldiklerini ve bu erdemini onları kurtuluşa götürdüğünü anlatır. Allah'a iman, sadece bir inanç değil, aynı zamanda hem bireysel hem de toplumsal anlamda daha iyi bir yaşamın yoludur.

³⁴⁰ el-En'âm 6/74-79.

³⁴¹ Yûsuf 12/105.

³⁴² et-Tûr 52/35-36.

³⁴³ El-Bakara 2/7.

³⁴⁴ el-Beyyine 98/7.

b) Meleklerle İman

Erdemli bir toplumun temel itikâdî özelliklerinden biri de meleklerle imandır. Bu, Allah'ın yarattığı görünmeyen varlıklara ve onların Allah'ın emirlerini yerine getiren kullar olduğuna inancı içerir. İslâm'da meleklerle iman temel iman esaslarından biridir ve Yüce Kitabımızda bu inanç açıkça belirtilmiştir. Kur'ân'da melekler, Allah'ın emirlerini yerine getiren, onun emrinden dışarı çıkmayan³⁴⁵ latif, nurânî, rûhânî,³⁴⁶ günahsız varlıklar olarak tanımlanır ve onlara iman, yüce Rabbimize ve o'nun yaratışına olan imanla doğrudan ilişkilidir. Meleklerle iman, imanın altı şartı arasında yer alır ve Allah'a, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe ve kadere iman ile birlikte İslâm'ın inanç sistemini tamamlar.³⁴⁷ Meleklerle iman, İslâm'ın iman esaslarından biri olarak iman edilmesi gereken önemli bir unsurdur. Bu inanç Kur'ân'da şöyle ifade edilmiştir: *“Peygamber, Rabb'inden kendisine indirilene iman etti, müminler de iman ettiler. Hepsi Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine iman ettiler...”*³⁴⁸ Meleklerle iman, bir Müslümanın inancının sağlam temellerinden biridir. Melekler, Allah'ın düzenini ve adaletini sağlama konusunda görev alırlar ve bu yönleriyle ilahi planın bir parçasıdır. Meleklerle iman, aynı zamanda insanlara Allah'ın yüceliğini ve gücünü hatırlatır, çünkü melekler Allah'ın emirlerine tam olarak uyan ve O'nun kudretini yansıtan varlıklardır.³⁴⁹ Kur'ân'da melekleri inkâr edenler veya onları yanlış bir şekilde niteleyenler hakkında ise şöyle denilmiştir: *“Kim Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve Ahiret gününe inanmazsa derin bir sapıklığa düşmüştür”*³⁵⁰

Kur'ân'da melekler hakkında çeşitli bilgiler verilmiştir. Melekler, Yüce Yaratıcının emrini yerine getiren ve sürekli O'na itaat edip isyan etmeyen varlıklardır.³⁵¹ Melekler,

³⁴⁵ et-Tahrîm 66/6.

³⁴⁶ Müslim, “Zühd”, 60; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 6/153-168.

³⁴⁷ Ali Erbaş, “Melek”, *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/40-42.

³⁴⁸ el-Bakara 2/285.

³⁴⁹ Klavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, 29.

³⁵⁰ en-Nisâ 4/136.

³⁵¹ Erbaş, “Melek”, 29/41.

Allah'ın buyruğu ile görevlerini yerine getirirler. Meleklerin herhangi bir günah işleme yetkileri veya iradeleri yoktur. Bu durum Kur'ân'da şöyle belirtilmiştir:

*“Onlar, Allah'ın emirlerine karşı gelmezler ve kendilerine emredilene yaparlar”*³⁵²

Meleklerin varlığına inanmak, gayba iman kapsamına girer. Kur'an, müminlerin gayba iman ettiklerini şöyle belirtir: “Onlar, gayba inanırlar, salatı ikame ederler ve verdiğimiz rızıktan infak ederler.”³⁵³

Meleklerle iman, bir Müslümanın ahlâkî sorumluluğunu artırır, çünkü her amelinin gözetildiği ve kaydedildiği bilinciyle hareket eder. Bu inanç, Allah'a olan bağlılığı güçlendirir ve insanları kötülüklerden sakındırarak daha iyi bir yaşam sürmelerine yardımcı olur. Meleklerle iman, bir Müslümanın Allah'a olan teslimiyetini pekiştirir, o'nun iradesine saygı duymayı öğretir ve hayatını Allah'ın rızasına uygun olarak yaşama bilinci verir. Bu iman, dünya ve âhiret arasındaki bağı kuran ve insanı hem bu dünyada hem de âhirette sorumluluk sahibi kılan önemli bir inanç unsurudur.

c) Kitaplara İman

Erdemli bir toplumun itikâdî özelliklerinden biri olarak kitaplara iman, müminlerin Allah'ın vahyine olan bağlılığını ve tüm peygamberlere gönderilen ilahi mesajların birliğini kabul etmelerini içerir. Bu, inanç sisteminin temel unsurlarından biridir ve Kur'ân'da çeşitli ayetlerle açıkça belirtilmiştir. Erdemli toplumlar, bireylerin ve toplulukların manevi değerleriyle birlikte ahlaki temeller üzerinde yükselen yapılar olarak tanımlanabilir. Bu toplumların en önemli özelliklerinden biri de kutsal kitaplara iman ve bu iman toplumsal hayatta yansımalarıdır. Kitaplara iman hem bireyin hem de toplumun yaşamında köklü bir değişime ve manevi derinliğe kapı aralar. Kitaplara iman, İslâm inancının temel esaslarından biridir ve Müslümanların Allah tarafından gönderilen tüm ilahi kitaplara inanmasını ifade eder. Bu kitaplar, Allah'ın peygamberleri aracılığıyla insanlığa yol göstermek, doğru ile yanlış ayırt etmek ve insanları hidayete erdirmek için gönderdiği ilahi vahiylerdir. Ancak Müslümanlar, Kur'ân'ın son ve nihai kitap olduğuna, onun tüm insanlığa hitap eden evrensel bir rehber olduğuna inanır. Erdemli toplumların inşasında önemli bir yere sahip olan kitaplara iman, Allah'ın insanlara rahmet ve rehberlik amacıyla peygamberlere

³⁵² et-Tahrîm 66/6.

³⁵³ El-Bakara 2/3.

gönderdiği bu ilahi mesajların doğruluğunu ve geçerliliğini kabul etmeyi gerektirir.³⁵⁴ Kur'ân, kitaplara imanın önemini şu şekilde belirtir: “*Peygamber, Rabb’inden kendisine indirilene iman etti, müminler de iman ettiler. Hepsi Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine iman ettiler...*”³⁵⁵ Bu ayet, iman esasları arasında kitaplara iman etmenin zorunluluğunu açık bir şekilde ifade eder.³⁵⁶ Müslümanlar, yalnızca Kur'ân'a değil, aynı zamanda Hz. Mûsâ'ya indirilen Tevrat, Hz. Davud'a indirilen Zebur, Hz. İsrâ'ya indirilen İncil ve diğer peygamberlere gönderilen ilahi vahiyelere de iman ederler. Ancak müslümanlar, Kur'ân'ın son ve nihai kitap olduğuna, önceki kitapların hükümlerinin ise Kur'ân'la nesh edildiğine (geçerliliğinin sona erdiğine) inanırlar.³⁵⁷

Erdemli bir toplumda, kitaplara imanın etkileri bireysel ve toplumsal düzeyde görülebilir. Birey düzeyinde, bu iman insana hayatın anlamını kavratır, vicdanını harekete geçirir ve davranışlarını ahlak kurallarına uygun hale getirir. İlahi vahye inanan bir birey, davranışlarını kitapların emir ve tavsiyelerine göre düzenler. Bu da kişisel erdemin ve manevi derinliğin artmasını sağlar. Örneğin, yüce kitabımızın “*İyilikte ve takvada yardımlaşın, günah ve düşmanlıkta yardımlaşmayın*”³⁵⁸ ayeti, bireyin hem kendi davranışlarını hem de topluma olan katkısını yönlendiren bir düstur sunar.

Toplumsal düzeyde ise kitaplara iman, adaletin, hakkaniyetin ve hoşgörünün yaygınlaşmasını teşvik eder. İlâhi kitaplar, bireylerin birbirlerine karşı sorumluluklarını, sosyal adaleti ve ortak iyilik anlayışını vurgular. Bu anlayış, toplum içinde güçlü bir dayanışma ve birliktelik ruhu yaratır. Ayrıca, kitaplara iman, geçmiş toplumların tecrübelerinden ders çıkarma bilincini geliştirir. Bu, toplumların tarihsel hataları tekrarlamadan daha erdemli bir geleceğe yönelmelerine yardımcı olur.

³⁵⁴ İlyas Çelebi, *Kitaplara İman* (Ankara: TDV Yayınları, 2014), 27.

³⁵⁵ el-Bakara 2/285.

³⁵⁶ Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, 1/410.

³⁵⁷ Necmettin Gökür, “Kur'ân-ı Kerim Açısından İlahi Kitapların Tahrifi Meselesi”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 2 (2000): 212.

³⁵⁸ el-Mâide 5/2.

Allah, peygamberlerine kitaplar indirmek suretiyle insanlara yol göstermeyi amaçlamıştır. Bu kitaplar, insanlara erdemli bir toplum inşa etme hususunda Allah'ın emir ve yasaklarını bildiren, doğru yola yönlendiren, adalet ve ahlak ilkelerini öğreten ilahi rehberlerdir. İslâm inancına göre, tüm ilahi kitaplar, tevhid inancını, yani yalnızca Allah'a kulluğu ve O'nun birliğini öğretmek için indirilmiştir.³⁵⁹ “İnsanlar başlangıçta tek bir topluluktur. Allah, müjdeleyici ve uyarıcı peygamberler göndererek, doğruyu göstermek ve anlaşmazlıkları çözmek için onlara kitaplar indirdi.”³⁶⁰ Kitaplara iman eden bir Müslüman, Allah'ın gönderdiği rehberler sayesinde neyin doğru, neyin yanlış olduğunu öğrenir. İlahi kitaplar, insanlara ahlâkî ve toplumsal yaşamlarında rehberlik eder, onları kötülüklerden uzaklaştırır ve iyiye yönlendirir. Bu sayede insanlar erdemli bir birey olup erdemli toplumları oluştururlar.

Erdemli bir toplumda kitaplara iman, yalnızca bir inanç meselesi değil, aynı zamanda bir eylem çağrısıdır. Kitaplara iman, bireylerin hayatına yön vermekle kalmaz, aynı zamanda toplumsal düzenin adalet, hoşgörü ve dayanışma ilkeleriyle şekillenmesine de katkıda bulunur. Bu bağlamda, kitaplara iman, sadece teorik bir bağlılık değil, pratik bir yaşam rehberi olarak da anlaşılmalıdır. Toplum, ilahi vahyin rehberliğinde, bireylerin haklarına saygı duyan, her türlü adaletsizliği ortadan kaldıran bir düzen kurmaya çalışır.³⁶¹

Kitaplara iman, İslâm'ın temel bir inanç esasını oluşturur ve Müslümanlar için Allah'ın emir ve yasaklarını öğrenme, doğru yolda yürüme ve ahiret hayatına hazırlık yapma anlamına gelir. İlahi kitapların tamamı, insanlara Allah'a kulluğu, ahlâkî doğruluğu ve adaleti öğretmek amacıyla indirilmiştir. Kitaplara iman, Müslümanların hayatlarını Allah'ın rehberliğinde ve peygamberlerin yolunda sürdürebilmeleri için gerekli bir inançtır. Kitaplara iman, erdemli toplumların ayrılmaz bir parçasıdır. Bu iman, bireylere ahlaki ve manevi bir rehber sunarken, toplumun adalet, merhamet ve dayanışma ilkeleri üzerine inşa edilmesine zemin hazırlar. Erdemli bir toplum, kutsal kitapların mesajlarını yalnızca okumakla kalmaz, aynı zamanda bu mesajları hayata geçirerek ahlaki ve toplumsal değerlerin yükselmesine katkıda bulunur. Kitaplara

³⁵⁹ Çelebi, *Kitaplara İman*, 23.

³⁶⁰ el-Bakara 2/213.

³⁶¹ Çelebi, *Kitaplara İman*, 32.

iman, bireyi ve toplumu şekillendiren güçlü bir manevi kaynak olma özelliği taşır. Dolayısıyla Erdemli bir toplumun inşası, kitaplara olan imanla şekillenen bir anlayışla mümkündür. Bu iman hem bireyin hem de toplumun dünyaya ve ahirete dair yol haritasını oluşturur, onlara yüksek bir ahlaki standardın kapılarını açar.

d) Peygamberlere İman

Kur'ân'da, peygamberlere iman ve erdemli toplum arasında doğrudan bir ilişki kurulmuştur. Bu ilişki, peygambere ve ona indirilen vahye iman etmenin insanları doğruya ve erdeme yönlendiren bir rehberlik olduğu gerçeği üzerine inşa edilmiştir. Erdemli toplumların peygamberlere inanması ve peygamberlere iman etmenin onların erdemliliğine katkıda bulunduğu, Kur'ân'ın birçok ayetinde çeşitli yönlerden işlenmiştir. Bu bağlamda, peygamberlerin toplumlar üzerindeki etkisi, erdemli bir yaşam için rehberlik etmeleri ve insanların doğru yola iletilmesi açısından değerlendirilebilir. Peygambere iman edenlerin, Allah tarafından bir rehberlik ve kurtuluş üzere oldukları belirtilir: *“Sana indirilen ve senden önce indirilene inanan, ahirete de kesin bir imanla bağlananlar; Rablerinden gelen bir yol göstericilik üzeredirler ve esenliği bulanlar onlardır”*³⁶²

Kur'ân-ı Kerimde ifade edildiği üzere yüce yaratıcı her topluma onları doğru yola sevk edecek doğruyu ve hakikati anlatacak bir peygamber göndermiştir. Onlar aracılığı ile insanları doğru yola davet etmiş ve sonucunda da iki cihan mutluluğunu kendilerine vaat etmiştir.³⁶³ Nitekim Kur'ân'da *“Gerçekle desteklenmiş olarak seni, müjdeleyen ve uyarıcı bir elçi kıldık. Ve hiçbir topluluk yoktur ki onlara bir uyarıcı gönderilmiş olmasın.”*³⁶⁴ Bu ayette her bir ümmete peygamber gönderildiği ifade edilmektedir. Kur'ân'da peygamberlerin kıssaları, onların toplumlarıyla olan mücadelelerini ve bu süreçte toplumsal erdemini nasıl inşa edildiğini gösteren ibretlik hikayelerdir. Bu kıssalar, peygamberlere iman eden toplumların yükselişini ve inanmayanların ise helak oluşlarını anlatırken, erdemli bir toplumun temellerini de vurgular. *“Andolsun ki, Nuh'u kavmine gönderdik ve o dedi ki: 'Ben sizin için açık bir uyarıcıyım. Allah'tan*

³⁶² el- Bakara 2/4-5.

³⁶³ Mevdudî Ebu'l-Ala, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber* (İstanbul: Pınar Yayınları, 1983), 1/27.

³⁶⁴ Fâtır 35/24.

başka hiçbir varlığa kulluk etmeyin; çünkü size çok acıklı bir günün azabının gelmesinden korkuyorum.”³⁶⁵ Bu ayette geçen Nûh’un kıssasında, onun kavmine yaptığı çağrı sadece Allah’a iman etmekle sınırlı değildir; aynı zamanda ahlaki ve sosyal bozulmanın önlenmesine de yöneliktir. Nûh’un mesajına iman edenler, ahiret bilincini ve toplumsal erdemi kuşanmış bireylerden oluşmuştur. Ancak, kavminin çoğunluğu kibirlenerek bu çağrıyı reddetmiş ve helak olmuştur.³⁶⁶ Bu kıssa, toplumsal erdemin temelinde Allah’a ve peygamberine iman edip uyarılarına kulak verme zorunluluğunu gösterir. İman edenler, kurtuluşa ve erdemli bir toplum yapısına kavuşurken, inanmayanların kötü sonları ibret olarak anlatılır.

Peygamberlere iman noktasında en öncelikli husus, Allah (c.c) tarafından gönderilen peygamberler arasında hiçbir ayırım yapmadan tüm peygamberlere iman etmenin gerekliliğidir.³⁶⁷ İslâm’ın temel prensipleri arasında yer alan peygamberlere iman inancı çok açık bir biçimde ifade edilmiş üstü kapalı bir şekilde geçirilmemiştir. Her peygamberin bir beşer olduğu birçok ayeti kerimede vurgulanmış³⁶⁸ ve ilah konumuna yükseltilmesine izin verilmemiş ilahlık ve ubudiyet birbirinden ayrılmıştır. Bu konuda İslâm dini önceki hak dinlerde olduğu gibi iman konusunda bu görüşü bildirmiş ve gönderilen elçilerin kati bir şekilde ilah edinilmesine, ilahlık mertebesine yükseltilmesine karşı durmuştur.³⁶⁹ Yine yüce kitabımızda kendilerine peygamber gönderilmeyen hiçbir topluluğun bulunmadığı ifade edilmiştir.³⁷⁰ Gönderilen elçiler gönderilmiş olduğu topluluğu doğru yola iletip onlara rehberlik yapma görevi kendilerine verilmiştir.³⁷¹

Sonuç olarak, Kur’ân, peygamberlerin toplumların rehberleri olduğunu ve onların mesajlarına uymanın erdemli bir yaşamın temelini oluşturduğunu belirtir. Peygamberlere inanmak, bireysel ve toplumsal ahlakın yükselmesine, adaletin tesis edilmesine ve huzurlu bir yaşamın sürdürülmesine vesile olur. Dolayısıyla

³⁶⁵ Hûd 11/25-26.

³⁶⁶ Hûd 11/44-46.

³⁶⁷ Mustafa Sinanoğlu, “Nübüvvet”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/286-291.

³⁶⁸ el-İsrâ 17/93-95.

³⁶⁹ Âl-i İmrân 3/80.

³⁷⁰ Fâtır 35/24.

³⁷¹ el-Bakara 2/213.

peygamberlere iman ve onların getirdiği öğretileri uygulamak toplumsal huzur ve erdemin inşası için vazgeçilmezdir. Kur'ân peygamberlere tabi olan toplumların başarıya ulaştığını ve bozgunculuktan sakındığını sıkça vurgular. Kısaca peygambere iman eden bir toplumun, Allah'ın hidayeti doğrultusunda hareket etmesi ve böylelikle erdemli bir topluma dönüşmesi hedeflenir. Bu hem bireylerin hem de toplumun ahlâkî ve sosyal anlamda yükselmesini sağlar.

e) *Âhirete İman*

Kur'ân'a göre âhirete iman ile erdemli bir toplum oluşturma arasında önemli bir ilişki vardır. Âhiret inancı, bireylerin davranışlarını şekillendiren, toplumsal adalet ve ahlakın tesisine katkı sağlayan bir temel olarak sunulmaktadır. Yüce kitabımızda bu bağlamda birçok ayet bulunur. Kur'ân'da erdemli toplumların inşasında müminlerin en temel itikâdî özelliklerinden biri olarak sıkça vurgulanır. Bu inanç hem bireyin hem de toplumun hayatında önemli bir yer tutar. Âhiret inancı, dünya hayatındaki davranışların ve amellerin bir karşılığı olacağı bilinciyle şekillenir. Bu bilinç, kişileri hem Allah'a olan sorumluluklarını yerine getirmeye hem de insanlara karşı adil ve erdemli davranışlar sergilemeye, toplumsal huzuru sağlamaya yönlendirir.³⁷² Nuh peygamberin kıssasında ahiret inancının eksikliği, toplumsal yozlaşmaya sebep olmuştur³⁷³ Nuh, kavmini ahiret azabıyla uyarırken, onların erdemsizliğinin sebebi bu uyarıyı dikkate almamalarıdır. Âhiret bilincinden uzak olan bu toplum, zulüm, bozgunculuk ve inkara saplanarak helak edilmiştir. Âhirete inananlar ise, sadece kurtuluş değil, aynı zamanda toplum içinde erdemli bir yaşam sürdürmüştür. Nuh'un gemisine binenler, Allah'ın koyduğu kurallara uyan ve toplumsal adaleti önemseyen bireyler olarak öne çıkar. Âhirete iman etmeyen toplumların başında “Ad” ve “Semud” kavimleri gelir. Hûd peygamber, Ad kavmine âhireti hatırlatarak onları uyardığında şöyle demiştir: “*Ey halkım! Rabbinizden af dileyin ve O'na yönelin ki üzerinize bol nimetler yağdırsın ve gücünüzü artırarak sizi desteklesin.*”³⁷⁴ Ancak Ad kavmi, âhireti ve hesap gününü inkâr ederek dünya nimetlerini ve güçlerini kalıcı

³⁷² Veysel Güllüce, *Kur'ân-ı Kerim'de Âhiret İnancının Temelleri* (Erzurum: Ekev Yayınları, 2001), 83.

³⁷³ Hûd 11/25-26.

³⁷⁴ Hûd 11/52.

görmüş, bu yüzden kibirlenerek helak olmuştur. Âhirete iman etmeyen bu toplumlar, ahlâkî bozulmaların ve toplumsal adaletsizliğin en açık örneğini teşkil eder.³⁷⁵ Benzer şekilde, Salih peygamberin uyardığı Semud kavmi de ahirete iman etmedikleri için Allah'ın emirlerini alaya almış ve peygamberin gösterdiği mucize olan deveyi öldürerek helak olmuşlardır.³⁷⁶ Hz. Musa'nın kavmi de Allah tarafından birçok mucizeyle desteklenmiş, ancak ahiret bilincinden uzaklaştıklarında sapkınlığa düşmüşlerdir. Nitekim Bakara sûresinde³⁷⁷ bu husus ifade edilmekte ve erdemli toplum inşasında bizlere örnek olmaktadır. Âhireti ve Allah'ın emirlerini unutmak, bu toplumun sık sık nankörlüğe düşmesine ve toplumsal huzurun bozulmasına sebep olmuştur. Buna karşın, Hz. Mûsâ'nın gösterdiği azim ve sabır, toplumda ahiret bilincinin yeniden inşa edilmesine yönelik bir mücadeleyi temsil eder.

Âhiret inancı ile toplumsal erdemın bağlantısı Âhirete iman, sadece bireysel bir kurtuluş ümidi değil, aynı zamanda toplumların erdemli bir şekilde düzenlenmesi için de önemli bir unsurdur. Çünkü âhiret bilinciyle yaşayan insanlar, yalnızca kendi menfaatlerini gözetmezler, diğer insanların haklarını korumaya da büyük özen gösterirler. Zira her bir davranışlarının bir gün Allah'ın huzurunda karşılıklarına çıkacağını bilirler.³⁷⁸ “Öyle bir günden sakının ki, o gün hiç kimse bir başkası için bir şey yapamaz. Hiç kimseden şefaak kabul edilmez, fidye alınmaz ve kimseye yardım edilmez.”³⁷⁹ Bu ayet, insanların birbirine karşı olan sorumluluklarını ve Allah'a karşı olan hesap verme bilincini güçlendiren bir uyarıdır. Âhirete iman, bireyleri haksızlık yapmaktan ve zulümden alıkoyan bir fren mekanizmasıdır. Çünkü kişi, dünya hayatında yaptıklarının mutlaka karşılığını alacağını bilir.

Erdemli toplumları oluşturan bireylerin itikâdî özelliklerinden olan Âhirete iman, erdemli toplumların temel inançlarından biridir ve bu inanç, insanları adalete, merhamete ve doğruya yönlendirir. Dünya hayatının geçici olduğunu ve Âhiretin ebedi

³⁷⁵ Mehmet Soyaldı, “Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Âhiret İnancı”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 2 (1996): 44-45.

³⁷⁶ eş-Şuarâ 26/141/152.

³⁷⁷ el-Bakara 2/92-93.

³⁷⁸ Bekir Topaloğlu, “Âhiret”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/543-548.

³⁷⁹ el-Bakara 2/48.

olduğunu bilmek, müminleri Allah'a olan ibadetlerini en iyi şekilde yapmaya ve insanlarla ilişkilerinde dürüst olmaya sevk eder. Âhirete inananlar, dünyadaki sınavın farkında olarak, her davranışlarını Allah'ın huzurunda hesap verecekleri bilinciyle şekillendirirler. Âhirete iman etmeyenler ise sorumsuz bir hayat sürerek, sonunda büyük bir pişmanlık yaşayacaklardır. Âhret inancı, müminler için bir kurtuluş umudu, inanmayanlar içinse bir uyarıdır. Özetle Âhret inancı, erdemli toplumların inşa edilme sürecinde vazgeçilmez bir temeldir. Âhirete inanan bireyler ve toplumlar, adalet, dürüstlük ve dayanışma gibi erdemleri ön planda tutar ve davranışlarını Allah'a hesap verme bilinciyle şekillendirir. Peygamber kıssaları, ahirete inanan toplumların hem dünyada huzura kavuştuğunu hem de ahirette kurtuluşa eriştiğini göstermektedir. Âhret bilinci olmayan toplumlar ise, yozlaşma, haksızlık ve zulümle helake sürüklenmiştir. Kur'an bu kıssalarla insanlara ahireti hatırlatır ve erdemli bir hayat sürdürmenin yollarını gösterir.

f) Kadere İman

Kadere iman (yüce yaratıcının her şeyin yaratıcısı ve her şeyin bilgisine sahip olduğu inancı), erdemli bir toplumun itikâdî özelliklerinden biri olarak ele alınır. Kader, Allah'ın iradesi, bilgisi ve kudreti çerçevesinde tüm olayların bir düzen içinde gerçekleştiğine inanmayı ifade eder. Ancak, kader konusu, aynı zamanda insanın iradesi ve sorumluluğu ile dengeli bir şekilde ele alınmıştır. Kadere iman, Kur'an'ın temel inanç esaslarından biri olup, erdemli bir yaşamın teşvik edilmesinde önemli bir role sahiptir. Kadere iman, insanlara Allah'ın her şeyi bir hikmetle yarattığını ve yönettiğini kabul ettirerek, bireyin kendini daha iyi kontrol etmesini, sabırlı ve şükreden bir tavır geliştirmesini sağlar. Bu bilinç hem bireysel ahlakın hem de toplumsal erdemlerin temel taşlarından biri olarak karşımıza çıkar. Kadere iman insanın hayatındaki tüm olayların Allah'ın bilgisi ve kontrolü altında olduğuna inanmayı gerektirir. Kader, kelime anlamı itibarıyla ölçü, takdir ve belirleme anlamına gelir. İslâm'da kader, yüce yaratıcının her şeyi önceden bilmesi ve her şeyin o'nun takdiriyle gerçekleşmesi inancını ifade eder. Bu inanç, Müslümanların Allah'ın kainatın yaratıcısı ve yaratılan her şeyin mutlak sahibi olduğuna olan imanını pekiştirir.³⁸⁰

³⁸⁰ Yusuf Şevki Yavuz, "Kader", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/58-63.

Hız. İbrahim'in kıssasında, onun kadere olan imanını, erdemini en yüksek derecesini temsil eder. İbrahim, oğlunu Allah'ın emri gereği kurban etmeye hazır olmuş, ancak Allah onu bir koç ile değiştirmiştir.³⁸¹ Bu kıssa, kadere teslimiyetin, insanın sabır, itaat ve erdemli davranışlarla nasıl yoğrulduğunu göstermektedir. Eyyüb peygamber de kadere iman ve sabrın bir sembolüdür. Kendisine gelen ağır musibetlere rağmen Allah'a olan imanını kaybetmemiş, sabırla erdemini muhafaza etmiştir.³⁸² Hz. Eyyüb'un hikayesi, kadere teslimiyetin insanı ahlâkî anlamda nasıl yücelttiğini ve toplumda örnek bir birey haline getirdiğini göstermektedir.

Kur'an'da kadere iman, Allah'ın her şeyi bilen ve her şeyi kontrol eden bir varlık olduğunu vurgulayan birçok ayetle desteklenir: *"Biz her şeyi bir düzen ve ölçüyle yarattık."*³⁸³, *"Yeryüzünde gerçekleşen veya başınıza gelen herhangi bir olay, onu yaratmadan önce bir kayda geçirilmiştir. Bu, Allah için son derece kolaydır."*³⁸⁴ Bu ayetler, Allah'ın her şeyi bir ölçüye göre belirlediğini, O'nun bilgisi dışında hiçbir şeyin gerçekleşmediğini ifade eder. Kadere iman, Allah'ın her şeyin yaratıcısı olduğuna, hayatımızda olan her şeyin o'nun bilgisi dahilinde olduğuna iman etmektir. Ancak, kader inancı, insanın kendi özgür iradesiyle seçimler yapmasına engel değildir. Kur'an'a göre insan, Allah'ın belirlediği bir kader doğrultusunda yaşamını sürdürür, ancak bu hayat içinde özgür iradesiyle seçimler yapma sorumluluğuna sahiptir. Allah insanı hem doğru yolu hem de yanlış yolu seçme potansiyeli ile yaratmıştır.³⁸⁵ *"Biz ona iki yol gösterdik."*³⁸⁶ Bu ayet, insanın hem iyiliği hem de kötülüğü seçme hürriyetine sahip olduğunu vurgular.

Kadere iman eden bir Müslüman, hayatındaki tüm olayların Allah'ın kontrolünde olduğuna inanarak, başına gelen her türlü olayı kabullenme ve sabır gösterme bilincine sahiptir. Bu inanç, insanı psikolojik olarak güçlendirir ve zorluklar karşısında Allah'a

³⁸¹ es-Sâffât 37/102.

³⁸² Sâd 38/44.

³⁸³ el-Kamer 54/49.

³⁸⁴ el-Hadîd 57/22.

³⁸⁵ Hüseyin Çelik, "Kur'an'da Kader İnancı", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 3, S. 2 (2015): 11-46.

³⁸⁶ el-Beled 90/10.

olan güvenini pekiştirir.³⁸⁷ Zira her şey Allah'ın iradesine uygun olarak gerçekleşir ve O, kulları için en hayırlısını bilir: *“Belki hoşlanmadığınız bir şey sizin için iyilik, sevdiğiniz bir şey ise kötülük olabilir. Gerçeği Allah bilir, ama siz bilemezsiniz”*³⁸⁸

Kadere iman, Müslümanların başlarına gelen musibetler karşısında sabır göstermelerini ve Allah'a güvenmelerini sağlar. İman eden bir kimse, hayatındaki olumsuzlukların bile Allah'ın bir planı olduğunu bilerek, ümitsizliğe kapılmadan O'na sığınır. Allah'a tam anlamıyla güvenip dayanmaya tevekkül denir: *“Kim Allah'a tevekkül ederse, O ona yeter.”*³⁸⁹

Kadere iman, insanın kendi iradesiyle yaptığı eylemlerden sorumlu olduğu gerçeğini ortadan kaldırmaz. İslâm'a göre insan, iyi ve kötü arasındaki seçimlerinden sorumlu tutulacak ve bu seçimlere göre hesaba çekilecektir. İnsanın sorumluluğunu ifade eden bir ayet şöyledir: *“İnsan için ancak çalıştığı vardır”*³⁹⁰ Bu, insanın kendi çabasının ve seçimlerinin sonuçlarını yaşayacağını gösterir.

Kadere iman, Müslümanların yaşamlarına önemli bir rehberlik sağlar. Bu inanç, bir Müslümanın dengeli ve huzurlu bir hayat sürmesine hem dünya hem de ahiret hayatına yönelik doğru adımlar atmasına vesile olur. Kadere iman eden kişi, zorluklar karşısında sabırlı ve metin olur, Allah'a olan bağlılığı derinleşir. Aynı zamanda, başarılar karşısında kibirlenmez ve her türlü iyiliğin Allah'tan geldiğini bilerek şükreder. Sonuç olarak, kadere iman, Müslümanların Allah'a olan tam teslimiyetini ve O'na güvenini artıran temel bir inanç ilkesidir. Bu inanç, insanın kendi sorumluluğunun farkında olmasını sağlar ve Allah'ın iradesine uygun şekilde yaşama bilincini pekiştirir. Kader inancı, Müslümanların hem bu dünya hem de âhiret için hazırlık yapmasına vesile olan önemli bir rehberdir. Kadere iman, bireylerin ve toplumların erdemli davranışlar sergilemesinde önemli bir etkidir. İnsanlar kadere inanarak sabır, şükür, sorumluluk ve adalet gibi erdemleri geliştirebilir. Yukarıda geçen Peygamberlerin kıssaları, kadere imanın hem bireysel hem de toplumsal anlamda nasıl bir olgunluk ve hikmet sağladığını gözler önüne sermektedir. Böylece, kadere iman,

³⁸⁷ Cağfer Karadaş, *Kadere İmân* (Ankara: DİB Yayınları, 2015), 35.

³⁸⁸ el-Bakara 2/216.

³⁸⁹ Et-Talâk 65/3.

³⁹⁰ en-Necm 53/39.

dünya hayatında huzuru ve âhirette kurtuluşu elde etmek için vazgeçilmez bir ilke olarak karşımıza çıkar. Hülâsa Kadere iman, Allah'a bağlılığı ve insanın kendi sınırlarını idrak etmesini sağlar, bu da erdemli bir toplumun inanç ve davranışlarının temelini oluşturur.

2.2.2. Ahlâkî Özellikleri

Kur'ân'da erdemli toplumların ahlâkî özellikleri, sabırlı olma, affedici olma, dürüstlük, sabır, merhamet ve yardımlaşma gibi erdemlerle özetlenmiştir. Bu özellikler, bireysel ve toplumsal olarak doğru yolda yürümek ve Allah'ın rızasını kazanmak için temel ilkeler olarak vurgulanır. Kur'ân'da erdemli toplumların ahlâkî özellikleri hem bireysel hem de toplumsal sorumlulukları kapsayan, derin ve kapsamlı bir ahlâkî anlayış üzerine kuruludur. Bu erdemler, toplumların sağlıklı ve huzurlu bir şekilde işlemlerini sağlarken, aynı zamanda Allah'ın rızasını kazanmanın da yoludur.³⁹¹

a) Sabırlı Olmak

Kur'ân'da erdemli toplumların ahlâkî özelliklerinden biri olan sabır, önemli bir tema olarak çeşitli ayetlerde vurgulanır. Sabır, erdemli bir toplumun inşası ve sürekliliği için vazgeçilmez bir erdemdir. Kur'ân'da sabır, bireylerin ve toplumların ahlak, adalet, dayanışma ve barış gibi değerlerini korumada temel bir unsur olarak gösterilmiştir. Sabır, zorluklarla mücadelede, haksızlıklar karşısında direnç göstermede ve ahlaki değerleri muhafaza etmede toplumun en önemli desteklerinden biridir. Sabır, kişinin zorluklar karşısında dirayet göstermesini, ahlaki değerlerinden taviz vermemesini ve adil bir duruş sergilemesini sağlar. Kur'ân'da sabır, yalnızca sıkıntılara katlanmak değil, aynı zamanda Allah'ın rızasına uygun bir şekilde hareket etmek ve erdemli bir yaşam sürmek anlamına gelir. Sabır, zorluklara karşı direnç göstermek, Allah'a güvenmek ve sonuçları beklerken tevekkülle hareket etmek anlamında da kullanılır.³⁹²

Erdemli toplumların ahlâkî özelliklerinden bir kavram olarak düşünülürse, nefsin arzu ve isteklerini engellemek, başa gelen musibetlerden dolayı Allahtan gayrısına şikâyette bulunmamak, yakınmamak, ayrıca kişinin kalbinde hasıl olan sükûnet ve dayanma

³⁹¹ Mahmut Çamdibi, *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazali* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 1999), 36.

³⁹² Mustafa Çağırıcı, "Sabır", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/337-339.

azmi olarak geçmektedir.³⁹³ Sabırlı olmak, erdemli bir toplumun vazgeçilmez niteliklerinden biridir ve Allah katında büyük bir değer taşır. Eyyûb peygamberin, ağır hastalıklar ve maddi kayıplarla sınanmış, ancak sabrını ve Allah'a olan bağlılığını korumuştur. *“Biz onu sabırlı bulduk. O ne güzel bir kuldu! Çünkü daima Allah'a yönelirdi.”*³⁹⁴ Bu kıssa, sabrın erdemi yücelttiğini ve kişinin Allah katındaki derecesini artırdığını gösterir. Yusuf peygamber, kardeşlerinin ihaneti ve iftiralarla dolu bir yaşam sürmesine rağmen, sabrı sayesinde hem ahlaki değerlerini korumuş hem de toplumuna liderlik yapmıştır.³⁹⁵ Hz. Yusuf'un sabrı, onun erdemli bir birey olarak tanınmasını sağlamış ve halkına adaletle hükmetmesine vesile olmuştur. Hz. Musa, İsrailoğullarını Firavun'un zulmünden kurtardıktan sonra, onların nankörlükleriyle sınanmış, ancak sabırla onları doğru yola yönlendirmeye çalışmıştır.³⁹⁶ Kur'an'da sabır hakkında bazı ayetler şu şekildedir: Kur'an, sabrı bir dayanma gücü olarak tanımlar ve bunun, Allah'a yaklaşma yollarından biri olduğunu belirtir. Bakara suresinde, *“Sabrederek ve namaz kılarak yardım arayın. Ancak bu, Allah'a gönülden bağlı olanlar dışında herkes için zordur”*³⁹⁷ buyrulmaktadır. Sabır burada bir dayanıklılık, zorluklara karşı direnme ve teslimiyet anlamına gelir.

Yine Bakara sûresinde, sabrın büyük bir ödülle karşılık bulacağı belirtilir: *“Sizi, biraz korku, açlık, mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmeyle imtihan ederiz. Sabredenlere müjde ver! Onlar ki, bir musibetle karşılaştıklarında, ‘Biz Allah'a aitiz ve dönüşümüz yalnız O'nadır,’ derler. İşte onlar için Rablerinden bağışlanma ve rahmet vardır; doğru yolu bulanlar da onlardır.”*³⁹⁸ Bu ayetler, sabrın Allah tarafından büyük bir lütufla karşılık bulacağını anlatır.

Âl-i İmran suresinde ise, *“Ey inananlar! Sabırlı olun, sabırda kararlılık gösterin, her an hazırlıklı ve uyanık olun, Yüce Allah'a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa*

³⁹³ Burhan Sümertaş, “Kur'an-ı Kerim'de Sıdk Kavramı” (Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), 63-65.

³⁹⁴ Sâd 38/44.

³⁹⁵ Yûsuf 12/18.

³⁹⁶ el-A'râf 7/128.

³⁹⁷ el-Bakara 2/45.

³⁹⁸ el-Bakara 2/155-157.

eresiniz”³⁹⁹ denir. Burada sabır, sadece bireysel değil, toplumsal dayanışma ve birlikte mücadele gerektiren bir erdem olarak sunulmaktadır. Kur’ân erdemli bir toplumun sabır ve dirençle zorlukların üstesinden geleceğini, bunun iman ve Allah’a güvenle şekillendiğini bildirir. Sabır, Allah’a olan bağlılığın ve tevekkülün bir göstergesidir ve her zaman karşılığı rahmet ve bağışlanma olacaktır.⁴⁰⁰

Sabır, erdemli bir toplumun hem bireysel hem de toplumsal anlamda temel yapı taşlarından biridir. Sabır, bireyleri ahlaki değerlerine bağlı kalmaya teşvik ederken, toplumun huzur, adalet ve dayanışma içinde yaşamasını sağlar. Peygamberlerin hayatları, sabır ve erdem arasındaki güçlü bağı gözler önüne sermektedir. Erdemli bir toplumun oluşması için bireylerin sabrı bir yaşam ilkesi haline getirmesi şarttır. Kur’an, sabrı teşvik ederek insanları erdemli bir yaşam ve toplum düzeni için yönlendirmektedir. Sosyolojik açıdan sabır, toplumsal düzenin korunması, değişimin sağlıklı bir şekilde yönetilmesi ve erdemlerin kalıcılığı için vazgeçilmez bir unsurdur. Sabırlı bireylerden oluşan bir toplum, daha dayanıklı, adil ve sürdürülebilir bir yapıya sahip olur.

b) Affedici Olmak

Affedici olma ve erdemli toplum arasında güçlü bir ilişki vardır. Erdemli bir toplum, bireylerin ve grupların ahlaki değerler çerçevesinde uyum içinde yaşadığı, barış ve adaletin hakim olduğu bir yapıyı ifade eder. Affedicilik ise bireyler ve topluluklar arasındaki kırılganlıkları, çatışmaları ve olumsuz duyguları çözmek için önemli bir araçtır. Kur’ân’da affedicilik ve hoşgörü, erdemli toplumların önemli özellikleri arasında yer alır. Affetmek ve hoşgörülü olmak, müminlerin hem Allah’ın rızasını kazanmasına hem de toplumsal barışı sağlamasına vesile olur. Kur’ân, müminleri kin tutmamaya, affedici olmaya ve başkalarının hatalarını bağışlamaya teşvik eder. Erdemli toplumların önemli özelliklerinden olan affedicilikle ilgili Kur’ân’da şu şekilde buyrulmaktadır: “*Sen, affedici olmayı seç, iyiliği tavsiye et ve cahillere aldırış etme.*”⁴⁰¹ Bu ayet, insanları bağışlamanın, iyiliği yaymanın ve hoşgörülü olmanın

³⁹⁹ Âl-i İmrân 3/200.

⁴⁰⁰ Ahmet Nâim Babanzâde, *İslam Ahlâkının Esasları*, Çev. Ömer Rıza Doğrul (İstanbul: Yüksel Yayınevi, 1945), 33.

⁴⁰¹ el-Araf 7/199.

Allah katında değerli olduğunu gösterir. Affedicilik, erdemli toplumlarda kin ve düşmanlığın yerine, barış ve anlayışın yerleşmesine katkı sağlar. Affetmek, bazen intikam almanın tercih edileceği durumlarda bile daha büyük bir erdem olarak sunulur. Bu konuda başka bir ayette ise şöyle buyrulur: “*Kötülüğün karşılığı, ancak ona denk bir karşılık olabilir. Ama kim affedip barışı tesis ederse, onun ödülü Allah katındadır.*”⁴⁰² Bu ayet, adaletin gözetilmesi gerektiğini vurgulamakla birlikte, affetmenin daha yüce bir davranış olduğunu belirtir. Affeden kişiler, Allah’ın özel mükafatına nail olurlar.

Müminler, kin gütmek yerine affediciliği seçmeli ve hoşgörülü davranışlar sergileyerek toplumda barış ve huzuru tesis etmelidirler. Erdemli toplumlarda insanlar, birbirlerine karşı affedici ve hoşgörülü olurlar. Kin ve nefret yerine bağışlama ön plandadır. Bu, toplumdaki huzur ve kardeşlik bağlarını güçlendiren önemli bir ahlâkî özelliktir.⁴⁰³

Affedicilik, erdemli bir toplumun inşasında ve sürdürülebilirliğinde kritik bir rol oynar. Barış, adalet, hoşgörü ve dayanışma gibi toplumsal erdemler, affedicilikle daha kolay bir şekilde yaşama geçirilir. Affedici bireylerden oluşan bir toplum, çatışmalardan arınmış, huzurlu ve ahlaki açıdan olgun bir yapıya ulaşabilir. Affedicilik, bireysel olarak insanın ahlakını yüceltirken toplumsal barışın tesisinde de önemli bir role sahiptir. Allah, affedici olanların O’na daha yakın olduklarını ve affetmenin insana hem bu dünyada hem de ahirette kazanç sağlayacağını bildirir.

c) Doğru Sözlü Olmak

Doğru sözlü olmak ve erdemli toplum arasında güçlü bir ilişki vardır. Doğru sözlülük, bireylerin dürüst, güvenilir ve açık bir şekilde iletişim kurmalarını sağlayan temel bir erdemdir. Doğru sözlülük, bireyler ve gruplar arasındaki güvenin temelini oluşturur. Güven, erdemli bir toplumun sürdürülebilirliği için vazgeçilmezdir. Doğru sözlü bireyler, sözlerinin ve eylemlerinin tutarlılığıyla toplumsal güveni pekiştirir.

Doğruluk, Kur’ân’da sıdk kelimesiyle de ifade edilmektedir. Kur’ân’ı incelediğimizde “*sıdk*” kelimesi ile aynı manada kullanılan istikamet, ihlas, sabır, birr, vefa, adl gibi

⁴⁰² eş-Şûrâ 42/40.

⁴⁰³ Mustafa Çağırıcı, “Af”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları,1988), 1/394-395.

kavramlara da rastlanır.⁴⁰⁴ İslâm, her türlü ilişkide ve durumda doğruluk, dürüstlük ve güvenilir olmayı emreder. Bu özellikler, Allah'ın hoşnutluğunu kazanmada önemli olduğu gibi, toplumda güven, adalet ve huzurun tesis edilmesi için de elzemdir. Erdemli toplumlar, bireyler arasındaki ilişkilerde dürüstlüğü ve güveni esas alır, yalan söylemekten ve sözünü tutmamaktan kaçınarak toplumsal barışı sağlar.⁴⁰⁵

Kur'ân'da, doğru sözlü olmak Allah'ın emrettiği erdemli toplumların ahlâkî ilkelerden biridir. Yalan söylemek ve hilekarlık ise hem Allah katında hem de insanlar arasında kınanır. Doğruluk ise, insanları Allah'a yaklaştıran ve toplum içinde güveni tesis eden bir erdemdir: *"Ey inananlar! Allah'a karşı sorumluluk bilinciyle hareket edin ve dürüst olun ki, O, işlerinizi yoluna koysun ve sizi bağışlasın."*⁴⁰⁶ Bu ayet, doğru sözlü olmanın Allah'ın rızasına ulaşmada önemli bir yere sahip olduğunu gösterir. Erdemli bir toplum, bireylerin doğru sözlü olduğu, yalan ve hileden uzak durduğu bir toplumdur. Doğru sözlülük, sadece bir ahlâkî erdem değil, aynı zamanda bir ibadet ve Allah'a itaatin ifadesidir.⁴⁰⁷

Erdemli toplumlar, bireylerinin doğru sözlü olduğu, verdikleri sözlere bağlı kaldığı ve Allah'ın emirlerine uygun yaşadığı toplumlardır. Bu özellikler, sadece bireyler arası ilişkilerde değil, aynı zamanda Allah'a karşı sorumluluklarımızda da önem taşır. Allah, doğru sözlü kullarını sever ve onları yüceltir. Bu nedenle, erdemli bir toplum, doğruluk ve güven üzerine kurulmalıdır.⁴⁰⁸

Anlaşıldığı üzere doğru sözlü olmak, erdemli bir toplumun hem bireysel hem de toplumsal düzeyde en önemli yapı taşlarından biridir. Doğru sözlü bireylerden oluşan bir toplum, güven, adalet, dayanışma ve barış gibi temel erdemleri daha kolay bir şekilde benimser ve sürdürülebilir bir toplumsal düzen kurar. Bu nedenle doğru sözlülük, erdemli bir toplumun vazgeçilmez bir unsuru olarak kabul edilir.

⁴⁰⁴ Sümertaş, *Kur'ân-ı Kerîm 'de Sıdk Kavramı*, 44-74.

⁴⁰⁵ Ramazan Biçer, *Küreselleşen Çağda İslam* (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2010), 48.

⁴⁰⁶ el-Ahzâb 33/70-71.

⁴⁰⁷ Mehmet Bayraktar, *İslâm İbadet Fenomenolojisi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1987), 78.

⁴⁰⁸ Abdurrahman Kasapoğlu, "Bir Kişilik Özelliği Olarak Kur'ân'da Sadâkat", *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 1 (2010): 125.

d) Alçak Gönüllü Olmak

Erdemli toplumlar, kibir ve gururdan uzak dururlar. Mütevazı olmak, Kur'ân'da Allah'a yakın olmanın bir göstergesi olarak anlatılır. Kibrin karşıtı olarak bireyin başkalarını hor görücü ve aşağılayıcı tutum ve davranışlardan kendini arındırması olarak kullanılmaktadır. Tevazu alçak gönüllülük, kibir ile düşüklük arasında orta bir haldir.⁴⁰⁹ Lokman suresinde, “*Yeryüzünde böbürlenerek yürüme*”⁴¹⁰ buyrulur, tevazunun erdemli toplumların temel karakteristiklerinden biri olduğu vurgulanır. Alçakgönüllülük toplumsal dayanışmayı güçlendirdiği gibi toplumsal bağları kuvvetlendiren bir erdemdir. Kur'ân'da alçak gönüllülük, erdemli toplumu oluşturan bireylerin temel bir erdemi olarak sıkça vurgulanır. Alçakgönüllülük hem Allah'a karşı hem de insanlara karşı doğru bir tavır içerisinde olmayı gerektirir. Kibir ve kendini beğenmişlik Kur'ân'da şiddetle kınanırken, tevazu gösterenler Allah'ın rahmetine layık görülürler. Müminler hem yeryüzünde hem de Allah'a karşı mütevazı bir duruş sergileyerek hem kendileri için hem de toplum için daha huzurlu bir ortam yaratırlar.⁴¹¹

Alçakgönüllülük, Kur'ân'ın övmüş olduğu erdemli toplumların ayrılmaz bir parçasıdır. Tevazu sahibi bireyler, başkalarıyla daha iyi ilişkiler kurar, adaleti destekler, kibir ve bencillikten uzak durur. Bu nitelikler, toplumda güven, dayanışma ve huzurun yaygınlaşmasını sağlar. Böylece Kur'an, alçakgönüllülüğün erdemli bir toplumu inşa etmede ne kadar önemli bir unsur olduğunu açıkça ortaya koyar.

e) İffetli Olmak

Kur'ân, erdemli toplumların ahlâkî özelliklerinden biri olarak iffet ve namuslu olmayı vurgular. İffet, kişinin cinsel arzularını kontrol altında tutması, kendisine emanet edilen bedeni ve ruhu temiz tutması, ahlâkî kurallara bağlı kalması anlamında kullanılır. “*Her kim diline ve cinsel istek ve arzularına hâkim olacağına bana söz verirse ben de ona cenneti söz veriyorum.*”⁴¹² hadisi iffetli olmanın önemini gözler önüne sermektedir.

⁴⁰⁹ Râğıb el-İsfahânî, *Erdemli Yol*, çev. Muharrem Tan (İstanbul: İz Yayıncılık, 2010), 223.

⁴¹⁰ Lokmân 31/18.

⁴¹¹ Mustafa Çağırıcı, “Tevâzu”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/583-585.

⁴¹² Tirmîzî, “Züht“, 61.

Erdemli bir toplumda, iffetli davranışlar bireylerin aralarındaki ilişkileri daha temiz ve güvenilir kılar. Kur'ân'da iffetli olma konusunda önemli uyarılar ve öğütler bulunur.⁴¹³

Kur'ân, zinanın büyük bir günah olduğunu vurgular ve ondan uzak durmayı emreder. İsrâ suresinde şöyle buyrulur: *“Zinaya yaklaşmayın! Çünkü o, çirkin bir iş ve kötü bir yoldur”*⁴¹⁴. Bu ayet, sadece zina yapmayı değil, zinaya götürebilecek her türlü davranıştan da sakınılması gerektiğini ifade eder. İffetli olmak, ahlâkî yozlaşmaya neden olabilecek yolları kapatmayı gerektirir. Kur'ân'da gözlerin ve cinsel organların korunması, iffetli bir yaşam sürdürmenin temel şartı olarak belirtilir. Nur suresinde şöyle buyrulur: *“İman eden erkeklere söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar. Bu, kendileri için daha arındırıcıdır... İman eden kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar”*⁴¹⁵ Bu ayetler hem erkeklerin hem de kadınların cinselliğe dair sınırları korumaları gerektiğini, harama bakmaktan ve uygunsuz davranışlardan kaçınmalarını emreder. Bu, iffetli olmanın bir parçasıdır. Kur'ân, cinsel ilişkinin sadece nikah yoluyla meşru olduğunu belirtir. Müminun suresinde, iffetlerini koruyan müminler övülür: *“Onlar ki iffetlerini korurlar, yalnızca eşleri veya meşru olarak sahip oldukları kimseler dışında; çünkü bunlarla ilişki nedeniyle kınanmazlar. Ancak bunun ötesine geçmek isteyenler, işte onlar sınırı aşmış kimselerdir”*⁴¹⁶. Bu ayetler, cinsel arzuların yalnızca helal olan yollarla (nikah) tatmin edilmesi gerektiğini ve bunun dışındaki her türlü ilişkinin sınırları çiğnemek olduğunu açıkça belirtir. Kur'ân, toplumun iffetli olmasına yönelik kolektif bir sorumluluk da yükler. Nûr suresinde yine, iffetlerini koruyamayanların evlenmesine yardımcı olunması emredilir: *“İffetlerini korumak isteyen bekârları evlendirin...”*⁴¹⁷. Bu ayet, iffetli bir toplumun oluşmasında sadece bireysel değil, toplumsal sorumluluğun da olduğunu gösterir. İffeti korumak isteyen bireylere destek olunması ve onların evlenmelerine yardımcı olunması gerektiği ifade edilir. Kur'ân, iffetli kimselere iftira atmayı şiddetle yasaklar ve büyük bir günah olarak tanımlar. Nur suresinde geçen başka bir ayette bu konu ele alınır: *“İffetli kadınlara zina iftirası atan*

⁴¹³ Mustafa Çağırıcı, “İffet”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/506-507.

⁴¹⁴ el-İsrâ 17/32.

⁴¹⁵ en-Nûr 24/30.

⁴¹⁶ el-Mü'minûn 23/5-7.

⁴¹⁷ en-Nûr 24/33.

ve bunu dört şahit ile kanıtlayamayanlara seksen sopa vurun. Onların şahitliklerini asla kabul etmeyin. Çünkü onlar, yoldan çıkmış kimselerdir”⁴¹⁸. İffetli bir kimseye asılsız iftira atmak hem bireysel hem de toplumsal ahlâka zarar verir ve bunun ciddi bir yaptırımını vardır. İftira, erdemli bir toplumun temellerini sarsan bir suçtur.

Kur’ân, iffeti erdemli bir toplumun önemli bir ahlâkî özelliği olarak sunar. Zinadan, harama bakmaktan, cinsel sınırları aşmaktan sakınmak ve gözleri ile bedeni haramdan korumak, erdemli bireylerin ve toplumların temel ahlâkî görevlerindedir. Ayrıca, toplumsal sorumlulukla iffetli bireylerin desteklenmesi ve iffetli kimselere iftira atmanın önlenmesi, sağlıklı ve güven dolu bir toplumun inşasına katkı sağlar.⁴¹⁹ Erdemli toplumlar, iffet anlayışını benimseyerek ahlaki değerlerini güçlendirir ve toplumsal huzuru devam ettirir.

f) Selamlaşmak

Selamlaşmak, övülen erdemli toplumların önemli bir ahlâkî özelliği olarak Kur’ân’da vurgulanır. Selamlaşmak, insanlar arasında barış, güven ve kardeşliği teşvik eden bir davranış olarak öne çıkar. Selam, esenlik ve huzur dilemek⁴²⁰ anlamına gelir ve bu basit fakat derin anlamlı selamlaşma, bireyler arasında barış ortamını güçlendiren bir ahlâkî değer olarak kabul edilir.⁴²¹ Selamlaşmanın temel amacı, insanlar arasında barış ve güveni sağlamaktır. Nîsâ suresinde şöyle buyrulur: “Size bir selam verildiğinde, ona daha güzeliyle veya en azından aynıyla karşılık verin. Şüphesiz Allah, her şeyin hesabını eksiksiz tutandır”⁴²² Bu ayet, selamın önemini ve ona daha güzel ya da eşdeğer bir karşılık verilmesi gerektiğini vurgular. Selamlaşmak, toplum içinde barış ve esenliği yaymak için bir araç olarak sunulur. Kur’ân, selamın yayılmasını ve selam vermenin bir ibadet ve iyilik göstergesi olduğunu ifade eder. “...Bir evlere girdiğinizde, Allah’tan bereket ve güzellik dileğiyle birbirinize selam verin...”⁴²³ Bu ayet hem

⁴¹⁸ en-Nûr 24/4.

⁴¹⁹ İbn Miskeveyh, *Tehzibü’l-Ahlâk*, 119.

⁴²⁰ Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el Ferâhîdî, “Selam”, *Kitâbü’l-Ayn* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 787/170), 2/270.

⁴²¹ Mehmet Efendioğlu, “Selam”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/342-343.

⁴²² en-Nisâ 4/86.

⁴²³ en-Nûr 24/61.

toplumsal ilişkilerde hem de aile ortamında selamlaşmanın önemini belirtir. Ev ortamında bile Allah'tan esenlik dileyerek verilen selam, aile bağlarını güçlendirir ve toplumsal barışı pekiştirir. Kur'ân'da selam, barışın ve müslümanlar arasındaki kardeşliğin bir sembolüdür. Selamlaşma, toplumsal ilişkilerde barış ve güvenin temelini atar. İnsanlar birbirlerine selam vererek barış ve esenlik dilemiş olurlar. Bu, toplumda karşılıklı güvenin gelişmesine katkıda bulunur. Aynı zamanda, Müslümanların birbirlerine olan kardeşlik bağlarını güçlendirir. Kur'ân'da selamlaşmak, erdemli toplumların barış, huzur ve kardeşlik içinde yaşamalarının bir ifadesi olarak sunulmuştur.⁴²⁴ Selam hem bir dua hem de bir güvence olarak toplumsal ilişkilerde çok önemli bir yere sahiptir. Allah, selam vermeyi, daha güzeliyle ya da aynısıyla karşılık vermeyi emretmiş ve bu davranışın toplumsal barışı güçlendirdiğini vurgulamıştır. Erdemli bir toplumun, insanlar arasındaki barışı ve kardeşliği sağlamlaştıran selamlaşma kültürüne sahip olması, Kur'ân ahlakında önemli bir yer tutar.

Selamlaşma, erdemli toplumların sosyal yaşamını düzenleyen önemli bir unsur olarak zikredilmiştir. Selamlaşma, bireyler arasındaki bağları güçlendirdiği gibi, toplum içinde barış ve güven ortamını da pekiştirir. Bu özellikler, erdemli bir toplumun temel yapı taşlarıdır. Dolayısıyla, selamlaşma ve erdemli toplumlar arasında güçlü bir ilişki vardır.

g) Adaletli Olmak

Adaletli olmak, Kur'ân'da erdemli toplumların en önemli ahlâkî özelliklerinden biri olarak vurgulanır. Adalet, Kur'ân'da Allah'ın emirlerine uygun şekilde davranmayı, haksızlıktan kaçınmayı ve her alanda hakkaniyeti gözetmeyi içerir. Erdemli toplumlar, bireyler arası ilişkilerde, ticaretle, sosyal hayatta ve yargıda adaletin ve dürüstlüğün teminatı olan bir toplum düzeni kurmayı amaçlarlar.⁴²⁵

Özellikle ticaret ve ekonomik ilişkilerde adalet, toplumun güvenini ve barışını sağlamak için gereklidir. Adalet, Yüce Kitabımızda Rabbimizin emri olarak vurgulanır. Adil olmak, insanların haklarını gözetmek, kimseye haksızlık yapmamak

⁴²⁴ Efendioğlu, "Selam", 36/243.

⁴²⁵ Macid Hadduri, *İslâm'da Adalet Kavramı*, Çev. Selahattin Ayaz (İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1999), 19.

ve hakkaniyetle hareket etmek demektir. Allah, adaleti ayakta tutmayı müminlere bir sorumluluk olarak yüklemiştir.⁴²⁶ “*Ey iman edenler! Kendiniz, anne babanız ve yakınlarınız aleyhine dahi olsa Allah için adaleti ayakta tutan, doğruyu söyleyen kimseler olun.*”⁴²⁷ Bu ayet, adaletin sadece insanlara değil, Allah’a karşı bir sorumluluk olduğunu ve hiçbir durumda adaletten sapılmaması gerektiğini belirtir. Erdemli toplumlar, bu ilkeye dayanarak, zengin, fakir, güçlü veya zayıf ayırt etmeden adaleti gözetirler. Adaletin bozulduğu bir toplumda güven ve huzur kalmaz, bu yüzden Kur’ân, adaletin her türlü ilişkisinin temeli olmasını emreder. Özellikle ticaret ve ekonomik ilişkilerde adalet, Kur’ân’da sıkça vurgulanan bir ilkedir. Ticarete dürüstlük, insanların haklarını gözetmek ve onları aldatmamak hem bireylerin hem de toplumun adil bir düzen içinde yaşamasını sağlar. Kur’ân’da haksızlık ve adaletsizlik, toplumsal çöküşün nedenlerinden biri olarak belirtilir. Eğer bir toplumda adalet sağlanmaz ve haksızlıklar yaygın hale gelirse, o toplumda güven ve barış kalmaz.⁴²⁸ Haksızlık ve adaletsizlik, toplumda güveni zedeler, bireyler arasında kin ve nefret oluşmasına neden olur. Erdemli toplumlar, bu tür bozulmalara karşı çıkarak adaleti her alanda korumayı amaçlarlar.

Adaletli olmak Kur’ân’da erdemli toplumların temel ahlâkî özelliklerinden biridir. Adalet hem bireysel ilişkilerde hem de toplumsal düzende güvenin, barışın ve huzurun teminatıdır. Erdemli bir toplum, adaleti yalnızca güçlüler için değil, zayıf olanlar için de uygulayarak toplumsal huzuru ve güveni tesis eder. Bu nedenle, adaletin varlığı, bir toplumun erdemli olup olmadığını belirleyen temel unsurlardan biridir. Allah, adaleti ayakta tutan toplumları sever ve onları yüceltir. Bu sebeple erdemli bir toplum, her alanda adaleti gözeterek, Allah’ın emirlerine uygun bir yaşam sürmeyi hedeflemelidirler.

h) Tevekkül Sahibi Olmak

Erdemli toplumlar, Allah’a güvenmeyi ve her durumda O’na sığınmayı esas alırlar. Zorluklar karşısında sabırlı olmakla birlikte, sonucu Allah’a bırakırlar. “*Kim Rabbine*

⁴²⁶ Mustafa Çağırıcı, “Adâlet”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/344.

⁴²⁷ en-Nisâ 4/135.

⁴²⁸ Anıl Çeçen, *Adâlet Kavramı* (İstanbul: Gündoğan Yayınları, 1993), 47.

tevekkül ederse, O, ona yeter”⁴²⁹ ayeti, erdemli toplumların bu güven duygusunu pekiştirir. Bu ayet, Allah'a güvenen bir kimse için Allah'ın her konuda yeterli olacağını ifade eder. Tevekkül, kişinin kontrol edemediği olaylar karşısında Allah'a güvenmesi ve kaygıdan uzak bir huzur içinde olmasıdır. Ancak tevekkül, çalışmayı ve sorumluluk almayı terk etmek anlamına gelmez; aksine, çaba gösterdikten sonra sonucu Allah'a bırakmak demektir. Başka bir ayette müminlere şöyle denilir: *“Eğer iman edenler iseniz, yalnızca Rabbinize tevekkül edin.”*⁴³⁰ Bu ayet, müminlerin güven kaynağının sadece Allah olması gerektiğini vurgular. Tevekkül, hayatın her alanında Allah'a tam bir teslimiyetle güvenmeyi gerektirir.⁴³¹ Ayrıca Kur'an'da tevekkül, Allah'a mutlak güven ve teslimiyeti ifade eder. Tevekkül eden kişi, yaşadığı sıkıntılar ve karşılaştığı zorluklarda Allah'ın yardımına güvenmekte ve sonuçları O'na bırakmaktadır. Kur'an, tevekkülü teşvik ederken, aynı zamanda müminlerin görev ve sorumluluklarını yerine getirip ellerinden gelen çabayı göstermelerini de vurgular.⁴³²

Kur'an, karar alırken istişare (danışma) edilmesi gerektiğini belirtir ve karar verildikten sonra tevekkül edilmesini emreder. *“Yapacağın işlerde onlara danış. Karar verdikten sonra da artık Allah'a tevekkül et. Kuşkusuz Allah, kendisine tevekkül edenleri sever.”*⁴³³ Allah, müminlere rehberlik ettiği için onlara tevekkül etmeyi ve yaşadıkları sıkıntılara sabırla karşılık vermelerini tavsiye eder. *“Bize ne oluyor ki Allah'a tevekkül etmeyelim? Üstelik bize yollarımızı göstermişken. Elbette biz, bize yaşattığınız sıkıntılara sabredeceğiz. Tevekkül edenler de yalnızca Allah'a tevekkül etsinler.”*⁴³⁴ Başarının Allah'tan geldiğini bilerek O'na güvenmek, peygamberlerin örneğidir. Hz. Şuayb, halkına iyiliği emrederken bu güvenin önemini ifade etmiştir. *“Başarım yalnızca Rabbindendir. Sadece O'na güvendim ve yalnızca O'na yöneldim.”*⁴³⁵

⁴²⁹ et-Talâk 65/3.

⁴³⁰ el-Mâide 5/23.

⁴³¹ Mustafa Çağırıcı, “Tevekkül”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/1-2.

⁴³² İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk*, 160.

⁴³³ Âl-i İmrân 3/159.

⁴³⁴ İbrâhîm 14/12.

⁴³⁵ Hûd 11/88.

Kur'ân, gerçek müminlerin Allah anıldığında kalplerinin ürperdiğini, imanlarının arttığını ve yalnızca Rabb'lerine tevekkül ettiklerini söyler. “*Gerçekten müminler, Allah anıldığında kalpleri titreyen ve Allah'ın ayetleri okunduğunda imanları artan, yalnızca Rabb'lerine tevekkül eden kişilerdir.*”⁴³⁶

Bu ayetler, tevekkülün pasif bir bekleyiş değil, Allah'a güvenle birlikte sorumlulukla hareket etmeyi ifade ettiğini ortaya koyar. Müminler Allah'a güvenip işlerini O'na bırakırken, aynı zamanda Allah'ın emrettiği şekilde davranmakta, istişare etmekte, sabretmekte ve kendi görevlerini yerine getirmektedirler. Tevekkül eden müminlerin, Allah'ın sevgisine mazhar olacakları da özellikle vurgulanmıştır.⁴³⁷

Erdemli toplumlar, tevekkül anlayışını benimseyerek, yaşamlarındaki zorlukları sabırla karşılar, aynı zamanda sorumluluklarını yerine getirirler. Bu yaklaşım, bireylerin manevi huzur bulmasını sağlarken, toplumda adalet ve dayanışmayı da güçlendirir. Tevekkül, yukarıda temas ettiğimiz gibi pasif bir bekleyiş değil, aynı zamanda aktif bir güven ve teslimiyet anlamına gelir. Bu şekilde, toplumlar daha dirençli, sabırlı ve adil bir hale gelirler.

1) Güvenilir Olmak

Kur'ân'da güven (emin olmak) ve güvenilirlik, erdemli toplumların önemli ahlâkî özelliklerinden biri olarak öne çıkar. Güven hem Allah'a karşı hem de insanlar arasında dürüst, sadık ve emin bir şekilde davranmayı kapsar. Güven duygusu ve güvenilir olma, toplumda barış, huzur ve dayanışmanın temel taşlarındandır. Kur'ân, güvenilirliği, iman edenlerin ahlâkî sorumlulukları arasında sayar ve güvenin zedelenmemesi için birtakım ilkeler koyar.⁴³⁸ Kur'ân'da, güvenilirliğin ve emanetlerin yerine getirilmesinin ahlâkî bir yükümlülük olduğu vurgulanır. Müminun suresinde müminlerin özelliklerinden bahsedilirken, güvenilir olmak şu şekilde anlatılır: “*Onlar ki emanetlerine ve verdikleri sözlere riayet ederler*”⁴³⁹. Bu ayet, müminlerin güvenilir ve dürüst olmalarının bir zorunluluk olduğunu gösterir. Emanetlere sadakat, bireyler arasında güven duygusunu pekiştirir ve toplumsal ilişkilerin sağlam bir temel üzerinde

⁴³⁶ el-Enfâl 8/2.

⁴³⁷ Abdülaziz Hatip, *Tevekkül mü, Tembellik mi?* (İstanbul: Nesil Yayınları, 2006), 59.

⁴³⁸ Şaban Ali Düzgün, *Din Birey ve Toplum* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1996), 19.

⁴³⁹ el-Mü'minûn 23/8.

inşa edilmesini sağlar. Güvenin korunabilmesi için toplumda adaletin hâkim olması gereklidir. Kur'ân, insanlara her durumda adaletle hareket etmeyi emreder ve bu, güvenilir olmanın temel unsurlarından biridir.⁴⁴⁰ Nisâ suresinde şöyle buyrulur: “Allah, size emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğinizde adaletle hükmetmenizi emreder...”⁴⁴¹. Bu ayet, güvenin bir ifadesi olarak adil davranmanın ve emanetleri hak edenlere teslim etmenin Allah'ın bir buyruğu olduğunu açıklar. Adaletin olmadığı yerde güven zedelenir, bu yüzden güvenilir bir toplumda adalet ön planda tutulmalıdır. Kur'ân'da, verilen sözün tutulması, güvenilirliğin en önemli unsurlarından biri olarak gösterilir. Sözüde duran bireyler ve toplumlar, güven üzerine inşa edilmiş sağlam ilişkiler kurar. Sözde durmamak ise güvensizlik ve toplumsal çözülmeye neden olur. Bu nedenle, erdemli bir toplumun temel özelliklerinden biri olan güvenilirlik, verilen sözlerin yerine getirilmesi ile pekiştirilir.⁴⁴²

Hülâsa; Kur'ân'da güven ve güvenilirlik, erdemli toplumların temel ahlâkî özelliklerinden biri olarak kabul edilir. Güvenilirlik bireysel bir erdem olmanın ötesinde, erdemli bir toplumun oluşumu için vazgeçilmezdir. Güvenilir bireylerin çoğunlukta olduğu toplumlar, daha sağlam, huzurlu ve adil bir yapıya sahip olma eğilimindedir. Bu nedenle, erdemli bir toplum için güvenilirlik bir başlangıç noktasıdır. Güvenilir toplumlarda insanlar, uzun vadeli iş birliklerine daha açıktır. Bu, toplumun kalkınmasını ve refahını olumlu yönde etkiler. Güven eksikliği ise toplumda güvensizlik, kaos ve yozlaşmaya yol açabilir

i) Zulme Karşı Durmak

Erdemli toplumların önemli bir özelliği de zulme karşı durmak ve adaleti savunmaktır. Zulüm, bir bireyin veya topluluğun haklarına haksız bir şekilde müdahale edilmesi, adaletin çiğnenmesi anlamına gelir. Erdemli bir toplum, bireylerin sadece kendi çıkarlarını gözetmekle yetinmediği, aynı zamanda başkalarının haklarını savunduğu bir toplumsal yapıdır. Yüce Kitabımızda zulme karşı durmak, erdemli toplumların

⁴⁴⁰ H. Emin Sert, *Kur'ân'da İnsan Tipleri ve Davranışları* (İstanbul: Bilge Yayınları, 2004), 87.

⁴⁴¹ en-Nisâ 4/58.

⁴⁴² Erol Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1998), 67.

temel özelliklerinden biri olarak vurgulanır. Zulüm, haksızlık ve adaletsizlik yapmak ya da buna sessiz kalmak anlamına gelir ve Kur'ân'da kesin bir dille yasaklanmıştır. Erdemli bir toplum, zulmün karşısında duran ve her türlü adaletsizliğe karşı mücadele eden bireylerden oluşur. Ashab-ı Kehf kıssasında zikrettiğimiz mağara arkadaşları da zulme boyun eğmemiş ve sonuçta kıyamete kadar isimleri anılan erdemli toplum olma şerefine nâil olmuşlardır. Kur'ân, müminlere zulümden kaçınmalarını ve haksızlığa uğrayanların yanında yer almalarını emreder:⁴⁴³ *“Ey iman edenler! Adaleti ayakta tutan, kendiniz, anne babanız ve akrabalarınız aleyhine de olsa Allah için şahitlik eden kimseler olun...”*⁴⁴⁴ Bu ayet, zulme karşı durmanın Yüce Yaratanın bir emri olduğunu ve adaletin her koşulda savunulması gerektiğini vurgular. Kişisel çıkarlar, yakınlıklar ya da korkular adaletin önüne geçmemeli, zulme karşı her zaman kararlı bir duruş sergilenmelidir. Ayrıca, zulmedenler Allah'ın gazabına uğrarlar ve büyük bir azapla karşılaşacaklardır.⁴⁴⁵ *“Zulmedenler, nasıl bir inkılapla devrileceklerini yakında bilecekler.”*⁴⁴⁶ Bu ayet, zulmedenlerin sonunda adaletle karşılaşacaklarını ve Allah'ın zulmü hoş görmediğini belirtir.

Sonuç olarak, zulme karşı durmak, erdemli bir toplum olmanın ve bu toplumu sürdürmenin temel taşlarından biridir. Bu tavır, adaletin tesisine, toplumsal birlikteliğin korunmasına ve insanlık onurunun yüceltilmesine hizmet eder. Zulme sessiz kalmak ise, zulmü onaylamak anlamına gelir; bu yüzden erdemli bir toplum, her zaman haklının yanında yer almalı ve adaletsizlikle mücadele etmelidir. Bu çıkarımlardan anlıyoruz ki; Kur'ân, müminlere hem bireysel hem de toplumsal olarak zulmü engellemeyi ve haksızlıklara karşı ses çıkarmayı emreder. Zira zulme karşı çıkan bir toplum, Allah'ın rızasına ve adalete daha yakın olur.

j) Şükretmek

Şükretmek, Kur'an'da erdemli toplumların önemli bir özelliği olarak vurgulanmıştır. Şükür, insanın Allah'ın verdiği nimetlere karşı minnet ve teşekkür hissetmesi ve bu

⁴⁴³ Veli Ulutürk, “Kur'ân'da Zulüm Kavramı”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 9 (1990): 137.

⁴⁴⁴ en-Nisâ 4/135.

⁴⁴⁵ Ejder Okumuş, *Kur'ân'da Toplumsal Çöküş* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1995), 97.

⁴⁴⁶ eş-Şuarâ 26/227.

hislerini hem sözlü hem de fiili olarak ifade etmesi anlamına gelir. Yüce Kitabımızda Rabbimiz, insanlara sürekli olarak şükretmelerini emreder. Çünkü Allah, insanlara sayısız nimetler sunmuş, onları her türlü ihtiyaçtan korumuştur. Bu nimetlere karşı şükretmek, insanın Allah'a olan bağlılığını gösterir ve O'nun rızasını kazanmanın yollarından biridir. *“O halde, beni zikredin ki ben de sizi zikredeyim. Bana şükredin, nankörlük etmeyin.”*⁴⁴⁷ Bu ayet, Allah'ın insanları hem maddi hem de manevi nimetlerle donattığını ve karşılığında onların şükretmelerini istediğini gösterir. Erdemli bir toplum, Allah'ın bu emirlerine uyarak şükretmeyi bir yaşam biçimi haline getirir. Şükür, nankörlükten sakınmayı ve Allah'a bağlılıkta samimi olmayı gerektirir.⁴⁴⁸ Erdemli bir toplum, Allah'ın verdiği nimetlere şükreden ve sürekli olarak O'na hamd eden bir toplumdur. Şükür hem bireysel hem de toplumsal bir erdem olarak, insanların sahip oldukları nimetlerin farkında olmalarını sağlar. Kur'an'da şükredenler, Allah'ın sevdiği ve ödüllendirdiği kimseler olarak tanıtılır. Şükreden bir toplum, Allah'ın nimetlerinin farkında olan, o nimetleri kötüye kullanmayan ve her zaman O'na yönelen bir topluluktur. Şükretmek, sadece dil ile yapılan bir ibadet değil, aynı zamanda kişinin davranışlarıyla Allah'ın verdiği nimetleri yerinde kullanmasıdır: *“Eğer şükrederseniz, size nimetimi artırırım; eğer nankörlük ederseniz, bilin ki azabım çok çetindir.”*⁴⁴⁹ Bu ayet, şükürün insan ve toplum hayatındaki yerini açıkça ortaya koyar. Allah, şükreden toplumlara nimetlerini artıracığını vaat ederken, nankörlük edenlerin ise azaba uğrayacağını belirtir. Bu, erdemli bir toplumun şükür bilinci ile hareket ettiğinde, daha büyük nimetlere ve huzura kavuşacağını gösterir. Şükretmek, sadece bireysel bir ibadet değil, aynı zamanda toplumsal ahlakın temellerinden biridir.⁴⁵⁰ Allah, insanlara sayısız nimetler vermiştir ve şükreden toplumlar, bu nimetlerin kıymetini bilerek hem bireysel hem de toplumsal düzeyde Allah'a olan bağlılıklarını gösterirler. Şükreden toplumlar, Allah'ın rızasına ererek, daha fazla nimet ve huzur içinde yaşamlarını sürdürebilirler. Bu nedenle, şükür bilincini

⁴⁴⁷ el-Bakara 2/152.

⁴⁴⁸ Kerîm Buladı, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Anahtar Kavramlar* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2015), 76.

⁴⁴⁹ İbrâhîm 14/7.

⁴⁵⁰ Bilal Gündüz, “Kur'an'da Küfrün Karşıtı Olarak Şükür” (Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), 96.

hayatlarının merkezine koyan toplumlar hem dünya hem de Ahiret saadetine ulaşırlar.⁴⁵¹

Erdemli bir toplumun ahlaki temelleri arasında şükür, insanların hem Rabbine hem de birbirine karşı sorumluluklarının bilincinde olmasını sağlayan önemli bir erdemdir. Şükreden bireyler, sahip olduklarının kıymetini bilir, nimeti paylaşır ve toplumsal dayanışmayı güçlendirir. Kur'an'ın ahlak anlayışında şükür hem bireysel hem de toplumsal refah için vazgeçilmezdir. Bu anlayışla, erdemli toplumların Allah'ın emirlerine uyan, adaleti gözeten ve sürekli şükreden bireylerden oluşması gerektiği sonucuna ulaşırız.

2.2.3. Sosyal Özellikleri

Kur'an'da erdemli toplumların sosyal özellikleri, ahlâkî ve toplumsal düzene uygun bir şekilde yaşamayı öğütler. Bu toplumların temel sosyal özellikleri şu şekilde maddeler halinde sıralanabilir:

a) Cömertlik ve Yardımlaşma

Cömertlik ve yardımlaşma, Kur'an'da erdemli toplumların sosyal özellikleri arasında çok önemli bir yer tutar. Allah, insanlara mal ve nimetler vererek onları denemekte ve bu nimetlerin paylaşılmasını istemektedir. Erdemli toplumlar, Allah'ın kendilerine verdiği nimetleri sadece kendilerine saklamaz, ihtiyaç sahiplerine yardım ederek, toplumsal dayanışma ve kardeşliği güçlendirir.⁴⁵²

Cömertlik, malı Allah rızası için harcamak ve toplumdaki zayıf ve yoksul insanlara destek olarak, onun rızasını kazanmanın yollarındandır. Kur'an, cömertliği ve yardım etmeyi sürekli teşvik eder. Allah, müminlerin mallarını başkalarıyla paylaşmalarını, ihtiyaç sahiplerine yardım etmelerini ve cimrilikten kaçınmalarını emreder. Cömertlik, sadece maddi yardım değil, aynı zamanda paylaşma bilinci, başkalarını gözetme ve toplumsal refahın sağlanması için yapılan tüm iyilikleri kapsar. “*Sevdiğiniz şeylerden*

⁴⁵¹ Muhammed el-Behiy, *İnanç ve Amelde Kur'âni Kavramlar*, Çev. Ali Turgut (İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2003), 44.

⁴⁵² Mustafa Çağırıcı, “Cömertlik”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/72-73.

infak etmedikçe asla iyiliğe ulaşamazsınız.”⁴⁵³ Bu ayet, Allah yolunda harcamanın ve başkalarına cömertlik yapmanın ne kadar önemli olduğunu vurgular. Gerçek iyilik, insanın en değer verdiği şeyleri Allah rızası için paylaşmasından geçer. Erdemli toplumlar, bu bilinçle hareket ederek, Allah’ın verdiği nimetleri başkalarına dağıtır ve bu şekilde toplumsal dengeyi korurlar.⁴⁵⁴

Yardımlaşma, toplumun farklı kesimlerini birbirine bağlar, sosyal adaleti ve huzuru sağlar. Zenginler, mallarını ihtiyaç sahipleriyle paylaşarak onlara destek olmalı, toplumun refahına katkı sağlamalıdır. Kur’ân, zenginlerin mallarında fakir ve yoksulların hakkı olduğunu hatırlatır: *“Onların mallarında, isteyen ve istemeyen yoksullar için bir hak vardır.”*⁴⁵⁵ Bu ayet, infakın ve yardımlaşmanın toplumun sadece bir seçeneği değil, aynı zamanda zorunlu bir sorumluluğu olduğunu gösterir. Erdemli bir toplum, ihtiyaç sahiplerine yardım etmeyi bir görev bilir ve herkesin hakkını gözetir. Kur’ân’da, cömertçe infak edenlerin büyük mükafatlar alacağı bildirilir. Cömertlik ve yardımseverlik, sadece dünya hayatında değil, Ahirette de insana fayda sağlar. Allah yolunda yapılan her harcama, misliyle karşılık bulacak ve kişiye cennet nimetleri sunulacaktır.⁴⁵⁶ *“Allah’ın rızasını kazanmak ve ruhlarındaki imanı kökleştirmek için mallarını harcayanların durumu, bir tepe üzerindeki güzel bir bahçeye benzer; o bahçe, bol bol meyve verir”*⁴⁵⁷ Bu ayet, Allah rızası için yapılan yardımların hem bu dünyada hem de Ahirette bereket getireceğini vurgular. Cömertçe harcayanlar, Allah’ın nimetleriyle ödüllendirilir ve hem maddi hem de manevi anlamda huzur bulurlar. Erdemli bir toplum, cömertlik ve yardımlaşmayı bir yaşam biçimi olarak benimser.⁴⁵⁸ Toplumun güçlü ve zayıf kesimleri arasında dengeyi sağlayarak, zenginler fakirlere yardım eder. Bu yardımlaşma, toplumsal barışın ve

⁴⁵³ Âl-i İmrân 3/92.

⁴⁵⁴ Arif Aytekin, *İnfak Ahlâkı* (Ankara: Akademisyen Yayınları, 2020), 23.

⁴⁵⁵ ez-Zâriyât 51/19.

⁴⁵⁶ Mustafa Çağırıcı, “Yardımlaşma”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/332-334.

⁴⁵⁷ el-Bakara 2/265.

⁴⁵⁸ Draz, *Kur’ân Ahlâkı*, 68.

huzurun temelini oluşturur. Kur'ân, müminlerin birbirlerine destek olmalarını ve toplumun genel refahı için çalışmaları gerektiğini hatırlatır.⁴⁵⁹

Bu düşünce ve niyetlerle yapılan yardımlaşma, erdemli bir toplumun temel yapı taşlarından biridir. Hem bireylerin hem de toplumun gelişmesine katkıda bulunur, toplumsal dayanışmayı pekiştirir ve insanları daha güçlü, daha sağlıklı ilişkiler içinde birleştirir. Erdemli toplumların önemli özelliklerinden olan yardım konusu ilave olarak şu başlıklar da altında incelenebilir;

a.a. Anne Babaya İyilik Yapmak: Kur'ân'da erdemli toplumların en önemli ahlâkî yükümlülüklerden biri olarak vurgulanır. Allah, anne babaya saygı göstermeyi, onlara iyi davranmayı ve ihtiyaç duyduklarında yardımcı olmayı erdemli müminlere emretmiştir. Anne babaya iyilik, Allah'a ibadet etmekten hemen sonra gelen bir sorumluluktur ve bu, anne babanın toplumdaki değerini ve onların üzerimizdeki haklarını gösterir. Kur'ân'da Allah, anne babaya saygıyı şu şekilde emreder: “*Rabbin, yalnız kendisine ibadet etmenizi ve anne babaya iyilik etmenizi emretti. Onlardan biri veya her ikisi senin yanında yaşlanırsa, onlara ‘öf!’ bile deme, onları azarlama, ikisine de güzel söz söyle.*”⁴⁶⁰ Bu ayet, anne babaya karşı gösterilecek en küçük bir saygısızlığın bile kabul edilmediğini ve onlara yumuşak, şefkatli bir şekilde yaklaşılması gerektiğini öğretir. Anne baba, yaşlandıklarında daha fazla sevgiye, ilgiye ve desteğe ihtiyaç duyarlar. Kur'ân, müminlerin bu ihtiyaçları karşılamalarını ve anne babalarına sabırla ve sevgiyle yaklaşmalarını emreder. Anne babaya iyilik, Allah'ın rızasına ulaşmanın yollarından biridir ve bu sorumluluğu yerine getiren müminler hem dünya hem de Ahirette mükafatlandırılacaklardır. Erdemli toplumlar, anne babaya saygı ve sevgi göstermeyi ahlâkî bir yükümlülük olarak görürler ve bu sayede toplumsal değerler korunur.⁴⁶¹

a.b. Akrabalara İyilik Yapmak: Allah'ın erdemli toplumları oluşturan müminlere emrettiği önemli ahlâkî sorumluluklardan biridir. Akrabalar, bireyin en yakın sosyal çevresini oluşturan insanlardır ve onlarla olan ilişkiler, İslâm toplumunun güçlü bir

⁴⁵⁹ Melih Demirkol, “Dinî Bir Tutum Olarak Yardımseverlik”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* C. 7, S. 2 (2019): 216.

⁴⁶⁰ el-İsrâ 17/23.

⁴⁶¹ Mustafa Çağırıcı, “Ahlâk”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/1-9.

yapıya sahip olmasında büyük bir rol oynar.⁴⁶² Kur’ân, erdemli toplumları oluşturan bireylerden akrabalık bağlarını gözetmeyi, yardımlaşmayı ve onlara iyilik etmeyi teşvik eder. Kur’ân’da Allah, akrabalara iyilik etmeyi şu şekilde emreder: “*Allah’a ibadet edin ve O’na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anne babaya, yakın akrabalara, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşına, yolcuya ve elinizin altında bulunanlara iyilik edin...*”⁴⁶³ Bu ayet, akrabaların da dahil olduğu birçok gruba iyilik yapılması gerektiğini vurgular. Akrabalık bağları İslâm’da sosyal dayanışmanın ve yardımlaşmanın temel yapı taşlarındandır. Akrabaya iyilik yapmak, maddi yardım, sevgi, ilgi göstermek, onların ihtiyaçlarını gidermek ve zor zamanlarında yanlarında olmak şeklinde gerçekleşir.

Akrabalara iyilik hem Allah’ın emri hem de toplumsal dayanışmayı güçlendiren bir erdemdir. Müminler, akrabalarıyla bağlarını korudukça, Allah’ın rızasına ulaşır ve hem bireysel hem de toplumsal huzuru sağlarlar.⁴⁶⁴ Bu sayede erdemli toplumların temeli atılmış olur.

a.c. Misafire İyilik Yapmak: Erdemli toplumların güçlü bir sosyal dayanağıdır ve bu değerler hem bireysel hem de toplumsal ilişkileri güçlendirir. Kur’ân’da misafire iyilik yapmak, cömertlik, yardımlaşma ve insanlara hoşgörüyle yaklaşmanın bir tezahürü olarak görülür. Misafirlere iyi davranmak, onları güzel bir şekilde ağırlamak ve ihtiyaçlarını karşılamak, Allah’ın müminlerden istediği erdemli davranışlardır. Misafirperverlik, sadece bir sosyal gelenek değil, aynı zamanda bir ibadet olarak kabul edilir. Müminler, misafirlerini ağırlayarak Allah’a olan sevgilerini ve bağlılıklarını göstermiş olurlar. Misafire iyilik yapmanın önemini gösteren Kur’ân’daki en güzel örneklerden biri Hz. İbrahim’in misafirleridir. Hz. İbrahim, kendisini ziyarete gelen melekleri büyük bir cömertlikle ağırlamış ve onlara hemen ikramda bulunmuştur: “*İbrahim’in ikram edilen Misafirlerinin haberi sana geldi mi?*”⁴⁶⁵ Bu kıssa, Misafirlerin değerini ve onlara gösterilmesi gereken cömertliği hatırlatır. Hz. İbrahim, misafirlerini sorgusuz sualsiz kabul etmiş, onlara hiçbir karşılık beklemeden en güzel

⁴⁶² Bedia Akarsu, *Ahlâk Öğretileri* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982), 145.

⁴⁶³ en-Nisâ 4/36.

⁴⁶⁴ Vecdi Akyüz, “Akraba”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/285-287.

⁴⁶⁵ ez-Zâriyât 51/24.

şekilde davranmıştır. Bu, müminlere misafirlerini nasıl karşılamaları gerektiği konusunda önemli bir örnek sunar. Misafire iyilik yapmak, toplumsal ilişkilerde güven, sevgi ve dayanışma bağlarını güçlendirir. Bir toplumda misafirperverlik, bireyler arasında sıcak ve dostane ilişkilerin oluşmasına zemin hazırlar. Misafirler, toplumda paylaşma ve dayanışmanın canlı tutulmasına vesile olurlar. Misafiri iyi ağırlamak, aynı zamanda insanın cömertlik ve paylaşma duygularını geliştirir, bencillikten uzaklaştırır.⁴⁶⁶

Özetle cömertlik, yardımlaşma ve infak, Kur'ân'da erdemli toplumların en önemli sosyal özellikleri arasında yer alır. Allah, verdiği nimetlerin paylaşılmasını ve toplumdaki zayıf kesimlere yardım edilmesini emreder. Cömertlik, sadece maddi anlamda değil, sevgi, merhamet ve dayanışma duygularıyla da toplumu ayakta tutar. Erdemli bir toplum, Allah'ın verdiği nimetleri başkalarıyla paylaşarak hem dünya hem de Âhiret saadetini kazanır. Yardımlaşma, toplumsal adaleti sağlar, cimrilikten kaçınmak ise Allah'ın rızasını kazanmanın en önemli yollarından biridir.

b) Gıybet ve Türevlerinden Sakınmak

Erdemli toplumların önemli sosyal özelliklerinden biri, gıybet ve benzeri kötü davranışlardan sakınmalarıdır. Kur'an, toplumsal ahlak ve düzen için bu tür davranışlardan kaçınmayı öğütlemekte ve bunları açıkça yasaklamaktadır. Kur'ân, erdemli bir toplumun oluşabilmesi için bazı olumsuz davranışlardan sakınılmasını emreder. Bu bağlamda, gıybet, teccüs, nemime ve su-i zan gibi kötü tutumlar, toplumun ahlakını bozan ve insanlar arasındaki güveni zedeleyen, toplumsal bağları koparan davranışlar olarak ele alınır. Bu davranışlardan kaçınmak, toplumsal huzur ve kardeşlik için önemli görülmüştür. Her birine Kur'ân'dan referanslarla bakalım.

Gıybet, birinin arkasından onu kötülemek veya olumsuz yönlerini anlatmaktır.⁴⁶⁷ Kur'ân'da, bunu yapanlar, ölü kardeşinin etini yiyen bir kimseye benzetilir. Bu, ne kadar iğrenç bir davranış olduğu vurgular. *“Ey iman edenler! Zannın çoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahtır. Birbirinizin kusurunu araştırmayın ve bir kısmınız bir kısmınızı gıybet etmesin. Biriniz, ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz. Allah'a karşı takva saygılı olun. Şüphesiz Allah, tevbeleri*

⁴⁶⁶ Mustafa Çağırıcı, “Misâfir”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2020), 30/171-172.

⁴⁶⁷ Sâmi, “Gıybet”, *Kamûs-ı Türkî*, 972.

kabul eden, çok merhametli olandır."⁴⁶⁸ Bu ayette gıybetin ölü kardeşin etini yemekle eşdeğer tutulması, bu davranışın ahlaki ve toplumsal zararını çarpıcı bir şekilde ifade eder. Gıybet ve türevleri bireyler arasındaki ilişkilere zarar verir ve toplumu ahlaki çöküntüye sürükler ve akabinde toplum arasında düşmanlık tohumları eker. Gıybetin yaygın olduğu bir toplumda bireyler birbirlerine güven duymazlar. Bu güven eksikliği ise, toplumsal yapıyı zayıflatır.

Gıybetin türevlerinden olan Tecessüs ise, insanların özel hayatlarını araştırmak ve gizli kusurlarını açığa çıkarmak demektir.⁴⁶⁹ Kur'ân'da bu davranış gıybet gibi açıkça yasaklanmıştır, zira kerih görülen davranışlar toplumsal huzuru bozar ve bireyler arasındaki güveni yok eder.⁴⁷⁰ "*Birbirinizin kusurlarını araştırmayın...*"⁴⁷¹ ayeti bu tarz çirkin işleri erdemli toplumları oluşturan bireylerden yasaklar.

Zikredilen bu kötü davranışlardan kaçınmak, toplumda güveni, kardeşliği ve huzuru güçlendirir. Erdemli bir toplum oluşturmak isteyen bireyler, birbirlerinin haklarını gözetmeli, güzel sözler söylemeli ve gıybet gibi yıkıcı davranışlardan uzak durmalıdır. Bu davranış, Allah'ın rahmetini ve rızasını kazanmaya vesile olacak, toplumu daha huzurlu ve adaletli bir yapıya kavuşturacak ve erdemli toplumun temelleri atılmış olacaktır.

c) Alay Etmemek, Lakap Takmamak

Kur'ân'da erdemli toplumların özellikleri arasında, insanların birbirlerine karşı saygılı ve onurlu bir tavır sergilemeleri önemle vurgulanır. İnsanlarla alay etmemek ve insanlara lakap takmamak bu bağlamda önemli ahlâkî ilkelerdendir. Bu davranışlar, toplumda fitneye, ayrımcılığa ve güvensizliğe yol açarak kardeşlik ve birlik duygularını zedeler. Kur'ân, bu tür olumsuz davranışlardan sakınılmasını ve insanların birbirine karşı daha saygılı ve nazik olmasını öğütler.⁴⁷² Aşağıda bu konularla ilgili Kur'ân'daki ayetlere değineceğiz.

⁴⁶⁸ el-Hucurât 49/12.

⁴⁶⁹ Sâmi, "Tecessüs", *Kamûs-ı Türkî*, 381.

⁴⁷⁰ Mustafa Çağırıcı, "Tecessüs", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/246-247.

⁴⁷¹ el-Hucurât 49/12.

⁴⁷² Hayati Aydın, *Kur'ân'da İnsan Psikolojisi* (İstanbul: Fecr Yayınevi, 2018), 179.

İnsanlarla alay etmek, onları küçük düşürmek ve aşağılamak, toplumda huzursuzluğa ve ayrışmalara yol açar. Kur’ân, alaycılığı ciddi bir ahlâkî sorun olarak ele alır ve bu davranıştan kesin bir dille kaçınılmasını emreder: *“Ey iman edenler! Bir topluluk diğer bir toplulukla alay etmesin. Belki onlar, kendilerinden daha hayırlıdır. Kadınlar da diğer kadınlarla alay etmesin. Belki onlar da kendilerinden daha hayırlıdır. Birbirinizi karalamayın, kötü lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fasıklık ne kötü bir isimdir! Kim de tevbe etmezse işte onlar zalimlerin ta kendileridir.”*⁴⁷³ Bu ayet, kimsenin başkasını küçümsememesi gerektiğini vurgular. Bir kişinin görünüşü, durumu ya da sosyal statüsü üzerinden alay edilmesi, Allah’ın gözünde büyük bir günahdır. Çünkü insanın gerçek değerini yalnızca Allah bilir.⁴⁷⁴

Lakap takmak, insanları aşağılayan, küçük düşüren ya da onları rencide eden isimlerle çağırarak, Kur’ân’da yasaklanmış kötü bir davranış olarak belirtilir. İnsanları kötü lakaplarla anmak, onların onurunu zedeler ve toplumsal uyumu bozar. *“Birbirinizi karalamayın, kötü lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fasıklık ne kötü bir isimdir!”*⁴⁷⁵ buyrulurken bu işin ne denli bir yanlış iş olduğu anlaşılmaktadır. Lakap takma, insanlar arasında derin yaralar açan bir davranıştır. Kötü lakaplar, kişilerin sosyal ilişkilerini olumsuz etkiler ve toplumsal barışa zarar verir. Kur’ân, bu tür davranışları açıkça kınayarak, müminlerin birbirine karşı saygı, sevgi ve merhametle yaklaşmasını öğütler. Kur’ân, erdemli bir toplumun oluşabilmesi için insanların birbirine karşı saygılı, adil ve hoşgörülü olması gerektiğini açıkça vurgular.⁴⁷⁶ İnsanlarla alay etmek, kötü lakaplar takmak ya da karalamak, toplumsal birlik ve kardeşliği zedeleyen ciddi yanlışlardır. Müminler, bu tür davranışlardan kaçınarak toplumda sevgi, saygı ve barışı sağlamalıdır. Allah, insanlara haysiyet ve onur vermiştir ve bu onuru korumak her Müslümanın görevidir. Bu nedenle, her türlü alaycı ve küçültücü davranıştan uzak durarak, erdemli bir toplumun inşasında katkı sağlanmalıdır.⁴⁷⁷

⁴⁷³ el-Hucurât 49/11.

⁴⁷⁴ Mustafa Çağırıcı, “İstihza”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/347-348.

⁴⁷⁵ el-Hucurât 49/11.

⁴⁷⁶ Nebi Bozkurt, “Lakap”, *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/65-67.

⁴⁷⁷ Sert, *Kur’ân’da İnsan Tipleri ve Davranışları*, 59.

Erdemli toplumlar, birbirleri arasında incitici söz ve davranışlardan kaçınarak, barış ve güvenin hâkim olduğu bir ortam oluşturmalı ve toplumsal birliğin güçlenmesine katkı sağlayarak yaşanabilir bir dünyanın temelleri atılmalıdır.

d) Haberin Doğruluğunu Araştırmak

Kur'ân'da erdemli toplumların özelliklerinden biri de duyulan her bilginin ya da haberin doğruluğunu araştırmak, yani teyit etmek olarak vurgulanır. Bilginin doğruluğunu araştırmak, toplumun huzurunu ve adaletini korumak açısından son derece önemlidir. Duyulan her şeyin hemen kabul edilmesi, yanlış anlaşılmalara, haksız suçlamalara ve fitnelere yol açabilir. Bu nedenle, müminler bilgiye karşı dikkatli olmalı ve doğruluğunu teyit etmeden hareket etmemelidir. Kur'ân, gelen bir haberin doğruluğunun araştırılmasının önemine özellikle dikkat çeker. Bu, özellikle güvenilir olmayan kaynaklardan gelen haberler için geçerlidir. Yani bir bilgi ya da haberin kaynağı ne olursa olsun, doğruluğunu teyit etmeden harekete geçmek tehlikeli sonuçlar doğurabilir: *“Ey iman edenler! Eğer bir fasık size bir haber getirirse, onu iyice araştırın. Yoksa bilmeden bir kavme zarar verirsiniz de sonra yaptığınıza pişman olursunuz.”*⁴⁷⁸ Bu ayette, müminlere gelen bir haberin kaynağının kim olduğuna dikkat etmeleri öğütlenir. Özellikle güvenilir olmayan, *“fasık”* olarak tanımlanan kişilerin getirdiği haberlerin doğruluğu araştırılmadan harekete geçilmemesi gerektiği vurgulanır. Yanlış bilgilere dayalı hareket etmek, toplumda büyük zararlar verebilir ve geri dönülmesi zor pişmanlıklara yol açabilir.⁴⁷⁹

Haberin doğruluğunun araştırılmaması, toplumda fitneye ve bozgunculuğa yol açabilir. Yanlış bilgilere dayanan hareketler, insanların birbirine düşman olmasına, yanlış kararlar alınmasına ve toplumsal düzenin bozulmasına sebep olabilir. Kur'ân'da müminlerin bozgunculuğu önlemeleri, toplumun birliğini korumaları ve barışı sağlamaları gerektiği sıkça vurgulanır. Kur'ân, bilginin doğru ve güvenilir olmasına büyük önem verir. Bilgi, müminler arasında bir güven kaynağı olmalı ve toplumsal huzurun teminatı olarak kullanılmalıdır. Müminler, duydukları her şeyi sorgulamalı, teyit etmeli ve adil bir şekilde değerlendirmelidir. Kur'ân, haberin doğruluğunu araştırmayı, müminlerin görevleri arasında sayar ve bunun toplumsal huzuru koruma

⁴⁷⁸ el-Hucurât 49/6.

⁴⁷⁹ Ramazan Altıntaş, *Kur'ân'da Hidâyet ve Dalâlet* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2003), 86.

açısından hayati bir önemi olduğunu vurgular. Bir bilgi veya haber duyulduğunda, aceleyle hareket etmek yerine, sabırla ve dikkatle bu bilginin doğruluğunu teyit etmek gerekir. Bilginin kaynağına dikkat etmek ve adaleti zedelememek, Kur'an ahlakının temel esaslarından biridir. Bu tutum, sadece bireysel hayatlarda değil, toplumsal ilişkilerde de güveni ve huzuru korumanın anahtarıdır.⁴⁸⁰

Bu sebepten dolayı erdemli toplumlar, duydukları her bilgiyi sorgulamalı, doğruyu bulmaya özen göstermeli, haberlerin doğruluğunu araştırıp bilgiye dayalı hareket etmeyi esas almalı ve bu sayede dedikodu ve fitneden uzak bir yaşam sürerek güven ortamını güçlendirmelidir. Zira Kur'an'daki bu uyarılar, bireylerin ve toplumların asılsız haberlerden kaynaklanabilecek zararları önlemesi için önemli bir rehberdir.

e) İyiliği Başa Kakmamak

Kur'an'da erdemli toplumun önemli bir özelliği olarak, yapılan iyilikleri ve yardımları başa kakmamak sıkça vurgulanır. Bir mümin, iyilik ve hayır işlerini sadece Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla yapmalı, yaptığı yardımları karşılık bekleyerek ya da başkalarına kendini üstün göstermek amacıyla gerçekleştirmemelidir. Başa kakmak, hem yardım alan kişiyi rencide eder hem de iyilik yapanın samimiyetini zedeler. Kur'an, bu tür davranışların erdemli bir topluma uygun olmadığını açıkça ifade eder.⁴⁸¹

Kur'an'da, verilen sadakaların, yardımların ya da yapılan iyiliklerin başa kakılmaması gerektiği açıkça belirtilir. Başa kakmak, yapılan hayrı değersiz kılar ve kişinin ahlakını zedeler. *“Ey iman edenler! Allah'a ve Ahiret gününe inanmayıp, malını insanlara gösteriş için harcayan kimse gibi, başa kakmak ve eziyet etmek suretiyle sadakalarınızı boşa çıkarmayın...”*⁴⁸² Bu ayet, bir müminin yaptığı iyiliğin, karşılık beklenmeksizin ve sadece Allah için yapılması gerektiğini vurgular. Başa kakma ya da gösteriş, iyiliği değersiz kılar ve sevabını yok eder. Sadakanın ya da yardımların amacı, ihtiyacı olanı

⁴⁸⁰ Cüneyt Eren, “Hucurât Suresindeki Ahlâkî İlkeler”, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 3, S. 3 (2016): 1-20.

⁴⁸¹ Murat Sülün, *Kur'an-ı Kerîm Açısından İman Amel İlişkisi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 485.

⁴⁸² el-Bakara 2/26.

desteklemek, Allah'ın hoşnutluğunu kazanmaktır, insanlara üstünlük taslamak ya da onları minnet altında bırakmak değil.⁴⁸³

Kur'ân'da, iyilik yapanların yalnızca Allah'ın rızasını gözetmeleri gerektiği sıkça ifade edilir. Allah, yaptıkları iyilikleri başa kakmayan, insanları minnet altında bırakmayan kişileri över ve onların Allah katında mükafatlandırılacağını bildirir: *“Mallarını Allah yolunda sarf edip, sonra başa kakmayı ve eziyet etmeyi uygun görmeyen kimseler var ya! sevapları Allah katındadır. Onlar için endişe yoktur ve üzüntü çekmeyeceklerdir.”*⁴⁸⁴ Bu ayet, yapılan iyiliklerin karşılığını yalnızca Allah'tan bekleyenlerin hem bu dünyada hem de ahirette mükafatlandırılacağını belirtir. İyiliğin gerçek değeri, kişilerin onurunu zedelemekten ve samimi bir niyetle yapılmasında yatar.

İyiliği başa kakmamak, insan onuruna duyulan saygının bir gereğidir. Kur'ân, insanların onurunu korumayı ve başkalarını küçük düşürmemeyi öğütler. İyiliğin amacı, insanları minnet altında bırakmak değil, onların sıkıntılarını hafifletmek ve toplumsal dayanışmayı sağlamaktır. Başa kakmak ise bu dayanışmayı zayıflatır ve insanları birbirinden uzaklaştırır.⁴⁸⁵ *“Bir sadaka ile minnet ve eziyet yoksa, güzel bir söz ve bağışlama ondan daha iyidir. Allah, zengin olan, şefkatli davranandır.”*⁴⁸⁶ Bu ayet, yardımlaşmada temel olanın güzel söz, anlayış ve saygı olduğunu vurgular. Başa kakma ve eziyetin olmadığı bir yardım, Allah katında daha makbul sayılır. Yardım yapılan kişiyi onurlandırmak ve onu rencide etmemek, İslâm ahlakında önemli bir erdemdir. Kur'ân, iyiliğin gerçek değerinin, başa kakmadan, gösterişten uzak ve samimiyetle yapılmasında yattığını öğretir.⁴⁸⁷

Yapılan iyilik sırf Allah rızası için yapılmalı, karşılık beklenmemeli ve insanların onuru zedelenmemelidir. İyilikler, insanları minnet altında bırakmadan, sevgi ve saygı içinde yapılmalıdır. Bu tür bir davranış, erdemli toplumun temeli olarak kabul edilir

⁴⁸³ Eren, “Hucurât Suresindeki Ahlâkî İlkeler”, 1-20.

⁴⁸⁴ el-Bakara 2/262.

⁴⁸⁵ Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. Ya'küb b. Miskeveyh el Hâzin, *Ahlâkî Olgunlaştırma*, Çev. Abdulkadir Şener (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983), 48.

⁴⁸⁶ el-Bakara 2/263.

⁴⁸⁷ Sülün, *Kur'ân-ı Kerîm Açısından İman Amel İlişkisi*, 492.

ve Allah tarafından ödüllendirilir. Yardım yapılan kişilere gösterilen şefkat ve saygı, toplumda kardeşliği ve dayanışmayı güçlendirir aynı zamanda erdemli bir toplumu oluşturmanın zeminini hazırlar.

f) Zinaya Yaklaşmamak

Erdemli toplumların sosyal özelliklerinden birisi de zinadan kaçınmak ve bu konuda toplumsal bir bilincin inşa edilmesidir. Zina bireysel ve toplumsal hayatta büyük yıkımlara yol açan bir günah olarak tanımlanır ve şiddetle yasaklanır. Kur'ân'da, zinaya yaklaşmamak hususu toplumsal erdemlerin bir parçası olarak açıkça belirtilmiştir. Özellikle İsrâ suresinde bu konuda açık bir uyarı mevcuttur. *“Zinaya yaklaşmayın. Çünkü o, iğrenç bir iştir ve çok kötü bir yoldur.”*⁴⁸⁸ Bu ayet, sadece zina yapmayı değil, zinaya yaklaştıracak her türlü davranıştan uzak durmayı emretmektedir. Zina, birey ve toplum açısından büyük ahlâkî zararlar taşıyan bir eylem olarak nitelendirilmiş ve yasaklanmıştır. Zina, toplumu hem ahlâkî hem de sosyal açıdan bozan, bireyler arasında güvensizlik, sadakatsizlik ve aile yapısını zedeleyen bir davranış olarak kabul edilir. Allah, erdemli bir toplumun temeli olarak zinadan kaçınmayı ve insanları iffetli bir hayat sürmeye davet etmektedir.⁴⁸⁹

Zina, insanların manevî ve ahlâkî saflığını kirleten bir eylemdir. Allah, müminlerin temiz ve iffetli bir hayat sürmesini istemektedir. Aile yapısını yıkıcı bir etkide bulunur. Allah, sağlam aile bağları kurulmasını ve nesillerin sağlıklı bir şekilde yetiştirilmesini istemektedir. Toplum içinde güvensizliğe ve sosyal huzursuzluğa neden olur. Bu tür kötülükler toplumun erdemli bir yapı kurmasını engeller.⁴⁹⁰

Zinaya yaklaşmamak sadece fiziksel bir eylem değil, aynı zamanda gözleri, kalpleri ve düşünceleri de haramdan sakındırmayı gerektirir. Nur suresinde erkekler ve kadınlara yönelik özel uyarılar yapılmıştır: *“Mümin erkeklere söyle: Gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar. Bu, onlar için daha temizdir. Şüphesiz Allah, onların yaptıklarından haberdardır. Mümin kadınlara da söyle: Gözlerini haramdan sakınsınlar, iffetlerini korusunlar...”*⁴⁹¹ Bu ayetler, zinaya götüren her türlü

⁴⁸⁸ el-İsrâ 17/32.

⁴⁸⁹ Hüseyin Esen, “Zina”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/440-444.

⁴⁹⁰ Zeki Hafızoğulları, *Zina Cürümleri* (İstanbul: Kazancı Yayınları, 1983), 97.

⁴⁹¹ en-Nûr 24/30-31.

davranıştan uzak durmayı, özellikle de gözlerin harama bakmasını ve düşüncelerin kötüye yönelmesini engellemeyi emreder. Zinadan kaçınmanın ilk adımı, bakışların korunması ve harama meyletmemektir. Peygamber Efendimiz de “*Gözlerin zinası şehvetle bakmaktır*”⁴⁹² diyerek gözlerin haramlardan muhafaza edilmesini tavsiye etmiştir. Ancak gözün haram olan bir şeye tesadüfen bakması kasıtlı bakmak gibi değerlendirilmemiştir.⁴⁹³ Allah, müminlerden hem dış görünüşleriyle hem de iç dünyalarıyla temiz kalmalarını istemektedir.

Sonuç olarak, zinadan uzak durmak, erdemli bir toplumun en temel yapı taşlarından biridir. Zinaya yaklaşmamak, bireylerin ahlâkî temizliğini, ailelerin sağlamlığını ve toplumun huzurunu koruyan bir ilkedir. Allah, bu büyük günaha karşı hem bireyleri hem de toplumu korumak amacıyla zinaya yaklaşmamayı emretmiş ve zinayı haram kılmıştır. Kur’ân’da verilen bu emir, toplumların ahlâkî yapısının korunması, güvenin sağlanması ve sosyal düzenin muhafaza edilmesi için büyük bir öneme sahiptir.

g) Doğru Şahitlik Yapmak

Kur’ân’da erdemli toplumların en önemli sosyal özelliklerinden biri doğru şahitlik yapmak olarak vurgulanmıştır. Doğru şahitlik, adaletin sağlanması, hakkın yerini bulması ve toplumsal düzenin korunması için son derece kritik bir ilkedir. Kur’ân, müminleri her durumda âdil olmaya, gerçeği gizlememeye ve şahitliklerini doğru yapmaya teşvik eder. Bu, sadece bireysel sorumluluğun değil, toplumsal adâletin de temel taşıdır.⁴⁹⁴ Kur’ân’da doğru şahitlik, bireyin Allah’a olan sorumluluğunun ve topluma olan adâlet borcunun bir yansımasıdır. Maide suresinde Allah (c.c) bu konuda açık bir uyarı yapar: “*Ey iman edenler! Adaleti ayakta tutan, Allah için şahitlik eden kimseler olun. Bir topluma olan kininiz, sizi adaletsizliğe sevk etmesin. Adil olun; bu, takvaya daha uygundur. Allah’a karşı sorumluluk bilinci taşıyın. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan haberdardır.*”⁴⁹⁵ Bu ayet, Müminlere, adâletten asla sapmamalarını ve Allah için doğruluk üzere şahitlik etmelerini emreder. İslâm toplumunun en temel özelliklerinden biri adâletin, doğruluğun ve hakkaniyetin egemen olduğu bir yapıda

⁴⁹² Buhari, “Kader”, 7 (214).

⁴⁹³ Müslim, “Âdab”, 10.

⁴⁹⁴ H. Yunus Apaydın, “Şahit”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/278-283.

⁴⁹⁵ el-Mâide 5/8.

olmasıdır. Bir birey ya da toplum hakkında duyulan kin veya öfke bile, adâletten sapmaya bir gerekçe olamaz. Bu, adil bir toplumun olmazsa olmaz şartlarından biridir. Doğru şahitlik, adâletin temel taşlarından biridir. Kur’ân’da doğru şahitlik yapmak, haksızlıkları önlemek ve hakkı sahibine teslim etmek için bir emir olarak belirtilmiştir. Nisâ Suresi bu konuda güçlü bir emir içerir.⁴⁹⁶ Bu ayette, doğru şahitlik yapmanın Allah’a olan imanla ve adâleti korumayla doğrudan ilişkili olduğunu vurgular. Müminlerin doğru şahitlik yaparken nefsanî çıkarlarını, yakınlıklarını ya da kişisel menfaatlerini göz önünde bulundurmamaları emredilmiştir. Bu ayet, doğru şahitliğin toplumun her kesimini kapsayan bir sorumluluk olduğunu açıkça ortaya koyar. Müminler, şahitlik yaparken karşılarındaki kişilerin sosyal durumu ya da maddî varlığına göre hareket etmemelidir. Adâletin tesis edilmesi için bireysel çıkarlar bir kenara bırakılmalı ve hak, adil bir şekilde yerine getirilmelidir.⁴⁹⁷

Kur’ân ve hadisler doğru şahitliği teşvik ederken, yalan şahitliğin büyük bir günah ve toplumun ahlâkî yapısını bozacak bir fiil olduğunu da net bir şekilde ifade eder.⁴⁹⁸ Furkan suresinde, müminlerin özellikleri sayılırken, yalan şahitlikten uzak durmaları gerektiği belirtilir: *“Onlar (müminler), yalan yere şahitlik etmezler ve boş şeylerle karşılaştıklarında onurlu bir şekilde oradan geçip giderler.”*⁴⁹⁹ Bu ayette, yalan şahitlik etmek, müminler için büyük bir ahlâkî kusur olarak nitelendirilir. Yalan şahitlik, sadece bir kişinin hakkını çiğnemekle kalmaz, aynı zamanda adâletin çökmesine ve toplumsal düzenin bozulmasına neden olur. Bu nedenle, müminlerin yalan şahitlikten sakınmaları ve her zaman doğruyu söylemeleri, toplumda huzurun ve güvenin sağlanması açısından büyük bir öneme sahiptir.⁵⁰⁰

Kur’ân’da, doğru şahitliği yapmaktan kaçınmanın da yanlış olduğu belirtilmiştir. Özellikle, kişinin şahit olduğu bir olayı ya da durumu gizlemesi, adâletin yerini bulmasını engeller. Bu hususta Bakara suresindeki ayet şu uyarıyı içerir; *“Şahitliği gizlemeyin. Kim onu gizlerse, bilsin ki kalbi günahkardır. Allah, yaptıklarınızı*

⁴⁹⁶ en-Nisâ 4/135.

⁴⁹⁷ Ahmet Hamdi Akseki, *İslâm Ahlâkı* (İstanbul: Elif Kitapevi, 1968), 27.

⁴⁹⁸ İbn Mâce, “Ahkâm”, 32.

⁴⁹⁹ el-Furkân 25/72.

⁵⁰⁰ Apaydın, “Şahit”, 38/280.

*bilendir.*⁵⁰¹ Bu ayette, şahitlik yapmaktan kaçınmanın, şahitliği gizlemenin, Allah katında büyük bir günah olduğu vurgulanır. Müminler, şahit oldukları bir durumu açıklamak ve adaletin sağlanmasına yardımcı olmakla yükümlüdürler. Şahitliği gizlemek, hakkın teslim edilmesini engellemek ve adaletsizliğe katkıda bulunmak anlamına gelir.⁵⁰² Allah, bu tür davranışları kalpteki günah olarak nitelendirir ve müminlerden bu konuda duyarlı olmalarını ister.

Sonuç olarak doğru şahitlik yapmak, erdemli toplumların adâlet anlayışının temellerindedir. Kur'ân, doğru şahitliğin, müminlerin âdil bir toplum kurma yolunda vazgeçilmez bir sorumluluk olduğunu defalarca vurgulamıştır. Adâlet, İslâm toplumunun en önemli değerlerinden biridir ve adâletin sağlanması, ancak doğru şahitliklerin yapılmasıyla mümkündür. Haksızlıklar karşısında susmak ya da gerçekleri gizlemek, bir mümin için kabul edilemez bir davranış olarak görülür. Kur'ân, her ne pahasına olursa olsun doğruyu savunmayı, hakkı söylemeyi ve adaletin yanında olmayı emreder.

h) Karz-ı Hasen

Karz-ı Hasen, yani güzel borç verme, Yüce Kitabımızda erdemli toplumların sosyal özelliklerinden biri olarak ele alınan önemli bir kavramdır. Karz-ı Hasen, Allah yolunda ve karşılık beklemeden yapılan iyilik ve yardımlar anlamına gelir.⁵⁰³ Kur'ân, insanları ihtiyaç sahiplerine gönüllü olarak yardım etmeye, borç vermeye ve bu iyilikleri Allah rızası için yapmaya teşvik eder. Karz-ı Hasen, toplumda dayanışma, yardımlaşma ve merhamet kültürünü güçlendiren bir uygulamadır. Karz-ı Hasen kavramı Allah'a verilen güzel bir borç olarak tanımlanır. Bu, aslında Allah rızası için ihtiyaç sahiplerine yapılan karşılık beklemezsizin yapılan yardım ve borç vermeyi simgeler. İyilik yapan kişi, Allah için yaptığı bu yardımı bir tür "*güzel borç*" olarak verir ve karşılığını ahirette Allah'tan bekler.⁵⁰⁴ Bu kavram, Allah ile insan arasındaki derin bir manevi ilişkiyi temsil eder. Allah, bu yardımları bir "*borç*" olarak kabul eder

⁵⁰¹ el-Bakara 2/283.

⁵⁰² Kemal Yıldız, *İslâm Yargılama Hukukunda Şahitlik* (İstanbul: Hacegan Yayınları, 2005), 63.

⁵⁰³ İbn Manzûr, "k-r-z", *Lisânü'l-Arab*, 7/216.

⁵⁰⁴ Mücahit Özdemir, *Karz-ı Hasen Dünya Örnekleri Üzerine İnceleme* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 68.

ve yapan kişiye bunun fazlasıyla geri döneceğini vaat eder. Kur'ân'da şöyle buyrulmaktadır: *“Kim Allah'a güzel bir borç verecek olursa, Allah da onu kendisine kat kat öder. Allah hem daraltır hem genişletir. Siz de O'na döndürüleceksiniz.”*⁵⁰⁵ Bu ayet, Allah'ın yolunda yapılan her iyiliğin, karşılık beklemeden verilen her yardımın Allah katında büyük bir değer taşıdığını vurgular. Bu tür yardımlar, maddi açıdan belki küçük görülebilir, ancak Allah katında büyük bir sevap olarak geri dönecektir. Ayette ayrıca Allah'ın kişiye bu iyiliklerinin karşılığını kat kat vereceği söylenir. Bu, âhirette mükâfatlandırılmanın yanı sıra, dünya hayatında da çeşitli bereketler ve nimetler olarak geri dönebilir. Karz-ı Hasen, toplumda sosyal adaletin ve dayanışmanın sağlanmasında önemli bir rol oynar.⁵⁰⁶ İhtiyaç sahiplerine borç vermek ya da yardımda bulunmak, toplumdaki gelir eşitsizliklerini azaltır ve herkesin temel ihtiyaçlarını karşılamasına olanak sağlar. Allah, bu tür yardımları yapmayı teşvik ederken, toplumun bireyleri arasındaki bağı güçlendirmeyi hedefler. Hadîd suresinde bu konuda önemli bir mesaj içerir: *“Kim Allah'a güzel bir borç verirse, Allah onu kat kat artırır. Ona çok değerli bir mükâfat vardır.”*⁵⁰⁷ Bu ayet, yapılan iyiliklerin Allah katında değerlendirileceğini ve kişiye hem dünya hem de âhirette büyük karşılıklar verileceğini ifade eder. Toplumda yardımlaşma kültürünün yaygınlaşması, hem bireyler arasındaki sevgiyi ve güveni artırır hem de toplumsal huzurun sağlanmasına katkıda bulunur. Karz-ı Hasen, bu bağlamda erdemli bir toplumun temel taşlarından biridir. Kur'ân'da, borç veren kişinin sabırlı olması ve borcunu geri alma konusunda zorluk çıkarmaması da öğütlenir. Eğer borç alan kişi zorluk içindeyse, ona süre tanımak ya da borcunu bağışlamak, Allah katında büyük bir sevap olarak kabul edilir.⁵⁰⁸ Bakara suresinde Allah (c.c) bu konuda şöyle der: *“Eğer borçlu darlık içindeyse, ona kolaylık gösterilene kadar süre tanıyın. Borcu sadaka olarak bağışlamanız ise sizin için daha hayırlıdır, eğer bilerseniz.”*⁵⁰⁹ Bu ayet, borç veren kişinin fedakârlık yapmasının ve zor durumda olan kişilere merhametle yaklaşmasının önemini vurgular. Allah, borç alan kişiye kolaylık gösterilmesini ve mümkünse borcun

⁵⁰⁵ el-Bakara 2/245.

⁵⁰⁶ H. Yunus Apaydın, “Karz”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/520-525.

⁵⁰⁷ el-Hadîd 57/11.

⁵⁰⁸ Özdemir, *Karz-ı Hasen Dünya Örnekleri Üzerine İnceleme*, 74.

⁵⁰⁹ el-Bakara 2/280.

affedilmesini teşvik eder. Bu, toplumda hoşgörünün ve karşılıklı yardımlaşmanın gelişmesine katkı sağlar. Müminler, maddi zorluk çeken kardeşlerine karşı anlayışlı olmalı, onlara merhamet ve hoşgörü ile yaklaşmalıdır. Bu tür davranışlar, Allah'ın rızasını kazanmak için atılan adımlardır. Karz-ı Hasen, sadece maddî borç vermeyi değil, aynı zamanda Allah rızası için yapılan her türlü yardımı kapsar. Bir müminin, Allah'ın rızasını kazanmak için yaptığı her iyilik ve yardım, Allah'a verilen güzel bir borç olarak kabul edilir.⁵¹⁰ Bu iyiliklerin karşılığı, dünya hayatında çeşitli şekillerde geri dönebilirken, asıl büyük mükâfat âhirette verilecektir. Teğabun suresinde başka bir ayette bu konuya şu şekilde değinilir: *“Eğer Allah'a güzel bir borç verirseniz, O da size fazlasıyla geri verir ve sizi bağışlar. Allah, şükürün karşılığını verendir, Halim olandır.”*⁵¹¹ Bu ayet, Allah için yapılan iyiliklerin, bağışlamanın ve borç vermenin kişiye büyük bir kazanç sağlayacağını ifade eder. Allah, müminlerin yaptıkları iyiliklere karşılık verirken, onları affeder ve merhamet eder. Bu, Allah'ın müminlere olan sevgisinin ve rahmetinin bir göstergesidir. Allah, kendisine verilen her güzel borcu fazlasıyla ödüllendirir, müminlere bereket verir ve onları bağışlar. Erdemli toplumlar, sosyal adâletin sağlandığı, zengin ile fakir arasındaki uçurumun kapatıldığı toplumlardır. Karz-ı Hasen, bu sosyal adâletin tesisi için en önemli araçlardan biridir. Zengin ve maddi durumu iyi olan kişiler, ihtiyaç sahiplerine yardım ederek, toplumun genel refah seviyesini yükseltir. Bu, hem bireylerin birbirine olan güvenini artırır hem de toplumda sosyal dengeyi sağlar.⁵¹² Kur'ân'da Müzzemmil suresinde, mü'minlerin ellerindeki infak etmelerini ve bu şekilde topluma katkıda bulunmalarını öğütler. *“Namazı dosdoğru eda edin, zekatı verin ve Allah'a güzel bir ödünçle ödünç verin. Kendiniz için hayır olarak ne takdim ederseniz, Allah yanında onu daha hayırlı ve mükafatça daha büyük ecir olarak bulursunuz. Allah'tan mağfîret dileyin. Şüphesiz Allah, gafurdur, esirgeyicidir.”*⁵¹³ Bu ayet, infakın ve Allah yolunda yapılan yardımların, bireyler için hem dünya hem de âhiret hayatında büyük bir mükâfatı olduğunu vurgular. Yardım etmek, zekat vermek ve Allah'a güzel bir borç vermek,

⁵¹⁰ Çeker, *İslâm Hukukunda Akitler*, 39.

⁵¹¹ et-Tegâbün 64/17.

⁵¹² Özdemir, *Karz-ı Hasen Dünya Örnekleri Üzerine İnceleme*, 83.

⁵¹³ el-Müzzemmil 73/20.

müminin sosyal sorumluluğudur ve bu davranışlar toplumda huzurun ve refahın sağlanmasına katkıda bulunur.

Erdemli toplumların sosyal özelliklerinden olan Karz-ı Hasen, sadece bireylerin birbirine yardım etmesini değil, aynı zamanda toplumda adaletin, yardımlaşmanın ve paylaşmanın egemen olmasını sağlar. Borç veren kişinin fedakârlık yapması, borçluya kolaylık tanınması ve merhametle yaklaşması, toplumun ahlâkî yapısını güçlendiren önemli özelliklerdendir. Erdemli bir toplum, ancak bireylerin birbirine yardım ettiği, dayanışma içinde olduğu ve Allah rızası için iyilik yaptığı bir toplum olabilir. Kur'ân, müminlere bu sorumluluğu yükler ve onları Allah yolunda güzel borçlar vermeye, iyilik ve yardımlaşma konusunda cömert olmaya teşvik eder.

1) İyi Yönetim ve Âdil Liderlik

Kur'an, erdemli toplumların huzur ve refah içinde yaşaması için iyi yönetim ve âdil liderlik ilkelerini vurgular. Kur'an'a göre âdil bir yönetim, toplumun bütünlüğünü korur, bireylerin hak ve hürriyetlerini güvence altına alır ve sosyal düzenin devamlılığını sağlar. İyi bir yönetim ve liderlik, adâletle hükmeden, topluma hizmet etmeyi temel amaç edinen, insanlara saygılı ve onların haklarını gözeten bir yapıyı gerektirir. Bu anlayış, toplumsal barışın sağlanması ve bireylerin haklarının korunması için vazgeçilmezdir. Kur'ân, bu tür bir liderliği hem bireyler arasında adaletin tesis edilmesinde hem de Allah'a karşı sorumluluk duygusunun gelişmesinde önemli bir araç olarak sunar.

Erdemli toplumlar, âdil ve dürüst liderler tarafından yönetilir. Yönetimde şeffaflık, ehliyet ve liyakat esastır. Toplumun huzuru ve refahı için adâletli bir yönetim sağlanır. Liderler, insanları adâletle yönetmeli ve haklara riayet etmelidir: *“Allah size, emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğinizde adâletle hükmetmenizi emreder”*⁵¹⁴ ayetinden yöneticilerin adâletle hükmetmesinin önemine vurgu yapılmaktadır. Kur'ân, adâletli yönetimi, Allah'ın emirlerine uygun bir toplumun en temel dayanağı olarak görür. Aynı zamanda Kur'ân, yönetimde şûrâ ilkesine de vurgu yapar. *“Onların işlerinde (danışarak) hareket ederler.”*⁵¹⁵ ayeti,

⁵¹⁴ en-Nisâ 4/58.

⁵¹⁵ eş-Şûrâ 42/38.

yöneticilerin toplumun çeşitli kesimlerinin görüşlerine değer vermesi gerektiğini de ifade eder. Bu, liderlerin daha kapsayıcı ve âdil kararlar almasını sağlar.

Kur'ân-ı Kerîm, iyi yönetim ve âdil liderliği erdemli bir toplumun temel taşları olarak görür. Adâlet, dürüstlük, şura, emanet bilinci ve halkın refahını gözetme gibi ilkeler, yöneticilerin ve liderlerin sorumluluklarını yerine getirmeleri açısından kritik öneme sahiptir. Kur'ân'ın öğretileri, bireyleri ve liderleri adil yönetim anlayışına yönlendiren güçlü bir rehberdir. Âdil liderlik, toplumda güven, huzur ve adâletin sağlanmasında belirleyici bir rol oynar ve erdemli bir toplumun inşasında vazgeçilmez bir unsurdur.⁵¹⁶

Kur'an'da, adaletle yönetilen toplumların Allah'ın rızasına uygun bir yaşam sürdüğü ve bu sayede hem dünya hem de âhiret mutluluğuna ulaşabileceği ifade edilir: “*Ey iman edenler! Adil davranın, Allah için şahitlik yapan kimseler olun...*”⁵¹⁷ Bu ayet, âdil olmanın sadece yöneticiler için değil, her Müslüman için bir sorumluluk olduğunu ifade eder. Adâlet, toplumun her kesiminde kökleşerek kalıcı bir güven ortamı sağlar.

Kur'ân'ın sunduğu iyi yönetim modeli ise, adâlet, emanet bilinci, sorumluluk ve şeffaflık ilkelerine dayanır. Âdil bir yönetici, emaneti ehline vererek toplumsal işleyişi liyakat üzerine kurar; şeffaf davranarak topluma karşı hesap verebilir bir liderlik gösterir. Peygamberlerin örnek liderliği, Kur'ân'da âdil bir yönetimin nasıl olması gerektiğini açıkça ortaya koyar. İyi yönetim, bireylerin haklarını korurken toplumsal huzuru ve güveni sağlar. Kur'ân'ın sunduğu bu yönetim anlayışı, her toplumda, her çağda uygulanabilecek evrensel değerlere dayanır ve toplumsal barışın, adaletin ve dayanışmanın kalıcı olarak sağlanmasına katkı sunar. Bu değerlerle inşa edilen bir yönetim hem bireylerin haklarını gözetir hem de topluma uzun vadeli bir huzur sağlar.

Hülasa; Kur'ân'a göre adaletli bir yönetim, toplumu bir arada tutan, barışı, güveni ve huzuru sağlayan bir sistem oluşturur. İyi yönetim, bireylerin hak ve hürriyetlerine saygı gösterir, sosyal adâleti sağlar ve toplumun refah seviyesini artırır. Yönetimin adâletle işlemesi, toplumsal çatışmaları önler, bireyler arasında güven ortamı oluşturur ve toplumsal dayanışmayı güçlendirir. Bu ortamda bireyler kendilerini güvende

⁵¹⁶ Hikmet Adem, “İslâm'da Yönetim ve Adâlet Anlayışı”, *Yeni Fikir Dergisi*, S. 17 (2016): 73.

⁵¹⁷ el-Mâide 5/8.

hisseder ve topluma daha bağılı hale gelirler. Bu sayede erdemli toplum inşası daha da kolaylaşmış olur.

i) Doğal Dengenin Korunması

Kur'ân-ı Kerîm, doğal dengenin korunmasını erdemli bir toplumun sosyal özellikleri arasında önemli bir unsur olarak değerlendirir. Kur'ân'a göre erdemli bir toplum, doğal dengeyi koruma sorumluluğuna sahip olup, çevresini düzenli ve sağlıklı bir şekilde yönetmeyi hedeflemelidir. Bu anlayış, Allah'ın yeryüzünde bozgunculuk yapılmasını yasaklaması ve düzeltici davranışları övmesiyle desteklenmektedir. Yeryüzünün korunması ve doğal dengenin sağlanması için erdemli toplumlar, çevreye zarar veren faaliyetlerden kaçınarak ve faydalı olanları teşvik ederek varlıklarını sürdürmelidir.⁵¹⁸ Kur'ân'da, yeryüzünde bozgunculuk yapmamak, erdemli toplumların temel özelliklerinden biri olarak gösterilir.⁵¹⁹ “*Yeryüzünde bozgunculuk yapmayın*”⁵²⁰ ifadesi bu konuda uyarıcıdır ve insanların sorumlu davranmaları gerektiğini vurgular. Kur'ân, insanların Allah'ın yarattığı düzeni bozmalarını hoş görmez; aksine, bozulan düzenin düzeltilmesi gerektiğini öğütler. Özellikle, “*Keşke sizden önceki nesillerde, yeryüzünde fesatlığa karşı çıkan faziletli kimseler olmuş olsaydı. Onlardan ancak çok azını kurtuluşa erdirdik*”⁵²¹ ayeti, erdemli toplumların geçmişte de fesada karşı durarak doğal dengeyi korumaya çalışılardan oluştuğunu ifade eder. Doğal denge, canlıların ve çevrenin bir arada uyum içinde yaşamasını sağlayan temel bir sistemdir.⁵²² Kur'ân'da bu konuya dair birçok ilke ve öğreti bulunmaktadır. Kur'ân'daki doğal dengenin korunmasına dair bir değerlendirme yapmak gerekirse birkaç örnekle bunu açıklayabiliriz.⁵²³ Kur'ân, evrenin ve doğanın dengeli bir şekilde yaratıldığını belirtir. “*Her şeyi bir ölçü ile yarattı.*”⁵²⁴ ayeti, Allah'ın yaratma sürecinde bir denge ve düzen olduğunu ifade eder. Bu denge,

⁵¹⁸ İsmail Özdemir, *Çevre Sorunları ve İslâm* (Ankara: DİB Yayınları, 2003), 77.

⁵¹⁹ Saffet Sancaklı, “Hz. Peygamber'in Çevrecilik Anlayışı”, *İslâmi Araştırmalar Dergisi*, C.14, S. 3 (2001): 411.

⁵²⁰ el-Bakara 2/11-12.

⁵²¹ Hûd 11/116.

⁵²² Kemal Görmez, *Çevre Sorunları ve Türkiye* (Ankara: Gazi Kitapevi, 1997), 55.

⁵²³ Seyyid Hüseyin Nasr ve Nabi Avcı, *İnsan ve Tabiat* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2022), 122.

⁵²⁴ er-Rahmân 55/7.

insanların doğaya karşı saygılı ve dikkatli olmaları gerektiğinin bir işaretidir. Kur'ân, doğal kaynakların aşırı kullanımını ve israfı yasaklar. "*Sakin israf etmeyin; çünkü israf edenler şeytanların kardeşleridir*"⁵²⁵ ayeti, doğal kaynakların dikkatli ve dengeli bir şekilde kullanılmasını teşvik eder. Bu, doğal dengenin korunması açısından kritik bir ilkedir. Kur'ân, çevreyi koruma ve bozulmaktan sakınma konusunda da önemli mesajlar verir. "*Yeryüzünde karışıklık ve bozgunculuk çıkarmayın*"⁵²⁶ ayeti, insanların çevreyi tahrip etmelerinin önlenmesi gerektiğini vurgular. Bu, doğal dengenin korunmasına yönelik bir çağrıdır.⁵²⁷

Kur'ân-ı Kerîm, doğal dengenin korunmasını erdemli bir toplumun temel özelliklerinden biri olarak görür. Yaratılışın dengesi, insanın doğadaki rolü, sürdürülebilir kullanım, çevre koruma bilinci ve hayvan hakları gibi unsurlar, doğal dengenin sağlanması açısından kritik öneme sahiptir. İnsanların, doğayı koruma sorumluluğunun bilincinde olmaları hem bireysel hem de toplumsal düzeyde önemlidir. Kur'ân'ın öğretileri, insanların doğayla uyum içinde yaşamalarını ve doğal dengenin korunmasına katkıda bulunmalarını teşvik eden bir rehberdir. Bu bağlamda, doğal dengenin korunması, erdemli bir toplumun inşasında vazgeçilmez bir unsurdur.

2.2.4. İktisâdî Özellikleri

Kur'ân'da erdemli toplumların iktisâdî (ekonomik) özellikleri, adâletli, paylaşımcı ve dengeli bir ekonomik düzenin nasıl olması gerektiğini vurgular. Bu düzen, zengin ile fakir arasındaki dengeyi korumayı, haksız kazançtan uzak durmayı ve toplumdaki her bireyin refahını sağlamayı amaçlar. Kur'ân'da bu özellikler şu şekilde maddeler halinde sıralanabilir. Aşağıda zikredecek olduğumuz perspektifle ele alındığında, erdemli toplumların iktisâdî yapısı, sadece maddî kazanca değil, aynı zamanda ahlâkî, sosyal ve insanî değerlere dayalı bir düzenin kurulmasına odaklanmaktadır.

⁵²⁵ el-İsrâ 17/27.

⁵²⁶ el-A'râf 7/56.

⁵²⁷ Hüseyin Aydın, *Ekolojik Sorunlara Teolojik Yaklaşımlar* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 95.

a) Kazancın ve Gelirin Helal Yollardan Elde Edilmesi

Erdemli toplumların inşasında Kur’ân-ı Kerîm ekonomik faaliyetlerde dürüstlük ve helal kazanç üzerinde ısrarla durur. Ticarete hile ve yalan yasaklanmış, ölçü ve tartıda hassas olunması emredilmiştir.

a.a. Helal Kazanç

Erdemli toplumların iktisâdî özellikleri arasında zikredilen helal kazanç Kur’ân’da önemli bir yer tutar. Helal kazanç, insanların Allah’ın koyduğu sınırlar içerisinde emek sarf ederek ve dürüst yollarla kazanç elde etmeleri anlamına gelir. Kur’ân, kazanç elde ederken ahlâkî ilkelere ve toplumsal sorumluluklara dikkat edilmesini vurgular. Bu bağlamda, ticaretin dürüst bir şekilde yapılması, hileli yollardan kaçınılması ve haram kazanç yollarından uzak durulması, erdemli bir toplumun temel iktisâdî özellikleri olarak öne çıkar. Helal kazanç, insanın dünyada onurlu bir yaşam sürmesi ve ahirette kurtuluşa ulaşması için hayati öneme sahiptir.⁵²⁸ Kur’ân’da helal kazanç, insanın emeğine dayalı, dürüst ve adil bir ekonomik yapıyı temsil eder. Allah, insanların kazançlarını meşru yollardan elde etmelerini ve bu kazançlarını toplumun yararına kullanmalarını emreder. Helal kazanç, sadece bireysel bir erdem değil, aynı zamanda toplumsal huzuru ve adaleti sağlayan bir unsurdur. Kazancın meşru ve helal yollarla elde edilmesi, toplumda güveni ve kardeşliği pekiştirir. “*Ey insanlar! Yeryüzünde bulunan şeylerin helal ve temiz olanlarından yiyin, şeytanın adımlarını izlemeyin. Çünkü o, sizin apaçık düşmanınızdır*”⁵²⁹ Bu ayet, Allah’ın insanlar için yarattığı nimetlerden helal ve temiz olanlarını kullanmanın ve haram kazanç yollarından kaçınmanın gerekliliğini ifade eder. Helal kazanç, insanın hem maddî hem de mânevî temizliğini korur ve Allah’ın rızasına uygun bir hayat sürmesine vesile olur.⁵³⁰ Kur’ân, ticaretin dürüst bir şekilde yapılmasını emreder ve hileli kazanç yollarını yasaklar. Haksız kazanç elde etmek, toplumsal adâleti ve güveni zedeler. Ticarete dürüstlük, karşılıklı güven ve adâletin sağlanması için temel bir ilkedir. Kur’ân, hırsızlığı, rüşveti ve diğer haksız kazanç yollarını kesin bir dille yasaklar. Bu yollarla elde edilen

⁵²⁸ İmam Muhammed b. Hasan eş Şeybânî, *İslâm İktisâdında Helal Kazanç*, Çev. Mustafa Baktır (İstanbul: Seha Neşriyat, 1993), 112.

⁵²⁹ el-Bakara 2/168.

⁵³⁰ Cengiz Kallek, “Ticaret”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/146.

kazançlar, hem bireysel olarak ahlâkî bir çöküntüye yol açar hem de toplumsal adaletsizliğe neden olur. Allah, insanların birbirlerinin haklarına saygı göstererek, kazançlarını temiz ve meşru yollardan elde etmelerini emreder. Kur’ân, rüşvet alıp vermeyi de kesin bir dille yasaklar. Rüşvet, adâletin önündeki en büyük engellerden biridir ve toplumda haksız kazanç sağlamanın yollarından biridir.⁵³¹ “*Mallarınızı aranızda haksızlıkla (batılla) yemeyin. İnsanların mallarından bir kısmını kendiniz bile bile günaha girerek yemeniz için onları hakimlere (rüşvet olarak) aktarmayın.*”⁵³² Bu ayet, haksız kazanç yollarından olan rüşvetin ve adâletsizliğin önlenmesi gerektiğini vurgular. Helal kazanç, rüşvet ve haksız yollarla elde edilen tüm gelirlere kaçınmayı gerektirir.⁵³³ Kur’ân, ticari ilişkilerde güvenin ve dürüstlüğün esas olduğunu vurgular. İnsanlar arasında güvenin tesis edilmesi, toplumsal düzenin korunması için şarttır. Helal kazanç, bireyler arasında güveni pekiştiren ve ticarî ilişkileri sağlamlaştıran bir prensiptir. Ticaret, dürüstlikle yapıldığında kazanç bereketlenir ve toplumda barış ve huzur ortamı sağlanır.⁵³⁴ Kur’ân, ticari anlaşmaların yazılı olarak yapılmasını önerir ve karşılıklı güveni tesis etmek için sözleşmelerin kayıt altına alınmasını teşvik eder: “*Ey iman edenler! Birbirinize borçlandığınız zaman bunu yazın.*”⁵³⁵ Bu ayet, ticari ilişkilerde dürüstlüğün korunması ve haksızlıkların önlenmesi için yazılı anlaşmaların önemini vurgular.

Kur’ân’da erdemli toplumların iktisâdî özelliklerinden biri olan helal kazanç, insanların Allah’ın belirlediği sınırlar içinde kazanç elde etmelerini, hileden ve haksız kazanç yollarından kaçınmalarını ifade eder. Helal kazanç, bireysel ahlâkî temizliği ve toplumsal huzuru koruyan önemli bir ilke olarak karşımıza çıkar. Ticaretin dürüstlikle yapılması, haksız kazanç yollarının yasaklanması ve kazancın paylaşılması, toplumda adaletin ve güvenin temellerini oluşturur. Helal kazanç, hem dünyada huzurlu ve onurlu bir yaşam sürmeyi hem de Âhirette Allah’ın rızasını kazanmayı sağlayan en önemli iktisâdî ve ahlâkî değerlerden biridir. Haram kazanç ise tam tersi şekilde,

⁵³¹ Saffet Köse, “Rüşvet”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/303-306.

⁵³² el-Bakara 2/188.

⁵³³ Ebu Bekir Hallal, *Helal Kazancın Önemi*, Çev. Mustafa Avni Gökdoğan ve Mehmet Sait Kurtuluş (İstanbul: Takdim Yayınları, 2020), 63.

⁵³⁴ Mustafa Çağırıcı, “Sıdk”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/99.

⁵³⁵ el-Bakara 2/282.

toplumsal erdemleri aşındırır, güvensizlik ve çatışma yaratır. Bu nedenle, erdemli bir toplum için helal kazanca dayalı bir yaşam biçimi benimsemek zorunlu bir unsurdur.

a.b. Ölçü ve Tartıda Hassas Olmak

Erdemli toplumların önemli iktisâdî özelliklerinden biri, ölçü ve tartıda adâleti sağlamaktır. Vefa kelimesi ve sığaları “ölçü ve tartıyı tas tamam yapmak” manasında yüce kitabımızda sekiz yerde kullanılmıştır.⁵³⁶ Kur’ân, tartı ve ölçüde dürüst davranmayı birçok ayette vurgular. Örneğin, “*Ölçtüğünüz zaman tam ölçün ve doğru terazi ile tartın. Hayırlı ve iyi olan budur*”⁵³⁷ buyurulmuştur. Bu, bireyin sadece maddî anlamda değil, sosyal adâlet ve güven ortamını koruma sorumluluğunu da ifade eder. Ayrıca, hile yapanlar kınanır. “*Onlar öyle kimselerdir ki alırlarken tam olarak ölçüp, tartarlar; satarlarken eksik ölçer, tartarlar.*”⁵³⁸ Bu tür davranışlar, toplumdaki güveni zedelediği gibi Allah katında da büyük bir sorumluluktur. Kur’ân’da adâlet, sadece mahkemelerde veya büyük olaylarda değil, gündelik yaşamın en küçük ayrıntılarında bile gözetilmesi gereken bir ilke olarak sunulur. Ölçü ve tartı, ticari ilişkilerin dürüst ve adil bir şekilde yürütülmesinde büyük rol oynar. Allah, insanlara âdil davranmalarını, ölçüp tartarken hile yapmamalarını emreder.⁵³⁹ “*Ölçüyü tam yapın, eksiltenden olmayın. Doğru terazi ile tartın.*”⁵⁴⁰ ayetinde, erdemli bir toplumun ölçü ve tartıda dürüst ve doğru olması gerektiğini vurgulanır. Allah, insanların ticarete veya herhangi bir ilişkide haksızlık yapmamalarını, kimsenin hakkını yememelerini buyurur. Çünkü adaletin temeli, toplumda güveni ve huzuru sağlamaktır. Adâletli ölçü ve tartı, ticari ilişkilerin dürüst bir şekilde yürütülmesini sağlamakla kalmaz, aynı zamanda toplumdaki güven ve dayanışmayı güçlendirir. Eğer bir toplumda bireyler, ticarete veya herhangi bir işlemde hile yapıyorsa, o toplumda güven zedelenir ve sosyal bozulma başlar. Kur’ân, ölçü ve tartıda hile yapanları sert bir şekilde uyarır.

⁵³⁶ Abdu'l-Bâkî, *el-Mu'cemu'l-müfehres*, 756-58.

⁵³⁷ el-İsrâ 17/35.

⁵³⁸ el-Mutaffifin 83/2.

⁵³⁹ Babanzâde, *İslâm Ahlâkının Esasları*, 96.

⁵⁴⁰ eş-Şuarâ 26/181-182.

*“Yazıklar olsun hileli ölçüp tartanlara!”*⁵⁴¹ Bu ayette zikredilen Mutaffifin kelimesinden ölçü ve tartıda çalan kişiler kastedilmiştir.⁵⁴²

Bu ayet, hileli davranışların toplumu nasıl olumsuz etkilediğini ve ahlâkî bozulmaya yol açtığını gösterir. Erdemli toplumlar, hile ve adâletsizliğin karşısında durarak doğruluk ve dürüstlikle hareket eder. Adâletli bir toplum, bireylerin hakkını koruyan, onları aldatmayan ve her türlü işlemi âdil ve doğru şekilde gerçekleştiren bir topluluktur. Kur’ân’da birçok peygamberin kavimlerine ölçü ve tartıda adâletli davranmaları yönünde uyarılarda bulunduğu anlatılır. Özellikle Hz. Şuayb (a.s.), kavmini bu konuda sıkça uyarmış ve onları dürüstlüğe davet etmiştir: *“Ey kavmim! Ölçüyü ve tartıyı adaletle yapın, insanların eşyalarını eksik vermeyin ve yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın.”*⁵⁴³ Hz. Şuayb’ın bu uyarısı, bir toplumun hem ekonomik hem de ahlâkî olarak âdil ve dürüst olması gerektiğini vurgular. İnsanların malını eksik vermek, toplumu bozguna sürükler ve sosyal düzeni zedeler. Bu nedenle, ölçü ve tartıda adâlet, yalnızca bireysel bir ahlâkî görev değil, toplumsal huzuru sağlayan bir zorunluluktur. Kur’ân’da ölçü ve tartıda adâletin emredilmesi, yalnızca maddi bir dürüstlüğü değil, aynı zamanda manevî ve ahlâkî bir durumu da yansıtır.

Hülâsa Adâlet, toplumda güvenin sağlanması ve ilişkilerin dürüst bir temelde yürütülmesi için elzemdir. Erdemli bir toplum, ölçü ve tartıda hile yapmaz, kimsenin hakkını yemez ve Allah’ın emrettiği şekilde adaleti gözetir. Bu ahlâkî ilke, toplumsal düzeni korur, bireyler arasındaki güveni pekiştirir ve Allah’ın rızasını kazanmanın yollarından biridir.

b) Zenginliğin Toplumda Dengeli Dağılımı

Kur’ân-ı Kerîm erdemli toplum inşasında mal ve zenginliğin belirli bir sınıf arasında dolaşmasını yasaklamış, âdil gelir dağılımını tavsiye etmiştir.

⁵⁴¹ el-Mutaffifin 83/1

⁵⁴² Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetu’t-tefâsîr* (Beyrut: el-Mektebetü’l-Asriyye, 2012), 3/355.

⁵⁴³ Hûd 11/85.

b.a. Adil Gelir Dağılımı (Paylaşım)

Kur'ân'da erdemli bir toplumun iktisâdi yapısında adil gelir dağılımı ve servetin paylaşılması temel ilkeler arasında yer alır. Bu adâlet, toplumda ekonomik dengenin sağlanmasına, servetin sadece belirli bir kesimin elinde toplanmamasına ve sosyal eşitsizliğin önlenmesine yönelik bir yapıyı ifade eder. Âdil gelir dağılımı ve servetin paylaşılması, insanların arasındaki ekonomik farkların giderilmesi ve toplumun bütün fertlerinin refah içinde yaşaması için yüce kitabımızda sıkça vurgulanır.⁵⁴⁴ Kur'ân'ın bu konudaki temel ilkelerini aşağıda ayrıntılı bir şekilde ele alalım.

Kur'ân, servetin belirli bir kesimin elinde toplanıp, toplumun geri kalanının bundan mahrum kalmasını şiddetle eleştirir. Bu ekonomik dengesizliği düzeltmek için zekat ve infak gibi uygulamalar emredilmiştir. Bu, servetin toplumun geneline yayılması ve sosyal adaletin sağlanması için gerekli adımlardan biridir. Servetin Yayılması ile alakalı ayet, “*O mal, sadece aranızdaki zenginler arasında dönüp dolaşan bir servet olmasın*”⁵⁴⁵ Bu ayet, servetin âdil bir şekilde dağıtılmasının ve toplumun genel refahını gözetmenin önemini vurgular. Kur'ân, ekonomik yapının, servetin sadece belirli bir zümre arasında dolaşmasını değil, fakirlere ve ihtiyaç sahiplerine de ulaşmasını emreder. Bu durum, zengin ile fakir arasındaki uçurumu kapatmayı ve toplumun tamamının refahını sağlamayı amaçlar.⁵⁴⁶

Zekat, servetin paylaşılması ve adil gelir dağılımı için Kur'ân'da en temel araçlardan biridir. Zekat, servet sahiplerinin mallarının bir kısmını fakirlerle paylaşmasını zorunlu kılan bir ibadettir. İnfak ise, gönüllü olarak malı başkalarıyla paylaşma anlamına gelir. Bu iki kavram, servetin tek bir elde toplanmasını engeller ve toplumdaki tüm bireylerin ekonomik refahını artırır.⁵⁴⁷

Zekat, toplumdaki fakirlerin ihtiyaçlarının karşılanması ve zenginlerle fakirler arasında ekonomik bir denge kurulması için önemli bir araçtır. Kur'ân'da, “*Namazı*

⁵⁴⁴ Nazım Öztürk, *Gelir Dağılımının İktisâdi Analizi* (Bursa: Ekin Yayınevi, 2017), 145.

⁵⁴⁵ el-Haşr 59/7.

⁵⁴⁶ Yusuf el-Kardavi, *İslâm Hukukunda Zekat*, Çev. İbrahim Sarmış (İstanbul: Kayhan Yayınları, 1984), 2/127.

⁵⁴⁷ Halil İbrahim Acar, “Zekatın Önemi, Temel İhtiyaçlar ve Nisap Miktarıyla İlgili Değerlendirmeler”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 8 (2011): 130.

kılın, zekatı verin”⁵⁴⁸ buyurularak, bu farzın her mümin için bir sorumluluk olduğu belirtilir. Zekat, toplumdaki gelir dengesizliğini azaltan bir sistem olarak işlev görür ve zenginliğin belirli ellerde birikmesini engeller.

Kur’ân, ayrıca toplumun güçlü bir dayanışma içinde olması gerektiğini vurgular. Fakirler, yetimler, yoksullar ve düşkünler toplumun korunması gereken bireyleridir. Onların hakları gözetilmediği zaman, toplumsal huzur bozulur. Kur’ân, bu konuda bireylere ve topluma büyük sorumluluklar yükler.⁵⁴⁹

Fakirlerin ve Yoksulların Gözetilmesi hususunda şu ayet bize ışık tutar. “*Yetimi sakın hor görme! El açıp isteyeniyi de sakın azarlama!*”⁵⁵⁰ Bu ayet, toplumda zayıf ve korunmaya muhtaç olanların gözetilmesi gerektiğini açıkça ifade eder. Fakirlerin hor görülmesi veya onların hakkının verilmemesi, Kur’ân’da ciddi bir ahlâkî zayıflık olarak tanımlanır.

Kur’ân’da âdil gelir dağılımı ve servetin paylaşılması, erdemli bir toplumun olmazsa olmaz ekonomik özelliklerindedir. Zekat gibi kavramlar, toplumda gelir dengesizliğini ortadan kaldırmayı ve servetin eşit bir şekilde paylaşılmasını sağlar.⁵⁵¹ Bu prensipler, toplumda hem bireylerin hem de genel refahın korunmasına yönelik Allah’ın koyduğu temel ekonomik kurallardır. Bu kurallara uyan bir toplum, sadece ekonomik olarak değil, aynı zamanda ahlâkî olarak da erdemli bir toplum olacaktır.

c) Toplumda Fakir ve Muhtaçlara Sahip Çıkma

Erdemli toplum inşasında önemli bir iktisadi özellik olan infak, toplumun muhtaç kesimlerini desteklemek için temel bir iktisâdî faaliyettir. Kur’ân, ihtiyacı olanlara yardım etmeyi ibadet olarak görür.

c.a. İnfak (Yardım)

Erdemli toplumların ekonomik özelliklerinden infak (Allah rızası için mal veya gelirden başkalarına yardımda bulunma) önemli bir yer tutar. İslâm ekonomisi

⁵⁴⁸ el-Bakara 2/43.

⁵⁴⁹ Yunus Vehbi Yavuz, *İslâm’da Zekat Müessesesi*, (İstanbul: Feyiz Yayıncılık, 1972), 53.

⁵⁵⁰ ed-Duhâ 93/9-10.

⁵⁵¹ Ali Özek, Hayrettin Kahraman ve Akif Aydın, *İbadet ve Müessese Olarak Zekat* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1984), 35.

perspektifinde infak, bireysel ve toplumsal kalkınmaya yönelik değerli bir araçtır. Bu özellik, karşılıksız iyilik yapmak ve Allah rızası için yardım etmekle ilişkilidir. Allah, insanları karşılıksız iyilik yapmaya, başkalarına yardım ederken dünyevi çıkar peşinde koşmamaya teşvik eder. Erdemli bir toplum, sadece Allah rızasını gözetir ve yaptıkları iyilikler için insanlardan bir karşılık beklemez. Bu, İslâm ahlâkının temel taşlarından biri olarak görülür ve birçok ayette detaylandırılır.⁵⁵² Kur'ân, erdemli toplumların özelliklerini şu şekilde tanımlar.

İyilik yaparken herhangi bir karşılık ya da menfaat beklememek, Yüce Yaratıcının hoşnutluğunu kazanmak için yapılması gereken bir eylemdir. Bu, yapılacak olan yardımın da temel bir unsurudur. Nitekim, İnsan suresinde geçen bir ayette şöyle buyrulur: *“Biz size, sırf Allah rızası için yediriyoruz. Sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz.”*⁵⁵³ Kur'ân, mallarını ve imkanlarını ihtiyaç sahipleriyle karşılık beklemeden paylaşmayı öven birçok ayet içerir. Bu ayetlerde, insanların mallarının aslında Allah tarafından verildiği, bu nedenle karşılık beklemeden sırf Allah yolunda harcamanın bir ibadet olduğu belirtilir. Bakara suresinde ise bu durum şöyle ifade edilir: *“Onları doğru yola iletmek senin görevin değildir, fakat Allah dilediğini doğru yola iletir. Hayır olarak her ne harcarsanız, kendiniz içindir. Zaten siz yalnızca Allah rızasını kazanmak için harcarsınız. Hayır olarak her ne harcarsanız, karşılığı size eksiksiz verilir ve siz haksızlığa uğratılmazsınız.”*⁵⁵⁴ Bu ayet, müminlerin yardımlarını, sadece Allah'ın rızasını kazanmak için yapmaları gerektiğini vurgular. Karşılık bekleyerek yapılan iyilik, Allah katında değer kaybeder; çünkü asıl amaç menfaat olmuştur. Kur'ân, erdemli bir toplumun yardımlarını sadece Allah'a imanlarının bir sonucu olarak yapması gerektiğini öğretir. Kur'ân, erdemli bir toplumun iyilik yaparken menfaat beklememesi gerektiğini birçok ayette vurgular. İyilik, Allah rızası için yapılır, dünyevi çıkarlar veya takdir için değil. Karşılıksız yardımda bulunmak, iyilik yaparken kalpleri kırmamak ve adâletli olmak, erdemli toplumların temel iktisadî özelliklerindedir. Bu değerler, bir toplumun hem dünyada hem de âhirette huzur ve mutluluğa ulaşmasının yollarını gösterir.

⁵⁵² Mustafa Çağırıcı, “İhsan”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları 2000), 21/545.

⁵⁵³ el-İnsân 76/9.

⁵⁵⁴ el-Bakara 2/272.

Bakara suresinde ise Allah (c.c) bu konuda şunu söyler: “*Mallarını Allah yolunda harcayan, sonra harcadıklarının arkasından başa kalmayan ve eziyet etmeyenlerin Rableri katında ödülleri vardır. Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.*”⁵⁵⁵

Bu ayette, menfaat beklememe ilkesine vurgu yapılır. Yani, Allah yolunda yapılan yardımların ardından insanların gönüllerini kırmamak, yardım ettiklerine karşı bir üstünlük taslamamak önemli bir erdemdir. Böyle bir tavır, erdemli bir toplumun temel yapı taşlarından biridir.⁵⁵⁶

Erdemli toplumlar, infak sayesinde adaletli bir paylaşım kültürü oluşturur, bencillikten uzak bir hayat sürer ve Allah’ın rahmetini kazanmayı amaçlar. Erdemli bir toplum bireyleri, yaptıkları iyilikleri ve hayırları yalnızca Allah’ın hoşnutluğunu kazanmak amacıyla yaparlar. Bu anlayış, toplumdaki çıkar çatışmalarını ve sömürüyü ortadan kaldırır, yardımlaşma ve dayanışmayı güçlendirir. Bu değerlendirmelerden çıkan sonuç, menfaatten uzak bir ahlâk anlayışı, bireyleri ve toplumu Allah’a daha yakın kılar ve sosyal huzuru tesis eder. Bu nedenle, infak olmadan erdemli bir toplumun tam anlamıyla gerçekleşmesi mümkün değildir.

d) Ekonomik İstikrar için İsraftan Kaçınma

Erdemli toplum inşa sürecinde ekonomik istikrarı sağlamak için israf hem bireysel hem de toplumsal düzeyde ekonomiye zarar veren bir davranış olduğundan yasaklanmış ve kaçınılması şiddetle tavsiye edilmiştir.

d.a. İsraftan Kaçınmak

İsraftan kaçınma, Kur’an’ın birçok ayetinde üzerinde durulan ve erdemli toplumların temel ahlaki ve iktisâdî özelliklerinden biri olarak vurgulanan önemli bir ilkedir. İsfraf, Allah’ın insanlara bahsettiği nimetleri gereksiz yere harcamak, aşırı tüketmek veya ölçüyü kaçırmak anlamına gelir. Kur’an, israfı birey ve toplum için ahlaki, ekonomik ve çevresel bozulmaya yol açan bir davranış olarak tanımlar ve bundan sakınılmasını öğütler. Kur’ân, insanları israftan uzak durmaya hem bireysel hem de toplumsal hayatlarında dengeli ve ölçülü davranmaya davet eder. Erdemli toplumlar, sahip oldukları nimetleri bilinçli bir şekilde kullanır, ihtiyaçlarını karşılayacak kadarını

⁵⁵⁵ el-Bakara 2/3.

⁵⁵⁶ Akarsu, *Ahlâk Öğretileri*, 138.

tüketir ve başkalarının da hakkını gözetir. İsraktan kaçınmak, yalnızca bireysel harcamalarda değil, toplumsal refahın korunmasında da hayati bir öneme sahiptir.⁵⁵⁷ Kur'ân'da israf, sadece maddi kaynakların aşırı ve bilinçsiz tüketimi anlamında değil, aynı zamanda zaman, enerji, doğa ve diğer hayat kaynaklarının da gereksiz harcanması olarak tanımlanır. Allah, insanlara verdiği nimetleri bir imtihan aracı olarak sunar ve bu nimetlerin doğru ve bilinçli bir şekilde kullanılmasını emreder. İsraf etmek, nimete saygısızlık olarak görülür ve nankörlükle ilişkilendirilir.⁵⁵⁸ “*Yiyin, için, fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez.*”⁵⁵⁹ Bu ayet, Allah'ın verdiği nimetlerin keyfi ve aşırı bir şekilde kullanılmaması gerektiğini açıkça ifade eder. Erdemli toplumlar, bu bilinçle hareket ederek, yaşamlarında dengeyi gözetir ve sahip oldukları imkanları ölçülü kullanırlar. İsraf, aynı zamanda başkalarının hakkına tecavüz etmek anlamına gelebileceğinden, toplumsal adaletin zedelenmesine de yol açar.⁵⁶⁰ Kur'ân, ölçülülüğü şu şekilde vurgular: “*Onlar, harcadıkları zaman ne israf ederler ne de cimrilik yaparlar; harcamaları bu ikisi arasında dengeli olur.*”⁵⁶¹ Bu ayet hem israfı hem de cimriliği kınayarak, erdemli toplumların bu iki aşırılıktan uzak durup dengeyi gözetmelerini öğretir. Bu denge, bireysel harcamalardan toplumsal kaynak kullanımına kadar her alanda gözetilmelidir. Çünkü dengeli bir yaşam tarzı, toplumların huzurunu ve refahını sağlamada kilit rol oynar. İsraktan kaçınmak, Kur'ân'da erdemli toplumların temel ahlâkî özelliklerinden biridir. İsraf hem bireylerin hem de toplumların maddi ve manevi dengesini bozar, toplumsal adaleti zedeler ve çevreye zarar verir. Erdemli toplumlar, Allah'ın verdiği nimetleri bilinçli ve ölçülü bir şekilde kullanarak hem kendilerinin hem de başkalarının hakkını gözetirler. İsrafın önüne geçmek, dengeli ve sorumlu bir yaşam tarzı benimsemek hem dünyada hem de ahirette Allah'ın rızasını kazanmaya vesile olur.⁵⁶²

⁵⁵⁷ Ahmet Yaman, *Dengeyi ve Ölçüyü Kaybetmenin Adı: İsraf* (Ankara: DİB. Yayınları, 2018), 75.

⁵⁵⁸ Cengiz Kallek, “İsraf”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/178-180.

⁵⁵⁹ el-A'râf 7/31.

⁵⁶⁰ Mustafa Varlı, *İslâm'a Göre Haram Davranışlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 387.

⁵⁶¹ el-Furkân 25/67.

⁵⁶² Mehmet Soysaldı, “Kur'ân'da İsraf Kavramı”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 18, S. 18 (2005): 93-127.

İsraftan kaçınma, erdemli bir toplumun ahlaki temellerinden biridir. Kur'an'ın öğretileri doğrultusunda, bireyler ve toplumlar, Allah'ın verdiği nimetleri bilinçli ve ölçülü bir şekilde kullanmalı, bu nimetlerin kıymetini bilerek gereksiz harcamalardan sakınmalıdır. İsraftan kaçınmak, toplumsal adaletin sağlanmasına, kaynakların adil paylaşımına ve çevresel dengelerin korunmasına katkıda bulunur. Bu bakımdan böyle bir ahlak anlayışı, bireylere sorumluluk ve şükran duygusu kazandırır, toplumun huzur ve refahını artırır.

e) Tüketim ve Harcamada Dengeli Bir Yaklaşım

Erdemli toplum inşasında Yüce Kitabımız dengeli bir yaklaşımı tavsiye etmiş ve yapılan harcamalarda ifrat ve tefritten kaçınarak üretim ve tüketimde orta yol izlenmesi önemle tavsiye edilmiştir.

e.a. İktisat ve İtidal

Kur'an, erdemli toplumların iktisâdî özelliklerinden biri olarak "iktisat" (tutumluluk) ve "itidal" (orta yolu izlemek) konularını vurgular.⁵⁶³ Bu özellikler, bireylerin ve toplumların hem maddi hem de manevi hayatlarında dengeli ve ölçülü olmalarını, aşırılıklardan kaçınmalarını teşvik eder. Kur'an, gereksiz yere harcamayı yasaklar ve ölçülü olmayı öğütler. İsrâ suresinde şöyle buyrulur: "*Yakınlara, yoksula ve yolcuya haklarını ver. Fakat malını boş yere saçıp savurma. Çünkü israf edenler, şeytanın kardeşleri (türdeşleri) olmuşlardır. Şeytan ise Rabbinin nimetine karşı çok nankördür*"

⁵⁶⁴ Bu ayetler, israfın, erdemli bir toplumda yer bulmaması gerektiğini ve dengeli harcamanın bir ahlâkî sorumluluk olduğunu ortaya koyar. Kur'an, insanların her işte dengeli olmalarını, aşırıya kaçmamalarını öğütler.⁵⁶⁵ Furkan suresinde zikredilen şu ayet, bu konuda bir rehber niteliğindedir: "*Onlar ki, harcadıklarında ne israf ederler ne de cimrilik ederler; ikisi arasında dengeli bir yol tutarlar*"⁵⁶⁶. Bu ayet hem bireysel hem de toplumsal düzeyde harcamalarda ve eylemlerde dengeyi gözetmenin ne aşırılığa ne de cimriliğe yönelmenin, erdemli bir toplum için vazgeçilmez olduğunu

⁵⁶³ Mustafa Çağırıcı, "İtidal", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/456-457.

⁵⁶⁴ el-İsrâ 17/26-27.

⁵⁶⁵ Selim. A. Siddikî, *İslâm Devletinde Mali Yapı*, Çev. Rasim Özderen (İstanbul: Fikir Yayınları, 1972), 73.

⁵⁶⁶ el-Furkân 25/67.

belirtir. Kur'ân, kişinin helal rızık peşinde koşarken dengeyi korumasını öğütler. Cuma Suresinde şöyle buyrulur: “*Namaz kılındıktan sonra yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan (rızıkınızı) arayın. Allah'ı çok anın ki kurtuluşa eresiniz*”⁵⁶⁷. Bu ayet, ibadet ve çalışmanın dengeli bir şekilde bir arada olması gerektiğini ve kazancın helal yollarla elde edilmesinin önemini vurgular. Â'raf suresinde ise, ölçülü davranmanın ve aşırı gitmemenin önemine dikkat çekilir: “*Ey Âdemoğulları! Her mescide gidişinizde güzel elbiselerinizi giyin, yiyin, için fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez*”⁵⁶⁸. Bu ayette hem fiziksel hem de manevi anlamda ölçülü olmanın, yani Allah'ın verdiği nimetlerden yararlanırken israftan kaçınmanın, erdemli bir yaşam tarzı olduğu belirtilir.

Sonuç olarak Kur'ân, erdemli toplumların iktisâdî özellikleri arasında iktisât ve itidalin önemli bir yer tuttuğunu bildirir. İsrâf ve cimrilikten kaçınıp dengeli bir harcama yapmak, helal rızık peşinde koşmak ve her işte ölçülü olmak, bireylerin olduğu kadar toplumların da huzur ve düzen içinde yaşamasını sağlar. Aşırılıklardan uzak duran, dengeli ve adil bir toplum, Allah'ın hoşnut olduğu ve desteklediği bir toplumdur.

f) Faizin Yasaklanması ve Paylaşımın Teşvik Edilmesi

Erdemli toplum inşasında Allah (c.c) ekonomik dengesizliklerin ve sömürünün kaynağı olan faizi yasaklamış onun yerine ticaret ve paylaşımı teşvik etmiştir.

f.a. Faizden Uzak Durmak

Kur'ân'da faiz (ribâ) yasağı, erdemli bir toplumun iktisâdî özelliklerinden biri olarak önemli bir yer tutar. Faiz, toplumsal eşitsizliği artıran, ekonomik adaletsizliği derinleştiren ve zengin ile fakir arasındaki uçurumu genişleten bir uygulama olarak Kur'ân'da sert bir şekilde yasaklanmıştır. Allah, faizi hem bireysel hem de toplumsal anlamda büyük bir ahlâkî yozlaşma ve ekonomik sömürü aracı olarak tanımlar ve faizin toplumda yayılmasının, ekonomik dengenin bozulmasına yol açtığını açıkça

⁵⁶⁷ el-Cuma 62/10.

⁵⁶⁸ el-A'râf 7/31.

belirtir.⁵⁶⁹ Kur'ân'da faiz yasağı ve bu yasağın arkasındaki iktisâdi ve ahlâkî gerekçeler Aşağıda detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

Faiz, Kur'ân'da açık ve kesin bir dille yasaklanmıştır. Allah, faizin alınmasını adaletsizlik ve zulüm olarak nitelendirir. Faiz, bireyler arasındaki ekonomik adaleti bozar ve özellikle fakirleri sömürmenin bir yolu haline gelir. Kur'ân, faizden elde edilen kazancı haksız bir kazanç olarak tanımlar ve bu kazancın Allah tarafından bereketsiz kılındığını ifade eder: “Allah, faizi yok eder, sadakaları ise artırır.”⁵⁷⁰ Bu ayet, faizin toplumsal dengenin bozulmasına, zenginlerin daha zengin, fakirlerin ise daha fakir hale gelmesine neden olduğunu vurgular. Faiz, bireyler arasındaki adaleti bozduğu için Allah tarafından haram kılınmıştır.⁵⁷¹

Faiz, sadece bireysel olarak değil, aynı zamanda toplumsal olarak da büyük zararlara yol açan bir uygulamadır. Faizli işlemler, toplumdaki zenginlerin ellerinde daha fazla servet birikmesine ve fakirlerin daha da yoksullaşmasına neden olur. Bu durum, ekonomik adaletsizliğin artmasına ve toplumsal huzursuzlukların baş göstermesine yol açar. Kur'ân, faizle zenginleşmenin ve fakirlerin bu sistem aracılığıyla daha fazla borçlandırılmasının haksız ve adaletsiz olduğunu belirtir. “Eğer faizden vazgeçmezseniz, Allah ve Resulü ile savaş halinde olduğunuzu bilin.”⁵⁷² Bu ayet, faizin toplumsal adaletsizlik yaratan bir unsur olduğunu ve Allah'ın bu sisteme karşı savaş açtığını ifade eder. Faiz, zenginin fakiri sömürmesine yol açar ve toplumsal dengeyi bozar. Kur'ân, bu tür bir ekonomik sistemin Allah tarafından kesinlikle hoş görülmediğini belirtir.⁵⁷³ Kur'ân, faizi yasaklarken bunun yerine paylaşımı, yardımlaşmayı ve sadaka vermeyi teşvik eder. İslâm'da ekonomik faaliyetler sadece bireysel kazanç üzerine kurulu değildir; aksine, toplumsal dayanışma ve fakirlerin ihtiyaçlarının giderilmesi temel hedeflerdendir.⁵⁷⁴ “Faiz yiyen kimseler, şeytan çarpmış kimsenin kalktığı gibi kalkarlar.. Allah, faizi yok eder, sadakaları ise

⁵⁶⁹ İsmail Özsoy, “Faiz”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/110-126.

⁵⁷⁰ el-Bakara 2/276.

⁵⁷¹ İsmail Yüksek, “İslâm'da Faiz Zulmünün Haram Kılınması”, *Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, C. 5, S. 2 (2022): 152.

⁵⁷² el-Bakara 2/279.

⁵⁷³ İsmail Özsoy, *Faiz ve Problemleri* (İzmir: Nil Yayınları, 1993), 54.

⁵⁷⁴ Akarsu, *Ahlâk Öğretileri*, 96.

*arttırır.*⁵⁷⁵ Kur'ân, faizle zenginleşmenin bereketsiz olduğunu, sadaka ve zekatla yapılan paylaşımın ise Allah tarafından bereketlendirildiğini açıkça belirtir. Bu uygulamalar toplumdaki ekonomik dengesizliği gidermeye yönelik Allah'ın emrettiği uygulamalardır.⁵⁷⁶

Faiz, aynı zamanda bireylerin ve toplumların ahlâkî çöküşüne de neden olan bir uygulamadır. Faizle elde edilen kazanç, bireylerin haksız yere başkalarının emeği üzerinden zenginleşmesine yol açar. Bu, insanları bencilleştirir ve toplumda ahlâkî yozlaşmaya neden olur. Kur'ân, bu tür kazançların helal olmadığını ve insanların Allah'ın rızasına uygun şekilde kazanç sağlaması gerektiğini vurgular.⁵⁷⁷ “*Ey iman edenler! (Zerre miktarı da olsa kat kat artırılmış ribâ yemeyin ve Allah'a karşı takvalı olun ki felaha kavuşasınız.*”⁵⁷⁸ Faizle kazanç sağlamak, insanların haksız kazanç peşinde koşmasına neden olur ve bu da onları bencil ve merhametsiz hale getirir. Allah, bu tür davranışların toplumda ahlâkî çöküşe yol açacağını belirtir ve müminleri bu tehlikeye karşı uyarır.⁵⁷⁹

Faiz yasağı, sadece bireylerin birbirlerini sömürmesini engellemekle kalmaz, aynı zamanda ekonomik adaletin ve kardeşliğin korunmasını sağlar. Müminler, birbirlerinin refahını gözetmekle yükümlüdürler ve bu, faizin yasaklanmasıyla mümkün olur. Faizsiz bir ekonomik düzen, toplumda güvenin, dayanışmanın ve yardımlaşmanın temellerini oluşturur.

Erdemli toplumların iktisâdî özelliklerinden ekonomik adaletini korumaya yönelik en önemli prensiplerden biri de Kur'ân'da zikredilen faiz yasağıdır. Faiz, bireyler arasındaki ekonomik dengeyi bozar ve zenginin fakir üzerinde tahakküm kurmasına yol açar. Allah, faizi haram kılarak zengin ile fakir arasındaki uçurumu kapatmayı ve ekonomik refahın toplumun tüm bireyleri arasında adil bir şekilde paylaşılmasını sağlamayı amaçlar. Faizin yerine zekat ve sadaka gibi paylaşım araçları konularak toplumsal dayanışma teşvik edilir ve bu sayede adaletli bir ekonomik düzenin temelleri

⁵⁷⁵ el-Bakara 2/275-276.

⁵⁷⁶ Mehmet Erkal, “Zekât”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/207-209.

⁵⁷⁷ Abdullah Erdoğan, *Helal Kazanç Rehberi* (İstanbul: Katre Yayınları, 2009), 23.

⁵⁷⁸ Âl-i İmrân 3/130.

⁵⁷⁹ Biçer, *Küreselleşen Çağda İslâm*, 87.

atılır. Faizsiz bir ekonomik sistem hem bireysel ahlakı hem de toplumsal düzeni koruyan temel bir unsurdur ve Kur'ân bu ilkeyi güçlü bir şekilde savunur.

g) Emanet ve Güven Esaslı Bir Ekonomi

Erdemli toplum inşasında iktisadi hayat güven ve emanet üzerine kurulmalıdır. Güvenilir olmayan ekonomik ilişkiler erdemli bir toplum anlayışına ters düşer.

g.a. Emanetlere Sadakat

Kur'ân'da erdemli toplumların iktisâdi özelliklerinden biri olan emanetlere sadakat ve ticarete dürüstlük, İslâm ahlakının temel taşlarıdır. Kur'ân, bu özellikleri hem bireysel hem de toplumsal ilişkilerin temel direği olarak sunar ve toplumların huzurunu ve güvenini sağlayan en önemli değerler arasında gösterir. Emanetlere sadakat hem maddi hem de manevi sorumlulukların yerine getirilmesini, ticarete dürüstlük ise aldatmaktan uzak durarak karşılıklı güveni korumayı ifade eder.⁵⁸⁰ “*Emanet*”, hem Allah'ın insana verdiği sorumlulukları hem de başkalarının kişiye güvenerek teslim ettiği maddi ve manevi yükümlülükleri ifade eder. Bu anlamda emanetler, geniş bir kapsamda değerlendirilebilir: Yönetim sorumluluğundan kişisel ilişkilerde güvenin korunmasına kadar birçok alanda sadakat gösterilmelidir. Kur'ân, müminlerin erdemli bir toplum oluşturabilmesi için bu sorumlulukların yerine getirilmesini emreder.⁵⁸¹ Nisâ suresinde emanetlerin ehline verilmesini ve adaletle hüküm vermeyi şöyle bildirir: “*Şüphesiz Allah, size emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğinizde adaletle hükmetmenizi emrediyor.*”⁵⁸² Bu ayet, emanetlere sadık kalmanın toplumsal bir zorunluluk olduğunu ve adaletin temelinde bu ilkenin yer aldığını açıkça vurgular. Emanetler yalnızca maddi bir mal veya eşya değil, aynı zamanda insanlara duyulan güven, verilen sözler ve sahip olunan görevlerdir. Erdemli bir toplum, bu tür sorumluluklara sadakat gösteren bireylerden oluşur ve bu da toplumsal güveni pekiştirir.⁵⁸³

Emanetlere sadık kalmak, aynı zamanda verilen sözlerin tutulmasını da içerir. Kur'ân'da verilen sözlere sadakat, Allah'a karşı olan sorumlulukların bir parçası olarak

⁵⁸⁰ Ali Toksarı, “Emanet”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/81-83.

⁵⁸¹ Yusuf Şevki Yavuz, “Peygamber”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/257-262.

⁵⁸² en-Nisâ 4/58.

⁵⁸³ Sert, *Kur'ân'da İnsan Tipleri ve Davranışları*, 278.

görülür ve insanlar arası ilişkilerde güvenin temelini oluşturur. Mü'minun suresindeki başka bir ayette ise müminlerin özelliklerinden biri olarak emanetlere ve ahitlere sadakat gösterilmesi şu şekilde anlatılır: “*Onlar ki emanetlerine ve verdikleri sözlere riayet ederler.*”⁵⁸⁴ Bu ayet, müminlerin güvenilir ve sadık insanlar olduklarını ve verdikleri sözleri yerine getirdiklerini ifade eder. Bir toplumda insanların birbirine güvenmesi, verilen sözlerin tutulmasına ve emanetlerin gerektiği şekilde korunmasına bağlıdır. Bu da toplumsal barışın ve düzenin sağlanmasında önemli bir rol oynar.⁵⁸⁵

Emanetlere sadakat ve ticarete dürüstlük, bir toplumun genel huzuru ve refahı için vazgeçilmezdir. Bu iki ilke, toplumsal düzeni korur ve insanlar arasındaki güven bağına güçlendirir. Güvenilir bireylerden oluşan bir toplum, sağlam bir ekonomik ve sosyal yapıya sahip olur. Aksi takdirde, emanete ihanet ve ticarete hile toplumu yozlaştırır ve adaletsizlikleri artırır. Kur'an'ın bu konudaki mesajları hem bireysel davranışları düzeltmeyi hem de toplumsal güven ve adaletin tesis edilmesini hedefler. Erdemli bir toplum, güvenilir ve adil bireylerden oluşur ve bu sayede toplumdaki ilişkiler sağlam temellere oturur.⁵⁸⁶

Kur'an, erdemli toplumların emanetlere sadakat göstermelerini ve ticarete dürüst olmalarını açıkça emreder. Emanetlere sadık kalmak, güvenilir bir birey olmanın yanı sıra toplumsal güvenin korunmasını sağlar. Ticarete dürüstlük ise bir sonraki başlıkta ifade edeceğimiz aldatmadan uzak, helal kazanç peşinde koşmayı gerektirir. Bu iki ilke, erdemli bir toplumun temel sosyal özellikleri arasında yer alır ve toplumsal barışın, adaletin ve güvenin sağlanmasında önemli rol oynar.

h) Zayıfların ve Korunmasızların Haklarının Gözetilmesi

Erdemli bir toplum inşasında yetimlerin malını koruma, toplumsal emanet anlayışının bir parçasıdır. Bu, özellikle güçsüz bireylerin haklarının korunmasını sağlar. Kur'an, yetim malını korumayı hem bireysel hem de toplumsal sorumluluk olarak tanımlar.

⁵⁸⁴ el-Mü'minûn 23/8.

⁵⁸⁵ Yavuz, “Peygamber”, 34/261.

⁵⁸⁶ Erol Kozak, *İbn Haldun'a Göre İnsan-Toplum-İktisat* (İstanbul: Pınar Yayınları, 1984), 89.

h.a. Yetimlerin Malını Koruma

Kur'ân'da yetimlerin korunması ve mallarının adil bir şekilde gözetilmesi, erdemli bir toplumun önemli iktisâdî sorumluluklarından biri olarak vurgulanır. Yetimlerin malını korumak, ekonomik hakkaniyetin ve mülkiyetin korunmasını sağlar. Gelecekte yetimlerin ekonomik bağımsızlıklarını sürdürebilmeleri için önemli bir teminat oluşturur. Bu koruma, ekonomik kaynakların adil bir şekilde aktarılmasını ve sosyal sermayenin korunmasını sağlar. Yetimler, toplumun en savunmasız kesimlerinden biridir ve onların haklarının korunması, toplumsal dayanışmanın ve adaletin bir göstergesi olarak kabul edilir.⁵⁸⁷ Yetimlerin malına haksız yere el uzatmak, Kur'ân'da büyük bir günah olarak tanımlanmış ve bu konuda toplumun tüm bireyelerine önemli sorumluluklar yüklenmiştir. Allah, yetimlerin mallarını adaletli bir şekilde yönetmeyi ve onları haksızlıklardan korumayı erdemli toplumların iktisâdî özelliklerinden biri olarak emreder.⁵⁸⁸

Kur'ân, yetimlerin malını koruma konusunda net ve açık bir tavır sergiler. Bu sorumluluk, sadece yetimlere bakan kişilere değil, toplumun genelinde yaygın bir sorumluluk olarak sunulmuştur. Yetimlerin mallarının korunması, onların büyüüp rüşdüne (olgunluğa) erene kadar adaletle gözetilmesini içerir. Kur'ân, yetimlere yönelik her türlü haksızlığı, onların mallarına zarar vermeyi ve bu malları kendine haksız kazanç sağlama aracı olarak kullanmayı şiddetle kınar. “*Yetimin malına, ergenliğe erişinceye kadar iyi niyetle yaklaşın.*”⁵⁸⁹ Bu ayet, yetimlerin mallarına zarar vermemeyi ve onlarla ilgili her türlü tasarrufun en iyi şekilde yapılmasını emreder. Yetimlere karşı adaletli davranmak, onların hem maddi hem de manevi haklarını korumak, erdemli bir toplumun temel görevlerinden biridir.⁵⁹⁰

Kur'ân, yetimlerin malını haksız yere yemeyi, büyük bir günah ve toplumsal adaletsizliğin bir örneği olarak tanımlar. Yetimlerin malını gasp etmek ya da kendi malına karıştırmak, sadece ekonomik bir haksızlık değil, aynı zamanda büyük bir

⁵⁸⁷ Hüseyin Ertuç, “İslâm'da Yetimlerin Hukuki Statüsü”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 31 (2009): 99.

⁵⁸⁸ Celal Erbay, *İslâm Hukukunda Küçüklerin Himayesi* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998), 6.

⁵⁸⁹ el-En'âm 6/152.

⁵⁹⁰ Abdüsselam Arı, “Yetim”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/501-503.

ahlâkî çöküş olarak görülür. Allah, yetimlerin haklarına el uzatanların ahirette büyük bir azapla karşılaşacaklarını bildirir. *“Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler karınlarına ancak ateş doldurmuş olurlar. Onlar, alevli bir ateşe gireceklerdir”*⁵⁹¹ Bu ayet, yetimlerin malına haksız yere el uzatmanın ciddi sonuçlarını ortaya koyar. Yetimlerin mallarını kötüye kullanmak, Allah katında ağır bir suçtur ve bu, toplumun ahlâkî yapısının bozulmasına yol açar. Helal kazanç anlayışı içinde, yetimlerin malına dokunmamak, bir bireyin ve toplumun en temel sorumluluklarından biridir.⁵⁹²

Kur’ân, yetimlerin mallarının adaletli bir şekilde yönetilmesi gerektiğini, bu malların yetimler erginlik çağına gelene kadar korunması gerektiğini vurgular. Yetimlere yapılan her türlü mali işlemde onların çıkarlarını gözetmek, bir emaneti yerine getirme sorumluluğu olarak tanımlanır. Yetimlerin mallarına zarar vermek ya da onları kötüye kullanmak yerine, bu malların korunup, gerektiğinde artırılmasına çalışılmalıdır. *“Yetimlerin mallarını, onların olgunluk çağına erişene kadar koruyun. Eğer yetimler malına ihtiyacı olmayan kişilerse, onları teslim edin ve bu malları haksızca yemeyin.”*⁵⁹³ Bu ayet, yetimlerin mallarını korumanın ve adaletli bir şekilde yönetmenin önemini vurgular. Yetimlerin rüştüne erişene kadar mallarının koruyucuları, bu emanetlere zarar vermeden, onların yararına kullanmalıdırlar.⁵⁹⁴

Yetimler büyüdüklerinde ve olgunluk çağına ulaştıklarında mallarının kendilerine geri verilmesi emredilmiştir. Bu aşamada yetimlerin haklarına zarar verilmemesi, mallarının eksiksiz bir şekilde teslim edilmesi gerekir. Yetimlerin mallarını geri vermekten kaçınmak ya da bu maldan haksız kazanç sağlamak, Allah’ın yasakladığı ve büyük bir günah olarak kabul ettiği bir davranıştır. *“Yetimlerin mallarını kendilerine verin. Temizi pis olanla değiştirmeyin. Onların mallarını kendi mallarınıza katıp yemeyin. Bu büyük bir günahtır”*⁵⁹⁵ Bu ayet, yetimlerin mallarını geri vermenin bir zorunluluk olduğunu ve onların mallarına haksız yere el uzatmanın Allah katında

⁵⁹¹ en-Nisâ 4/10.

⁵⁹² Cemal Ağırman, “Fert ve Toplumun Yetim ve Öksüzlere Karşı Sorumlulukları”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 7, S. 3 (2007): 12.

⁵⁹³ en-Nisâ 4/6.

⁵⁹⁴ Erbay, *İslâm Hukukunda Küçüklerin Himayesi*, 97.

⁵⁹⁵ en-Nisâ 4/2.

büyük bir günah olduğunu vurgular. Malların geri teslim edilmesi sırasında dürüst ve şeffaf davranmak, yetimlerin haklarının korunması için gereklidir.⁵⁹⁶

Kur'ân, yetimlere sadece maddi anlamda değil, manevi anlamda da destek olmayı ve onlara iyilik yapmayı öğütler. Yetimlerin ihtiyaçlarını gidermek, onları koruyup kollamak, toplumun her bir ferдинin sorumluluğudur. Erdemli bir toplum, yetimlerin haklarını koruduğu gibi onların her türlü maddi ve manevi ihtiyaçlarını da gözeten bir toplumdur. “*Yetimi sakın hor görme.*”⁵⁹⁷Bu ayet, yetimlerin korunmasının, onlara değer verilmesinin ve toplumda saygın bir konumda tutulmalarının önemini ortaya koyar.

Yetimlerin korunması, erdemli bir toplumun en önemli görevlerinden biridir ve bu, sadece maddi değil, aynı zamanda manevi bir sorumluluk olarak da sunulmuştur.⁵⁹⁸ Kur'ân, yetimlerin mallarının korunmasını ve adaletli bir şekilde yönetilmesini, erdemli bir toplumun iktisâdî ve ahlâkî özelliklerinden biri olarak vurgular. Yetimlerin malını haksızca yemek büyük bir günah olarak kabul edilirken, onların haklarını gözetmek, mallarını koruyup adaletli bir şekilde yönetmek Allah'ın emridir. Erdemli bir toplum, yetimlerin mallarına zarar vermez, onları haksız kazanç için kullanmaz ve yetimlerin rüştüne erişmesiyle birlikte mallarını eksiksiz bir şekilde geri verir. Kur'ân, yetimlerin korunmasını ve onlara adaletle muamele edilmesini, toplumsal dayanışmanın ve ekonomik adaletin temel taşlarından biri olarak görür.

ı) Çalışma ve Üretkenliğin Teşvik Edilmesi

Erdemli bir toplum, üretkenliği ve çalışmayı teşvik ederek bireylerin onurlu bir şekilde yaşamalarını sağlamalıdır. Çalışma hem bireyin kendi geçimini sağlaması hem de toplumun genel refahına katkıda bulunması için önemli bir araçtır:

⁵⁹⁶ Cevdet Topal, “Korumaya Muhtaç Çocukların Bakımı ve Gözetimi Açısından İslâm Hukûkunda Velâyet ve Vesâyet Yetkisi”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 6, S. 2 (2006): 261.

⁵⁹⁷ ed-Duhâ 93/9.

⁵⁹⁸ Ertuç, “İslâm'da Yetimlerin Hukuki Statüsü”, 135.

1.a. Çalışmanın Teşvik Edilmesi

Erdemli toplumların iktisadi özelliklerinden biri olan çalışmanın teşvik edilmesi, bireylerin hem kendi geçimlerini sağlamaları hem de toplumsal refahı artırmaları açısından temel bir unsurdur. Bu özellik, ahlaki, sosyal ve ekonomik boyutlarıyla erdemli toplumun dinamik yapısına katkıda bulunur. Erdemli toplumlar, bireylerin ortak iyilik ve ahlaki değerler etrafında birleştiği, toplumsal düzenin adalet, dayanışma ve sorumluluk ilkelerine dayandığı toplumlardır. Bu tür toplumların en temel özelliklerinden biri, bireylerin çalışmaya, üretmeye ve katkıda bulunmaya teşvik edilmesidir. Çalışmanın teşvik edilmesi, yalnızca ekonomik refah sağlamakla kalmaz, aynı zamanda toplumsal birliğin ve bireysel ahlakın da temel taşlarından biri olarak görülür. Bu hem bireysel hem de toplumsal anlamda bir erdemdir.⁵⁹⁹

Kur'ân, insanlara tembellikten kaçınmayı ve sürekli olarak çalışmayı öğütler. Çalışmak, erdemli toplumlarda bireysel bir görev olarak kabul edilir. Bu görev, yalnızca kişinin kendisini ve ailesini geçindirmekle sınırlı kalmaz, aynı zamanda topluma katkıda bulunmayı da içerir. Çalışmanın değer görmesi, bireyleri tembellikten uzaklaştırarak sorumluluk bilinci aşılar. İnsan, çalışarak ve emek sarf ederek Allah'ın kendisine verdiği nimetleri değerlendirmeli hem kendi geçimini sağlamalı hem de toplumun yararına olacak işler yapmalıdır. Çalışan bireyler, üretkenliği artırarak toplumsal kalkınmayı destekler. Erdemli bir toplumda çalışma, bireysel başarıdan ziyade ortak faydaya yöneliktir. Bu da toplumsal adaletin sağlanmasına yardımcı olur. Bu bağlamda, Necm suresinde Allah (c.c) çalışmanın önemini vurgular: “*İnsan için ancak çalıştığı vardır.*”⁶⁰⁰ Bu ayette açıkça ifade edildiği gibi, insan çalıştığı kadarına sahip olur. Emek vermeden, alın teri dökmeden bir şey kazanılamaz. Kur'ân, insanları başkalarının kazancı veya emeği üzerinden geçinmeye çalışmaktan meneder ve çalışmayı hem birey hem toplum için en temel ekonomik faaliyetlerden biri olarak görür. Ayrıca Peygamber Efendimiz “*İnsanın kazandıklarının en hayırlısı, çalışıp kazanarak elde ettikleridir.*” buyurmuş ve çalışarak kazanmanın önemine işaret etmiştir.⁶⁰¹ Çalışmak, bireylere bir amaç duygusu verir ve özgüveni artırır. Erdemli

⁵⁹⁹ Fatih Günay, *Helal Kazanç* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2014), 245.

⁶⁰⁰ en-Necm 53/39.

⁶⁰¹ Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 2/354-357.

toplumlar, bireylerin başarı hissiyle daha mutlu ve tatmin olmuş bir yaşam sürmesine olanak tanır. Çalışma sayesinde bireyler hem birbirlerine hem de topluma olan bağlılıklarını güçlendirir. Bu da dayanışma ve ortak hareket kültürünü yaygınlaştırır. Çalışkan bireylerden oluşan bir toplum, ekonomik anlamda daha güçlüdür. Bu refah, toplumun genel huzuruna da olumlu katkı sağlar.⁶⁰²

Erdemli toplumlar, bireyleri çalışmaya teşvik ederek adalet, dayanışma ve sorumluluk gibi temel değerlere dayalı bir düzen inşa eder. Çalışmanın bireysel ve toplumsal boyutlarda teşvik edilmesi, yalnızca ekonomik kalkınma sağlamakla kalmaz, aynı zamanda bireylerin ahlaki değerlerini pekiştirir ve toplumu daha uyumlu bir yapıya dönüştürür. Bu nedenle, erdemli bir toplumun en önemli unsurlarından biri, bireyleri üretkenliğe ve katkıya yönlendiren bir kültür inşa etmektir.

Kur'ân-ı Kerîm incelendiğinde, erdemli toplumlara ilişkin örnekler ve bu toplumların özellikleri dikkat çekmektedir. Bu örneklerden yola çıkarak, yeni bir erdemli toplumun inşasında yol gösterici olabilecek bilgiler elde edilebilir. Bu nedenle, konuya dair metodu, bu çıkarımlar temelinde sunmaya çalışacağız.

⁶⁰² Erdoğan, *Helal Kazanç Rehberi*, 35.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ERDEMLİ TOPLUM İNŞASINDA KUR'ÂNİ METOT

Kur'ân, insanlık için bir rehber ve doğru yolu gösteren ilahi bir kitaptır. Erdemli bir toplum Kur'ân'ın belirlediği temel ilkeler üzerine inşa edildiğinde hem bireyler hem de toplumlar için huzur ve adalet tesis edilebilir. Bu bağlamda erdemli bir toplum inşası, Kur'ân'ın öğretilerini hayata geçirerek mümkündür. İnsanların Kur'ân'a sınıksız sarılması, toplumsal huzurun kapılarını aralayacak ve birliğin temellerini güçlendirecek ve bu sayede istenilen erdemli bir toplum meydana getirilecektir. Elbette böyle bir erdemli toplum inşası gelişmiş güzel bir şekilde değil, ancak belli bir metodu takip etmek ile mümkündür. Dolayısıyla bu bölümde, Kur'ân'ın erdemli bir toplum için sunduğu metotları ele alıp bu doğrultuda bir yol haritası keşfedecek, bunun akabinde ise bu yolun bireylerden topluma yansıyan etkilerini inceleyeceğiz. Zikredilen bu nedenlerden dolayı çalışmamızın ikinci bölümünde arz ettiğimiz Kur'ânî bulgulardan hareketle günümüzde erdemli toplum inşasında kritik bir öneme haiz olan kurucu öğeleri burada arz ederek Kur'ânî metotların tespitine yer vereceğiz. Konumuza geçmeden önce kısaca “*metot*” kelimesinin izah edilmesi yerinde olacaktır. “*Metot*” sözlükte; yöntem, yaklaşım, açık ve seçik yol, en doğru yol, açıklayıcı olan ve apaçık olan⁶⁰³ anlamlarında kullanılan bir kelimedir. Terim olarak ise belirlenen bir amaca ulaşmak için bir konuyu belli olan bir düzene göre yapma tarzı, usûl, bir konuyu öğrenmek ve öğretmek için seçilen açık ve kolay yol,⁶⁰⁴ izlenen ve kullanılan yol yöntem⁶⁰⁵ veya açık yol ve yöntem⁶⁰⁶ olarak ifade edilir.

3.1. Bireyin Dönüşümünü Sağlayan Metotlar (İnşa ve İçsel Değişim)

Bu işleyecek olduğumuz başlıkta ilk olarak erdemli toplumu oluşturan bireylerin ahlaki ve manevi gelişimini sağlayan metotları ele alıp inceleyeceğiz.

⁶⁰³ İbn Manzûr, “n-h-c”, *Lisânü'l-Arab*, 2/384.

⁶⁰⁴ A. Ferhan Oğuzkan, *Eğitim Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1981), 169.

⁶⁰⁵ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/760.

⁶⁰⁶ İsfahânî, “n-h-c”, *Müfredât*, 826.

3.1.1.Tevhid (Bireyin İnanç Bilincinin Şekillenmesi)

Tevhid kavramı, Kur'ân'ın erdemli toplumu oluşturan bireylerin inşasında bireyin inanç bilincinin şekillenmesi açısından kullandığı metotların en temel ilkelerinden biridir. Kitap te'lif edenlerin tamamı Kur'ân'ın temel konularını tasnif ederken ilk sırada tevhid'i zikretmişlerdir.⁶⁰⁷ Zira tevhid, Kur'ân'ın birinci ve en temel hedefidir.⁶⁰⁸ Tevhid, Allah'ın bir ve tek olduğunun,⁶⁰⁹ O'ndan başka hiçbir varlığın ilahlık hakkına sahip olmadığı kabul edilmesi anlamına gelmektedir.⁶¹⁰ Bu inanç, bireylerin hayatlarını yalnızca Allah'ın emir ve yasaklarına göre düzenlemelerini ve her türlü şirkten, yani Allah'a ortak koşmaktan uzak durmalarını gerektirmektedir. Tevhid, sadece bir inanç sistemi olmakla kalmayıp, aynı zamanda toplumsal yapıyı düzenleyici bir unsur olarak da karşımıza çıkmaktadır.⁶¹¹

Erdemli bir toplumun inşasında tevhid, bireylerin yalnızca Allah'a yönelmelerini, tüm ibadet ve itaati o'na sunmalarını öngörmektedir. Bu anlayış, insanları sahte ilahlara, putlara, bireylere veya dünya malına tapmaktan alıkoymakta ve onların adil, dürüst ve merhametli bir yaşam sürmelerine katkı sağlamaktadır. Tevhid inancı, bireyler arasında eşitliği pekiştirmekte; insanlar, Allah'ın yarattığı kul olduklarını fark ederek, kendilerini ve başkalarını üstün görme duygusundan arınmaktadırlar.⁶¹²

Tevhid anlayışı, bireylerin Allah'a olan bağlılıklarını güçlendirmekte ve bu bağlılık, bireylerin kendilerini O'na adanmasını, ibadet ve itaati yalnızca Allah'a sunmalarını sağlamaktadır. Böylece, bireyler günlük yaşamlarında, ahlâkî ve etik değerlerinde Allah'ın emirlerini esas alarak hareket etmektedirler. Tevhid inancı, bireylerin ruhsal ve ahlâkî gelişimlerine katkı sağlamakta, onlara bir amaç ve yön sunmaktadır.⁶¹³

⁶⁰⁷ Bkz. el-Bakara 2/163; el-Enbiyâ 21/22; el-En'âm 6/162-163; Âl-i İmrân 3/62.

⁶⁰⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 1/141-147.

⁶⁰⁹ Halîl b. Ahmed, "ehad", *Kitâbu'l'ayn*, 3/280-282

⁶¹⁰ Cürcânî, "v-h-d", *Kitabü't-Tarifât*, 69.

⁶¹¹ İbrahim Mustafa vd., "v-h-d", *el-Mu'cemü'l-Vasîf* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1996), 2/1016.

⁶¹² Bekir Topaloğlu, *Kelam İlmine Giriş* (İstanbul: Damla Yayınevi, 2010), 137.

⁶¹³ İmâm-ı Âzam Ebu Hanife, *Aliyyül-Kârî Şerhi*, Çev. Yunus Vehbi Yavuz (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1979), 50.

Tevhid, bireyleri sahte ilahlara, putlara, bireylere veya dünya malına tapmaktan alıko-yarak,⁶¹⁴ İslâm'ın sunduğu gerçek kurtuluş ve özgürlüğü temin etmektedir. İnsan, yalnızca Allah'a teslim olarak gerçek anlamda özgürleşmekte ve bu teslimiyet, bireylerin iç huzurlarını sağlamalarına ve adil, dürüst ve merhametli bir yaşam sürmelerine katkıda bulunmaktadır. Tevhid anlayışı, bireylerin Allah'a karşı olan sorumluluklarını fark etmelerini sağlarken, aynı zamanda sosyal ilişkilerinde daha duyarlı ve adil olmalarını teşvik etmektedir.⁶¹⁵

Tevhid inancı, bireyler arasında eşitliği pekiştirmekte; insanlar, Allah'ın yarattığı kul olduklarını fark ederek, kendilerini ve başkalarını üstün görme duygusundan arınımaktadır. Bu durum, toplumsal adaletin ve kardeşliğin tesisinde kritik bir rol oynamaktadır. Tevhid, toplumda sosyal sınıflar, ırklar veya ekonomik durumlar arasında bir hiyerarşi oluşturmaktan ziyade, herkesin Allah katında eşit olduğu anlayışını güçlendirmektedir. Bu eşitlik anlayışı, insanları birbirlerine daha saygılı ve merhametli davranmaya yönlendirmekte, böylece toplumsal bağları güçlendirmektedir.⁶¹⁶

Tevhidin toplumsal yapı üzerindeki etkileri yalnızca bireylerin ilişkileriyle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda toplumun yönetim biçimlerini de etkilemektedir. Tevhid anlayışı, adaletin sağlanması, hakların korunması ve toplumsal düzenin tesis edilmesi açısından önemli bir referans noktası oluşturmaktadır. İslâm toplumlarında tevhid ilkesi, adaletin ve hakkaniyetin sağlanmasına yönelik yönetim anlayışlarının temelini oluşturmakta ve idarecilerin, yalnızca kendi menfaatlerini değil, toplumun menfaatlerini gözetmelerini gerektirmektedir. Bu durum, toplumda adaletin, barışın ve huzurun tesis edilmesine zemin hazırlamaktadır.⁶¹⁷

Tevhid, erdemli toplumu oluşturan fertlerin eğitim alanında da büyük bir öneme sahip olmaktadır. İslâm eğitimi, bireylere Allah'ın birliğini, O'na olan bağlılıklarını ve ibadetlerini öğretirken, aynı zamanda onların karakter gelişimlerini de desteklemektedir. Eğitim sürecinde tevhid inancının yer alması, genç nesillerin ahlâkî ve etik değerlere

⁶¹⁴ el-Enfâl 8/35.

⁶¹⁵ Bekir Topaloğlu, "Allah", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/478.

⁶¹⁶ A.g.e., 2/279.

⁶¹⁷ Resul Öztürk, "Allah'ın Birliği ve Tekliği (Vahdaniyeti ve Ehadiyeti) Bağlamında 'Samed' İsmi ve Anlam Alanı", *Ekev Akademi Dergisi*, C. 11, S. 32 (2007): 47-70.

sahip fertler olarak yetişmelerine yardımcı olmaktadır. Tevhid anlayışıyla yetişen bireyler, toplumsal sorunlara duyarlı, adil ve merhametli bir tutum sergilemektedirler.⁶¹⁸

Sonuç olarak, tevhid kavramı, erdemli bir toplumu meydana getiren bireylerin inşasında kritik bir rol oynamaktadır. Bireylerin yalnızca Yüce Yaratıcıya yönelmeleri, ibadet ve itaati yalnızca o'na sunmaları, sosyal ilişkilerde adalet, eşitlik ve merhamet duygularının güçlenmesini sağlamaktadır. Tevhid, bireyleri ve toplumu oluşturan temel bir unsur olarak hem ruhsal hem de toplumsal düzeyde sağlıklı bir yapının tesis edilmesine katkıda bulunmaktadır. Bu bağlamda tevhid inancı, yalnızca bireysel bir inanç değil, aynı zamanda toplumun temel dinamiklerini şekillendiren önemli bir değer olarak kabul edilmektedir.

3.1.2. İbadete Alıştırma (Mânevî Bağın Kuvvetlendirilmesi ve Disiplin)

İbadete alıştırma, bireyin Allah'a karşı olan kulluk bilincinin şekillendiği ve ibadetlerin bir yaşam biçimi haline getirildiği önemli bir süreç olarak tanımlanmaktadır.⁶¹⁹ Bu süreç, bireylerin manevi gelişim ve içsel dönüşümlerinin yanı sıra erdemli bir toplumsal yapının inşasında da kritik bir rol oynamaktadır. İbadet, boyun eğmek,⁶²⁰ itaat, ilah edinmek,⁶²¹ ta'zim için ilaha boyun eğmek,⁶²² yumuşaklık ve tevazu⁶²³ manalarında kullanılan çok geniş manaları kendisinde bulunduran bir kelimedir. Terim olarak ise kişinin Allah'a karşı duyduğu saygı ve sevginin sonucu olarak onun hoşnutluğunu kazanmak için yapmış olduğu fiil ve çaba olarak zikredilir.⁶²⁴ Kişinin kendi nefsi ve arzusunun hilafına Allah'a boyun eğmek için yaptığı fiil ve işler olarak ta tarif edilir.⁶²⁵

⁶¹⁸ Abdurrahman Kurt, *İslâm'ın İlk Döneminde İmanın Toplumsal Yansıması* (Bursa: Emin Yayınları, 2009), 29.

⁶¹⁹ Bkz. el-Bakara 2/21; el-Mâide 5/117; el-En'âm 6/102; el-A'râf 7/59; et-Tevbe 9/31.

⁶²⁰ Mustafa İbrahim, "ibadet", *Mü'cemü'l-Vasit*, 579

⁶²¹ İbn Manzûr, "a-b-d", *Lisânü'l-Arab*, 8/2778.

⁶²² Zebidî, "ibadet", *Tâcü'l-Arûs*, 8/344.

⁶²³ İbn Fâris, "ibadet", *Mu'cemu Mekayisi'l Lüğa*, 298.

⁶²⁴ Ferhat Koca, "ibadet", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/240.

⁶²⁵ Cürcânî, "İbadet", *Kitabü 't-Tarifât*, 151.

Ayrıca kişinin itaat ile beraber Allah'a boyun eğmesi ve tevazusudur.⁶²⁶ İbn Kesîr ise ibadeti, sevgi ve korkunun mükemmeliyetini içine alan bir kavram olarak değerlendirir.⁶²⁷ Yüce Kitabımızda ibadet, beşerin yaratılış gayesi olarak sunulmakta; “*Ben cinleri ve insanları, ancak bana ibadet etsinler diye yarattım*”⁶²⁸ ayeti ile bu konudaki vurgu pekiştirilmektedir. Bu sebepten kul olan insandan beklenen kişinin kul olduğunun farkına vararak Rabbine ibadet etmesi ve yaratıcısı olan Allah'a gerektiği şekilde kulluk yapmasıdır. Bu bağlamda ibadet, sadece belirli ritüellerin yerine getirilmesi değil, aynı zamanda Allah'a olan teslimiyetin ve bağlılığın somut bir göstergesi olarak kabul edilmektedir.⁶²⁹

Erdemli bir toplumun inşasında, bireylerin Allah'a kulluğun bilincine varmaları ve ibadetleri hayatın merkezine yerleştirmeleri temel bir unsur olarak öne çıkmaktadır. İbadete alıştırmaya süreci, bireylerin sadece belirli hareket ve görselleri yerine getirmesiyle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda onların ruhsal ve ahlâkî gelişimlerine katkıda bulunmaktadır. Bu süreç hem bireysel hem de toplumsal düzeyde önem taşımakta ve bireylerin manevi hayatlarının şekillenmesine olanak sağlamaktadır.⁶³⁰

İbadete alıştırmaya süreci, küçük yaşlardan itibaren başlamaktadır. Çocukların dini değerlerle tanıştırılması, ibadet alışkanlıklarının sevgi ve istekle kazanmalarını hedeflemektedir. İslam'da ibadete yönlendirme aşamalı ve bilinçli bir süreç olarak kabul edilmekte ve bu süreçte bireylere yönelik çeşitli yöntemler kullanılmaktadır. Çocuklara küçük yaşta namaz, oruç gibi ibadetlerin sevdirmesi, onlara ibadetlerin anlamını kavratmak ve dini sorumlulukların zorlayıcı değil,⁶³¹ gönüllü bir şekilde yerine getirilmesi

⁶²⁶ Beğavî, *Me'âlimü 't- Tenzil*, 1/54.

⁶²⁷ İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, 1/215.

⁶²⁸ ez-Zâriyât 51/56.

⁶²⁹ Muhammed Davudi, *Peygamber ve Ehlibeyt'in Eğitimsel Siyeri (Dîni Eğitim)* (İstanbul: Kevser Yayınları, 2013), 149.

⁶³⁰ Hüseyin Yıldız, *Kur'ân Toplumunun Özellikleri* (İstanbul: Dua Yayıncılık, 2014), 45.

⁶³¹ el-Gaşıye 88/22.

gerektiğini öğretmek bu sürecin temel ilkeleri arasında yer almaktadır.⁶³² Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de “*Dinde zorlama yoktur*” ayeti buna işaret etmektedir.⁶³³

Daha sonra bilgi ve farkındalık kazandırma metotları başlığı altında işleyecek olduğumuz eğitim, örneklik ve rehberlik başlıkları, bireylerin ibadete alıştırılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Peygamber Efendimiz 'in (sav) uygulamalarında, ibadetin bireylere zorlanarak değil, aşama aşama sevdilerek öğretilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.⁶³⁴ Nitekim Kur'ân-ı Kerimde de bu konuya işaret eden ayetler mevcuttur.⁶³⁵ Örneğin, namaz kılmanın önce bir alışkanlık olarak kazandırılması, ardından bilinçli bir ibadete dönüştürülmesi bu yaklaşımı yansıtmaktadır. Bu süreçte ebeveynler, öğretmenler ve dini liderler, çocuklara ibadetlerin nasıl yerine getirileceği konusunda örnek oluşturarak, onların ibadet bilincinin gelişmesine katkıda bulunmaktadırlar. İbadete alıştırma süreci, bireylerin yalnızca Allah'a karşı sorumluluklarını yerine getirmeleri değil, aynı zamanda ahlâkî gelişmelerinin de bir parçası olarak değerlendirilmektedir. İbadet, bireylerin iç dünyasında bir disiplin oluşturarak, onlara sorumluluk bilinci kazandırmakta ve erdemli davranışların temelini atmaktadır. İbadet pratiği, bireylerin kendilerini kontrol etmeleri, sabırlı olmaları ve başkalarına karşı daha anlayışlı ve hoşgörülü davranmaları için gerekli olan ahlâkî değerleri pekiştirmektedir. Bu nedenle, erdemli bir toplumu meydana getiren bireylerin inşasında ibadetin öğretimi ve bireylerin ibadetlere yönlendirilmesi, temel bir yapı taşı olarak kabul edilmektedir.⁶³⁶

İbadete alıştırma sürecinin bir diğer önemli boyutu ise, bireylerin ruhsal ve psikolojik durumlarına olumlu katkılar sağlamasıdır. İbadet, bireylerin ruhsal dinginlik bulmalarına, stres ve kaygı düzeylerini azaltmalarına olanak tanımaktadır. Bireyler düzenli olarak ibadet ettiklerinde, yaşamlarının anlamını daha iyi kavrayarak, manevi bir tatmin hissi yaşamaktadırlar. Bu durum, bireylerin toplumsal hayata daha etkin bir şekilde katılmalarını sağlamak ve toplumsal huzurun tesis edilmesine katkıda

⁶³² İbrahim Sarıçam, *Hız Muhammed ve Evrensel Mesajı* (Ankara: DİB Yayınlar, 2017), 76.

⁶³³ el-Bakara 2/256; Yûnus 10/99.

⁶³⁴ Abdurrahman Ateş, *Kur'ân'a Göre Dinde Zorlama ve Şiddet Sorunu* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2002), 145.

⁶³⁵ el-Bakara 2/256; Yûnus 10/99.

⁶³⁶ Mehmet Yiğit, “Bir İbadet Biçimi Olarak Namazın Tarihçesi”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dini Yayınları Genel Müdürlüğü Yayını*, C. 47, S. 1 (2011): 22.

bulunmaktadır. Erdemli bir toplum inşasında, ibadete alıştırma süreci aynı zamanda toplumsal dayanışma ve yardımlaşma duygularının güçlenmesine de zemin hazırlamaktadır. Bireyler, ibadetleri aracılığıyla sadece kendi manevi gelişimlerine değil, aynı zamanda toplumsal sorumluluklarını yerine getirme bilincine de sahip olmaktadır. Bu bağlamda, cemaatle ibadet etme alışkanlığı, bireyler arasında birlik ve beraberliği teşvik etmekte, toplumsal dayanışma duygusunu güçlendirmektedir.⁶³⁷

Sonuç olarak, ibadete alıştırma süreci, erdemli bir toplumun temel yapı taşı olan bireylerin inşa ve içsel dönüşümlerinde vazgeçilmez bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Bireylerin Allah'a olan bağlılıklarını güçlendirmek, ahlâkî değerlerini pekiştirmek ve toplumsal bağları güçlendirmek amacıyla gerçekleştirilen bu süreç, bireylerin manevi ve ruhsal gelişimlerine katkı sağlamaktadır. İbadete alıştırma, sadece bireysel bir süreç olmanın ötesine geçerek, toplumsal yapının da olumlu yönde şekillenmesine katkıda bulunmaktadır. Bu nedenle, ibadetin öğretimi ve bireylerin ibadetlere yönlendirilmesi, erdemli bir toplumun inşası için temel bir gereklilik olarak öne çıkmaktadır.

3.1.3. Ahlâka Teşvik (Erdemli Bireylerin Yetiştirilmesi)

Ahlâka teşvik, Kur'ân'ın erdemli toplumun yapı taşları olan bireylerin inşası ve içsel dönüşümü noktasında kullanmış olduğu en temel metotlardan biridir.⁶³⁸ Ahlak, insanın yaratılıştan itibaren kendisinde bulunan tabiat⁶³⁹ ve karakterin⁶⁴⁰ genel adıdır. Kişinin kendisinden zorlama olmadan rahat ve kolay bir şekilde ortaya çıkan heyet olarak da tarif edilir.⁶⁴¹ Kur'ân, bireylerin ahlâkî değerler kazanmasını, bu değerleri yaşamlarında uygulamasını ve topluma yansıtarak erdemli bir yapı oluşturmasını teşvik eder. Ahlâkî erdemler, adalet, dürüstlük, merhamet, cömertlik ve sabır gibi değerler etrafında şekillenir. Bu değerler, sadece bireysel birer erdem değil, toplumsal

⁶³⁷ Ömer Özyılmaz, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed* (Konya: Esra Yayınları, 1991), 33.

⁶³⁸ Bkz. en-Nahl 16/90; Fussilet 41/34; Âl-i İmrân 41/34; en-Nür 24/27; eş-Şems 91/9.

⁶³⁹ Zebîdî, *Tâcu'l 'Arūs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, 25/258.

⁶⁴⁰ İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, 2/213.

⁶⁴¹ İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-Ahlâk*, 41.

barış ve huzurun teminatı olarak görülür. Kur’ân, insanların hem Allah’a hem de birbirlerine karşı sorumluluk bilinciyle hareket etmelerini sağlar.⁶⁴²

Kur’ân, toplumun sadece ahlâkî erdemlere teşvik edilmesini değil, aynı zamanda kötü ahlâkî davranışlardan uzaklaştırılmasını da sağlar. Gıybet, kibir, haset, yalan ve zulüm gibi kötü ahlâkî davranışlar, toplumun iç huzurunu bozabileceği için yasaklanır. Kur’ân, bireyleri bu tür zararlı alışkanlıklardan uzak tutmayı ve ahlâkî değerlere uygun bir yaşam sürdürmelerini teşvik eder.⁶⁴³ Zira “*Ey iman edenler! Zandan çokça sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahtır. Birbirinizin kusurunu araştırmayın ve hiçbiriniz diğerini arkasından çekiştirmesin*”⁶⁴⁴ ayeti, insanların birbirine karşı kötü zanda bulunmamalarını, gıybet gibi kötü alışkanlıklardan kaçınmalarını emrederek toplumda ahlâkî düzeni sağlar. Kur’ân’daki ahlâka teşvik metodu, geçici değil, kalıcı bir erdemli toplum inşasını hedefler. Ahlâkî değerler, bireylerin içselleştirmesi gereken derin ve kalıcı özellikler olarak vurgulanır. Bu özellikler, yalnızca dışsal bir zorunluluk olarak değil, Allah’a duyulan içten bir bağlılıkla benimsenmelidir. Bu bilinç, toplumun sağlam temeller üzerinde inşa edilmesini sağlar, zira bireylerin gönüllü olarak ahlâkî değerlere yönelmesi, onları daha kalıcı hale getirir. “*Kim Ahireti ister ve inanmış olarak o yolda çalışırsa, işte onların çalışmaları kabul görür.*”⁶⁴⁵ Bu ayet, ahlâkî değerlerin Ahiret bilinciyle benimsenmesini ve bu şekilde erdemli bir yaşam sürülmesini teşvik eder. “*Ahlak*”, bireylerin dünyada ve ahirette huzur ve mutluluğa ulaşmalarını sağlayan bir yol olarak sunulur.⁶⁴⁶

“*Ahlak*”, insanın iyi ve kötü davranışları arasındaki dengeyi belirleyen kurallar bütünüdür. İlahî Kitabımız, insanlara en güzel ahlaki öğretmek ve onları bu ahlakla şekillendirmek amacıyla indirilmiştir. İslâm’da ahlak, bireyin sadece kendine yönelik değil, aynı zamanda çevresindeki insanlara, topluma ve Allah’a karşı sorumluluklarını da

⁶⁴² Güngör, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, 23.

⁶⁴³ Akarsu, *Ahlâk Öğretileri*, 73.

⁶⁴⁴ el-Hucurât 49/12.

⁶⁴⁵ el-İsrâ 17/19.

⁶⁴⁶ Hâzin, *Ahlâkı Olgunlaştırma*, 37.

kapsar. Kur'ân, ahlâkî bir toplum inşasını, insanın dünya ve ahiret mutluluğunu sağlayacak en önemli unsurlardan biri olarak görür.⁶⁴⁷

Peygamber Efendimiz' in (sav) en büyük vasıflarından biri de üstün ahlakıdır. O, “*Ben güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim*” buyurarak, İslâm'ın temel amaçlarından birinin ahlâkî mükemmeliyet olduğunu vurgulamıştır.⁶⁴⁸ Ahlâka teşvik ayrıca, İslâm toplumunun gelişiminde hayati bir öneme sahiptir. Erdemli toplumun inşası, bireylerin ahlâkî değerleri benimsemesi ve bu değerleri günlük yaşamlarında uygulamaları ile mümkündür.⁶⁴⁹ Kur'ân, insanlara ahlâkî erdemler hakkında birçok öğüt verir. Yüce Kitabımızda birçok ayet, Müslümanların bu erdemleri hayatlarına nasıl uygulamaları gerektiğini belirtir. Örneğin, Nahl suresinde, “*Allah adaleti, ihsanı ve akrabaya bakmayı emreder*”.⁶⁵⁰ Bu ayet, İslâm'da ahlâkî değerlerin toplumsal düzenin temelini oluşturduğunu vurgular. Bir toplumun erdemli olabilmesi için bireylerin ahlâkî değerleri içselleştirmesi gerekmektedir. Kur'ân, toplumu ahlâkî açıdan eğitmek için sürekli olarak bireyleri iyiye yönlendirir ve kötü davranışlardan sakınmaları konusunda uyarır. Ahlâka teşvik, bireylerin manevi gelişimlerini de sağlar ve toplumsal huzur ve barışın tesis edilmesine katkıda bulunur. Ahlâkî değerlerin teşvik edilmesi, sadece bireylerin davranışlarını ve içsel değişimlerini değil, aynı zamanda toplumsal ilişkileri de düzenler. Örneğin, dürüstlük sadece bireysel bir erdem değil, aynı zamanda ticari ve sosyal ilişkilerin temelini oluşturan bir kuraldır. Eğer bir toplum dürüstlük üzerine inşa edilmezse, güven duygusu zayıflar ve toplumsal bağlar çözülür. Bu nedenle, Kur'ân ahlâkî değerlere vurgu yaparak hem bireysel hem de toplumsal düzeyde erdemli bir yaşamın tesis edilmesini amaçlar. Ahlâka teşvik, toplumun her kesiminde önemlidir, ancak özellikle genç nesillerin yetiştirilmesi konusunda kritik bir role sahiptir. Kur'ân, gençlerin ahlâkî değerlerle donatılmasını ve onların bu değerleri hayatlarına uygulamalarını teşvik eder. Anne babalar, öğretmenler ve toplumun diğer fertleri, gençlere doğru ahlâkî örnekler sunarak, onların iyi ve doğruyu seçmelerine yardımcı

⁶⁴⁷ Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 52-79.

⁶⁴⁸ Abdullah Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed* (İstanbul: Esra yayınları, 1994), 103.

⁶⁴⁹ Enver Uysal, “Dindarlığın Ahlâkî Temeli Üzerine Bazı Düşünceler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 14, S. 1 (2005): 112.

⁶⁵⁰ en-Nahl 16/90.

olmalıdır.⁶⁵¹ Toplumun diğer fertleri arasında ahlâkî değerlere sahip çıkmak da toplumsal düzenin sağlanması açısından önemlidir. Ahlâkî bir toplum, bireyler arasındaki ilişkilerin daha sağlıklı ve adil olmasını sağlar. Ahlâkî değerler, toplumun huzurunu ve refahını artırır ve insanları birbirine daha yakın hale getirir. Bu bağlamda, ahlâka teşvik, erdemli bir toplumun en önemli yapı taşlarından biridir.⁶⁵²

Sonuç olarak ahlâka teşvik, Kur'ân'da erdemli toplumu meydana getiren bireylerin inşası ve içsel dönüşümlerinde kullanılan en önemli yöntemlerden biridir. Bireylerin dürüst, adaletli, merhametli ve sabırlı olmaları, toplumu huzurlu ve güvenli bir yapıya kavuşturur. Kur'ân, bireylerin birbirlerine karşı hoşgörülü, saygılı ve paylaşımcı olmalarını ister. Bu değerlerin toplumda yaygınlaşması, erdemli toplum yapısının temellerini atar. Peygamberlerin örneğinde sunulan ahlâkî model, insanları bu değerlere teşvik ederken, toplumu hem bireysel hem de toplumsal açıdan geliştirir. Bu yönüyle, Ahlâka teşvik metodu, Kur'ân'ın insanları daha iyi bir toplum ve dünya için yönlendirdiği kalıcı bir yol haritası sunar.

3.2. Mesajın Etkili İletimi İçin Kullanılan Metotlar (Tebliğ ve İletişim Metotları)

Bu kısımda, erdemli bir toplum inşasında önemli bir etken olan ilahi mesajın insanlara ulaşması ve onların anlaması için izlenen yöntemler ele alınacaktır.

3.2.1. Tebliğ ve Davet (Hakkın Açık Bir Şekilde Duyurulması)

Tebliğ ve davet, İslâm'ın evrensel mesajının insanlara etkili iletilmesi ve onları bu mesaj doğrultusunda yaşamaya çağırma süreci olarak tanımlanmaktadır.⁶⁵³ İslâm, insanlığa sunmuş olduğu ahlâkî ve dini değerlerle dolu bir yaşam biçimini benimsemeyi teşvik eden bir inanç sistemidir. Bu bağlamda, Yüce Kitabımızda peygamberlerin en temel görevlerinden biri tebliğ ve davet olarak belirlenmiştir.⁶⁵⁴ Tebliğ sözlükte, bir

⁶⁵¹ Haluk Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1992), 149.

⁶⁵² Metin Özdemir, *İlahi Adâlet ve Rahmet Penceresinden Kötülük ve Musibetler* (Ankara: DİB Yayınları, 2015), 27.

⁶⁵³ Bkz. el-Mâide 5/67; el-A'râf 7/158; eş-Şuarâ 26/ 214; er-Ra'd 13/40; en-Nahl 16/35.

⁶⁵⁴ Ali Murat Sünbül, *Öğretim İlke ve Yöntemleri* (Konya: Çizgi Kitapevi, 2007), 13.

şeye kavuşmak, en zirve noktasına erişmek ve bir yere varmak anlamlarına gelmektedir.⁶⁵⁵ Terim olarak ise, Allah'ın emir ve yasaklarının peygamber tarafından gizlenmeden ve herhangi bir ilave yapılmadan insanlara doğru ve açık bir şekilde iletilmesi anlamına gelirken,⁶⁵⁶ davet ise çağırarak, kabul etmesini istemek, nida etmek manalarında kullanılır. Terim olarak bu hakikatlerin insanları Allah'a itaat etmeye ve İslâm'ın ilkelerine göre yaşamaya çağırarak demektir. Bu nedenle, tebliğ ve davet süreci, bireylerin ve toplumların ruhsal ve ahlâkî gelişiminde kritik bir rol oynamaktadır.⁶⁵⁷

İlâhi irade tarafından gönderilen mesajın etkili iletimi için kullanılan üslup, tebliğ ve davet süreçlerinde Kur'ânî metot açısından büyük önem taşımaktadır. Bu süreçte, zorlayıcı ve dayatmacı bir yaklaşımdan kaçınılması gerektiği vurgulanmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm, tebliğ ve davet yönteminin merhamet, hikmet ve sabırla⁶⁵⁸ gerçekleştirilmesi gerektiğini ifade eder. Özellikle, bu konudaki en önemli referanslardan biri, “*Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et*”⁶⁵⁹ ayetidir. Bu ayet, tebliğ ve davet çalışmalarında, insanları zorlamadan, onlara İslâm'ın güzelliklerini ve faydalarını anlatmanın önemine işaret etmektedir. Karşılıklı saygı çerçevesinde hareket etmek, etkili bir tebliğ için esastır ve bu yaklaşım, günümüz toplumlarında daha da önemli hale gelmektedir. “*İçinizden hayra çağırın, iyiliği emreden ve kötülükten meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.*”⁶⁶⁰ Bu ayet ise, tebliğ ve davet yoluyla toplumun iyiliğe yönlendirilmesi gerektiğini ve bu görevi üstlenenlerin erdemli bir toplumu inşa etmekte başarılı olacaklarını ifade eder. Erdemli bir toplum, ancak İslâm'ın değerlerinin doğru bir şekilde öğrenilip uygulanmasıyla inşa edilebilir. Tebliğ, bu değerlerin insanlara aktarılmasını sağlarken, davet bireylerin bu değerlere göre hareket etmesini amaçlar. Toplumda iyiliği yaymak ve kötülükten

⁶⁵⁵ Halîl b. Ahmed, “b-l-ğ”, *Kitâbü'l-ayn*, 1/161; İsfahânî, “b-l-ğ”, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'an*, 144.

⁶⁵⁶ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *en-Nübüvve ve'l-enbiyâ*, (Şam: Mektebetü'l-Gazâlî, 1405), 46

⁶⁵⁷ Mehmet Soysaldı, “Kur'ân'da Tebliğ Yöntemleri ile İlgili Kavramların Analizi”, *Diyanet İlmi Dergi*, C. 39, S. 3 (2003): 87.

⁶⁵⁸ Âl-i İmrân 3/159.

⁶⁵⁹ en-Nahl 16/125.

⁶⁶⁰ Âl-i İmrân 3/104.

sakındırmak, tebliğ ve davetin en temel amacıdır.⁶⁶¹ “Siz, insanlar arasından çıkarılmış en hayırlı topluluksunuz; İyi’yi emreder, kötüden sakındırır ve Allah’a iman edersiniz”⁶⁶² bu ayetten tebliğ ve davetin ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Özellikle çağımızda, diyalog, hoşgörü ve insan haklarına saygı gösteren bir davet anlayışı, tebliğin etkili olmasını sağlamaktadır. İnsanlar, çoğu zaman yalnızca sözlere değil, aynı zamanda davranışlara ve eylemlere de dikkat etmektedirler. Bu nedenle, tebliğ ve davet sürecinin sadece sözlü iletişimle sınırlı kalmaması, aynı zamanda bireylerin fiili davranışlarıyla da desteklenmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Peygamber Efendimiz (sav), İslâm’ı tebliğ ederken sadece sözlü açıklamalar yapmakla kalmamış, aynı zamanda ahlakıyla, davranışlarıyla ve yaşam tarzıyla insanlara örnek olmuştur. Bu örnek, sadece kelimelerle değil, eylemlerle de İslâm’ın güzelliklerinin ortaya konulmasını sağlamıştır.⁶⁶³

Tebliğ ve davet, İslâm’ın evrensel değerlerini insanlara ulaştırmanın yanı sıra, toplumda adalet, merhamet, yardımlaşma ve ahlâkî erdemlerin yaygınlaşmasını hedeflemektedir. Bu süreçte, toplumda pozitif değişimler sağlamak, İslâm’ın mesajını doğru bir şekilde iletmek, erdemli bir toplumun inşasında hayati bir role sahiptir.⁶⁶⁴ İslâm’ın öğretileri, bireylerin ruhsal ve manevi gelişimlerine katkıda bulunarak, toplumsal huzurun tesis edilmesine yardımcı olmaktadır. Bu bağlamda, tebliğ ve davet sürecinin yalnızca bireyleri etkilemekle kalmayıp, aynı zamanda toplumsal dinamikleri de değiştirebileceği anlaşılmaktadır.⁶⁶⁵

Tebliğ ve davet sürecinin en önemli bileşenlerinden biri de bireylerin ve toplumların ihtiyaçlarını anlayarak hareket etmektir. Bu, davetin daha etkili olmasını sağlamakta ve insanların kalplerine ulaşmayı kolaylaştırmaktadır. İslâm’ın öğretilerinin ve değerlerinin insanlar üzerinde ne gibi olumlu etkiler yaratabileceği konusunda farkındalık oluşturmak, davet sürecinin bir parçası olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda,

⁶⁶¹ Ahmet Önkal, *Asr-ı Saâdette İslâm’a Davet Metodu* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1995), 81.

⁶⁶² Âl-i İmrân 3/110.

⁶⁶³ Fikret Karaman, *Hz. Muhammed’in Evrensel Tebliğ Metodu ve İman Aksiyonu* (Elazığ: TDV Yayınları, 1994), 45-50.

⁶⁶⁴ Abdülkerim Zeydan, *İslâmda Davet ve Tebliğ* (İstanbul: Hisar Yayınevi, 1979), 25.

⁶⁶⁵ Ahmet Önkal, *Rasulullah’ın İslâm’a Davet Metodu* (Konya: Kitap Dünyası, 2014), 113.

toplumsal sorunlara duyarlılık gösterilmesi ve bu sorunlara çözüm önerileri sunulması, davetin anlamını ve değerini artırmaktadır. Tebliğ ve davet sürecinde önemli bir diğer husus ise, bireylerin manevi ve ruhsal yönlerinin göz önünde bulundurulmasıdır. İnsanların ruhsal olarak beslenmeleri, manevi gelişimleri için gerekli bir zemin oluşturmaktadır. Bu nedenle, tebliğ ve davet sürecinde, bireylerin manevi ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik yaklaşımlar geliştirilmelidir. İslâm'ın temel ilkeleri ve değerleri, bireylerin ruhsal tatmin bulmalarına ve kendilerini geliştirmelerine katkıda bulunmaktadır.⁶⁶⁶

Sonuç olarak, tebliğ ve davet, erdemli bir toplumun inşasında kritik bir rol oynamaktadır. İslâm'ın evrensel mesajını insanlara ulaştırmak, bireylerin ve toplumların ruhsal ve ahlâkî gelişimlerine katkıda bulunmak amacıyla gerçekleştirilen bu süreç, yalnızca bir iletişim biçimi olmaktan öteye geçerek, toplumsal bir dönüşüm süreci olarak da değerlendirilmektedir. Bu bağlamda tebliğ ve davet, bireylerin kalplerine ve zihinlerine ulaşmanın yanı sıra, toplumda barış, sevgi ve dayanışma duygularının pekişmesine olanak sağlamaktadır. İyilik ve faziletin büyüyüp genişlemesi buna bağlıdır.

3.2.2. Tebşir ve İnzar (Müjdeleyici ve Uyarıcı yöntemlerle insanlara Ulaşma)

“*Tebşir*” (müjdeleme) ve “*İnzar*” (uyarma), mesajın etkili iletimi için Kur’ân’ın erdemli bir toplum inşa etmek hususunda kullandığı önemli iki metottür.⁶⁶⁷ “*Tebşir*”, insanları hayra, güzel amellere, Allah’a itaate teşvik etmek ve onlara ahiretteki güzellikleri müjdelemek anlamına gelir.⁶⁶⁸ “*İnzar*” ise, insanları kötülüklerden, zulümden, Allah’ın yasakladığı fiillerden sakındırmak ve kötü amellerin ahiretteki sonuçlarına karşı uymaktır. Bu iki yöntem, insanların hem doğru yolu seçmeleri hem de yanlışlardan uzak durmaları için kullanılır.⁶⁶⁹ Erdemli bir toplumun inşasında tebşir

⁶⁶⁶ Mehmet Boynukalın, “Tebliğ”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 40/218-219.

⁶⁶⁷ Bkz. el-Burûc 85/11; el-Bakara 2/25; et-Tevbe 9/72; el-İsrâ 17/9; el-Furkân 25/56.

⁶⁶⁸ Ahmet Koç, “Din eğitimi açısından Kur’ân-ı Kerîm’de Tebşir Kavramı”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, S. 7 (2001): 160.

⁶⁶⁹ Turgay Gündüz, “Pedagojik Açıdan Kur’ân’da İnzar Kavramı ve İlgili Bazı Kavramların İncelenmesi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.7, S. 7 (1998): 537.

ve inzar, bireylerin davranışlarını düzenlemek, onları ahlâkî değerlere yönlendirmek ve toplumda denge ve huzur sağlamak için etkili araçlardır.

“*Tebşir*”, bir müjdeleme, sevindirme⁶⁷⁰ eylemidir ve genellikle Allah’ın rahmetinin, bağışının, cennetin ve güzel müjdelerin duyurulması anlamında kullanılır.

“*İnzar*” bir uyarı, korkutma veya tehdit etme⁶⁷¹ anlamına gelir ve genellikle günahların sonuçları, cehennem azabı gibi olumsuz durumların hatırlatılmasıyla ilgilidir.⁶⁷²

Kur’ân-ı Kerîm hem “*tebşir*” hem de “*inzar*” öğretilerini içeren birçok ayetle, müminleri teşvik ederken, günahkârları da uyarır. Bu iki kavram, insanlara hem umut hem de sorumluluk yükleyerek, onları ahlâkî ve manevi olarak olgunlaştırma amacını taşır.⁶⁷³

Kur’ân, her iki kavramı da sıklıkla kullanır. Örneğin, Bakara suresinde⁶⁷⁴ Allah, inanlanlara cennet müjdeleri verirken, Mü’minun suresinde⁶⁷⁵ ise, inanmayanların cehennem azabıyla karşılaşacakları hatırlatılır.⁶⁷⁶ Bu bağlamda, “*tebşir*” ve “*inzar*”, insanların doğru yolu bulmaları, iyilikte bulunmaları ve kötü yollardan sakınmaları için gerekli motivasyonu sağlar. İki yönlü bu yaklaşım, İslâm’ın özünü ve ahlakını şekillendiren temel bir öğretilerdir.

“*Tebşir*” ve “*İnzar*”, erdemli bir toplum inşa etme sürecinde mesajın etkili iletişimi için önemli bir yer tutar. Müslüman bireylerin, hem Allah’ın rahmetini ve cennetin güzelliklerini öğrenmeleri hem de günahların sonuçlarını bilerek sakınmaları gerekmektedir. Bu bağlamda, toplumsal eğitim programları, bireylerin ahlâkî olgunluğa ulaşmaları için bu iki kavramı da içermelidir. Örneğin, dini eğitimlerde öğrenciler, cennetin vaat ettiği ödülleri ve cehennem korkunç azabını öğrenerek, bu bilgileri hayatlarına entegre etmelidir. Ayrıca, “*tebşir*” ve “*İnzar*”, toplumsal ilişkilerde de önemli bir rol oynar. Müslümanlar, birbirlerini uymalı ve sevindirmelidir. Bu durum,

⁶⁷⁰ Halîl b. Ahmed, “b-ş-r”, *Kitâbü’l-a’yn*, 1/141

⁶⁷¹ A. g. e., “inzar”, *Kitâbü’l-a’yn*, 4/209; İbn Manzûr, “inzar”, *Lisânü’l-Arab*, 4391.

⁶⁷² er-Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 13/9.

⁶⁷³ İbn Manzûr, “b-ş-r”, *Lisânü’l-Arab*, 4/59-63.

⁶⁷⁴ el-Bakara 2/25.

⁶⁷⁵ el-Mü’minûn 23/103.

⁶⁷⁶ er-Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 13/10.

sosyal dayanışmayı artırır ve bireyler arasında güven duygusunu pekiştirir. Bir topluluk içinde birbirini teşvik eden ve uyaran bireylerin varlığı, o toplumun ahlâkî yapısını güçlendirir ve toplumsal huzuru sağlar.⁶⁷⁷

“*Tebşir*”, bireylerde motivasyon ve umut oluştururken, “*İnzar*” ise onları dikkatli olmaya ve sorumluluk almaya yönlendirir. Bu iki unsur, bireylerin sadece kendi yaşamları için değil, aynı zamanda toplumsal düzeyde de olumlu değişimler yaratmalarına zemin hazırlar. Ayrıca, insanlara karşı olan sorumluluklarını hatırlatarak, onları daha bilinçli ve duyarlı bireyler olmaya teşvik eder.⁶⁷⁸

“*Tebşir*” ve “*İnzar*” yöntemleri, toplumda dayanışmayı ve yardımlaşmayı teşvik eder. Müjdeleme yöntemi, bireyleri iyilik yapmaya, sadaka vermeye, ihtiyaç sahiplerine yardım etmeye ve sosyal sorumluluklarını yerine getirmeye yönlendirir. Bu yaklaşım, toplum içinde bir dayanışma ve güven ortamı oluşturur. İnzar yoluyla ise bireyler cimrilik, bencillik, zulüm gibi olumsuz davranışlardan uzak durmaya teşvik edilir. Böylece “*Tebşir*” ve “*İnzar*”, toplumsal barışın sağlanmasında, bireylerin birbirine olan güveninin artmasında önemli bir role sahiptir. “*İyilik ve takva üzere yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın.*”⁶⁷⁹ Bu ayet, toplumun dayanışma ve yardımlaşma içinde olması gerektiğini vurgular.

Kur’ân’da “*Tebşir*” ve “*İnzar*”, peygamberlerin insanları doğru yola davet ederken kullandıkları temel yöntemler olarak sıkça vurgulanır. İnsan fitratına hitap eden bu iki yaklaşım, bireyleri hem ahlâkî olarak güçlendirir hem de toplumun manevi yapısını destekler. Kur’ân, müminlere cenneti ve Allah’ın rızasını müjdelerken, yanlış yola sapanları da cehennem azabı ile uyarır.⁶⁸⁰ Bu iki mesaj bir arada, insanları dengeli bir şekilde motive eder ve sorumluluk bilinci aşılar. “*Biz seni, sadece bir müjde verici ve uyarıcı olarak gönderdik.*”⁶⁸¹ Bu ayet, Hz. Muhammed’in (s.a.v.) hem insanlara Allah’ın rahmetini müjdelemek hem de onları kötülüklerden sakındırmak üzere gönderildiğini ifade eder.

⁶⁷⁷ Hayati Hökelekli, “İnzâr” *TDV* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 22/358.

⁶⁷⁸ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 5/142.

⁶⁷⁹ el-Mâide 5/2.

⁶⁸⁰ er-Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 13/9-11.

⁶⁸¹ el-Furkân 25/56.

Hülasa; Kur'an'ın mesajının etkili iletimi için kullandığı metotlardan olan “*Tebşir*” ve “*İnzar*” yoluyla sunduğu bu rehberlik, bireylerin hayatlarında hem umutla hem de dikkatle hareket etmelerini sağlar. Böylece toplumda güven, huzur ve dayanışma artar, adalet ve ahlâkî değerler kökleşir. “*Tebşir*” ve “*İnzar*”, toplumda kalıcı bir barış ve adalet düzeninin kurulmasına vesile olarak, bireylerin hem bu dünyada hem de ahirette mutluluğa ulaşmalarını hedefler.

3.2.3. Teşbih ve Temsiller Kullanmak (Mesajı Somut ve Anlaşılır Hale Getirme)

Kur'an'ın mesajının daha somut ve anlaşılır hale getirilmesi için etkili iletim hususunda kullanmış olduğu metotlardan olan “*Teşbih*” ve “*Temsil*” yoluyla eğitime, Kur'an'ın insanlara ahlâkî ve manevi değerleri öğretme yöntemlerinden biridir.⁶⁸² “*Teşbih*”, bir durumu veya kavramı, daha anlaşılır bir şekilde açıklamak için benzer bir şeyle karşılaştırmak, benzetmek⁶⁸³ “*temsil*” ise soyut kavramları somut örnekler veya olaylarla anlatmaktır tasvir etmektir. Kur'an, insanlara öğüt vermek, hakikati öğretmek ve doğru yolu göstermek için sıkça teşbih ve temsil yöntemlerine başvurur. Bu yöntemler, kavramların daha net anlaşılmasını ve insanların bu dersleri hayatlarına daha kolay uygulamalarını sağlar.⁶⁸⁴

Kur'an, insanlara ahlâkî ve dini kavramları öğretirken onları doğru bir şekilde anlamalarını sağlamak için teşbihler ve temsil örnekleri kullanır.⁶⁸⁵ Bu sayede soyut kavramlar somutlaştırılır ve insanlar dersleri daha derinlemesine kavrayabilirler. “*Teşbih*” ve “*temsil*”, konunun daha anlaşılır hale gelmesine, insanların doğruya daha kolay yönelmesine yardımcı olur. Kur'an, bu yöntemi sıkça kullanarak insanların aklını ve kalbini eğitir.⁶⁸⁶ *"Allah, size kendinizden bir örnek verdi: Size rızık olarak verdiklerinizde ellerinizin altında bulunan kölelerinizi ortak eder de onlarla eşit olur*

⁶⁸² Sünbül, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, 32.

⁶⁸³ Sâmi, “teşbih”, *Kamûs-ı Türkî*, 1343.

⁶⁸⁴ Şadi Eren, *Kur'an'da Teşbih ve Temsiller* (İstanbul: Işık Akademi Yayınları, 2002), 60.

⁶⁸⁵ Bkz. el-Bakara 2/17; İbrâhîm 14/24; el-Hac 22/73; Yûnus 10/24.

⁶⁸⁶ Sadık Kılıç, “Kur'an ve Hadislerde Temsilî Anlatım Örnekleri”, *İslami İlimler Dergisi*, S. 1 (2010): 11-40.

*musunuz?*⁶⁸⁷ Bu ayette, Allah, insanlara, putperestliğin yanlışlığını anlatmak için kendi durumlarından bir teşbih getirir. Bu, soyut bir inanç meselesini, insanlara somut bir örnekle açıklayarak onların hakikati daha iyi anlamalarını sağlar.⁶⁸⁸

“*Teşbih*” ve “*temsil*”, derslerin akılda kalıcı olmasını sağlar. Karmaşık ahlâkî meseleler veya davranışlar, günlük hayattan alınan örneklerle somutlaştırıldığında, insanlar bu dersleri daha kolay içselleştirirler. Mesela, bir temsil ile infak yapmanın faydası anlatılır: “*Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, her başağında yüz tane olmak üzere, yedi başak veren bir tohum gibidir.*”⁶⁸⁹ Bu ayette infak, bir tohumun bereketle çoğalmasına benzetilerek, insanların infakin faydalarını anlamaları kolaylaştırılmıştır.⁶⁹⁰

“*Teşbih*” ve “*temsil*”, insanları düşünmeye ve derinlemesine anlamaya teşvik eder. Bu yöntemler, insanların kavrayışını genişletir ve onları daha derin düşünmeye sevk eder.⁶⁹¹ Kur’ân, bu yöntemi kullanarak insanların sadece yüzeysel anlamla yetinmemelerini, kavramların özünü anlamalarını sağlamayı amaçlar: “*Şüphesiz Allah, bir sivrisineği yahut ondan üstün olanını misal vermekten imtina etmez.*”⁶⁹² Bu ayet, en küçük yaratılmış varlıklardan bile büyük dersler çıkarılabileceğini gösterir ve insanların olaylara farklı perspektiflerden bakmalarını sağlar.⁶⁹³

Kur’ân, “*teşbih*” ve “*temsil*” yoluyla toplumları eğitirken aynı zamanda bireylerin ahlâkî ve sosyal gelişimlerini sağlar. Bu yöntemler, toplumsal düzeyde etkili bir eğitim aracı olup, bireylerin doğruyu yanlıştan ayırmalarına, ahlâkî dersleri daha derinlemesine kavramalarına yardımcı olur. Kur’ân’daki temsil ve teşbihler, toplumsal davranışlar ve sorumluluklar konusunda da insanlara rehberlik eder.⁶⁹⁴

⁶⁸⁷ er-Rûm 30/28.

⁶⁸⁸ İsmail Durmuş, “Temsil”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/435-436.

⁶⁸⁹ el-bakara 2/261.

⁶⁹⁰ Kılıç, “Kur’ân ve Hadislerde Temsilî Anlatım Örnekleri”, 27.

⁶⁹¹ Eren, *Kur’ân’da Teşbih ve Temsiller*, 62.

⁶⁹² el-Bakara 2/26.

⁶⁹³ M.Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belâgât)* (İstanbul: Enderun Kitapevi, 1989), 34.

⁶⁹⁴ Yusuf Şevki Yavuz, “Teşbih”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/560-563.

Sonuç olarak mesajın etkili iletimi için kullanılan bu yöntemler, soyut kavramları somut örneklerle açıklayarak, insanların hakikatleri daha derinlemesine kavramalarını sağlar. Kur'ân'daki teşbihler ve temsiller, insanların davranışlarını yönlendiren güçlü bir eğitim aracı olup, onların hem bireysel hem de toplumsal hayatlarında doğru yolda ilerlemelerine katkıda bulunur. Teşbih ve temsil, insanları düşünmeye sevk ederek, ahlâkî derslerin kalıcı olmasını sağlar ve toplumsal barışın, adaletin ve ahlakın temellerini atar.

Temsillerde insanlara yüksek seviyedeki insanları örnek gösterme de söz konusudur. İnsanlar, kendilerine gösterilen bu güzel örneklerle de eğitilir ve dönüşümlerine destek olunur.

3.3. Bilgi ve Farkındalık Kazandırma Metotları (Eğitim Süreci)

Bu grupta erdemli toplumu oluşturan bireylerin eğitimi ve bilgiyle donatılması için kullanılacak yöntemler ele alınıp işlenecektir.

3.3.1. Eğitim ve Öğretim (İlâhî Bilgilerin Öğretilmesi)

Bilgi ve farkındalık kazandırma metotlarından olan eğitim ve öğretim, Kur'ân'da erdemli toplum inşasının temel taşlarından biri olarak öne çıkar.⁶⁹⁵ Eğitim Arapça terbiye kelimesinin Türkçe karşılığı olup, o da “*rabb*” sözcüğünden türetilen bir kelimedir. “*Rabb*” ise nimet veren, sahip, terbiye eden, koruyucu ve yönetici⁶⁹⁶ anlamlarında kullanılan bir lafızdır. Kur'ân, insanın fitratında bulunan potansiyeli ortaya çıkarmak ve onu ahlâkî, manevi ve entelektüel açıdan geliştirmek amacıyla eğitim ve öğretimi teşvik eder. Kur'ân'da üç yüz elli ayet kişinin kendisini bilip tanınması, elli ayet yeryüzünü araştırıp öğrenmeye teşvik, yedi yüz elli ayet ise eğitim ve öğretime teşvik hakkındadır. Buradan İslam'ın eğitim ve öğretime ne denli büyük bir önem verdiği, cehaleti ve bilgisizliği ise en büyük düşman olarak tanımladığı

⁶⁹⁵ Bkz. en-Neml 27/15; el-Ankebût 29/49; Sebe' 34/6; el-Mücâdele 58/11; Fâtır 35/28.

⁶⁹⁶ İbn Manzûr, “*rabb*”, *Lisânü'l-Arab*, 1/402; Zebîdî, “*rabb*”, *Tâcü'l-arûs*, 2/462.

anlaşılmaktadır.⁶⁹⁷ İslâm, insanın iki cihan saadeti için bilgi edinmesini, öğrendiklerini hayata geçirmesini ve doğru ile yanlış ayırt edebilecek bir bilinç seviyesine ulaşmasını hedefler. Bu sebeple eğitim, bireysel gelişimin yanı sıra, toplumsal düzenin sağlanması ve erdemli bir toplumun inşası için vazgeçilmez bir yöntemdir.⁶⁹⁸ Kur’ân’ın ilk emri olan “Oku!”⁶⁹⁹ ayeti, eğitim ve öğretimin ne denli önemli olduğunu gözler önüne serer. Bu emir, insanları bilgi arayışına teşvik ederken, bilginin insana Allah’ı tanıma, hayatı anlamlandırma ve doğru bir yaşam sürme konusunda yol gösterici olduğunu belirtir. Eğitim, İslâm’ın en temel değerlerinden biridir ve insanın Allah’a olan bağlılığını artırmada, ahlâkî olarak olgunlaşmasında ve topluma faydalı bir birey olmasında büyük rol oynar.⁷⁰⁰ “De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Ancak akıl sahipleri öğüt alır.”⁷⁰¹ Bu ayet, bilginin ve öğrenmenin toplumda adalet, farkındalık ve bilinçli yaşam açısından ne kadar önemli olduğunu vurgular. Bilgi sahibi olan kişiler, toplumsal düzenin korunmasında ve erdemlerin yaygınlaştırılmasında kilit rol oynarlar. İslâm’ın temel kaynaklarından biri olarak kabul edilen Kur’ân, bireylerin ve toplumların eğitimi ile öğretimi konusunda önemli bir rehberlik sağlamaktadır.⁷⁰² Erdemli bir toplumun inşasında eğitimin rolü son derece büyüktür; bu bağlamda Kur’ân-ı Kerîm hem bireysel hem de toplumsal seviyede eğitimi teşvik eden birçok ilkeye yer vererek, eğitim anlayışını zenginleştirmektedir. Kur’ân’ın sunduğu eğitim anlayışı, insanları yalnızca bilgi ile donatmakla kalmayıp, aynı zamanda onları ahlâkî ve manevî değerlerle de yetiştirmeyi amaçlamaktadır. Eğitim süreci, bireylerin Allah’a olan kulluklarını güçlendirmek ve toplumsal barış ile huzuru sağlamak amacı taşırken,

⁶⁹⁷ Fahri Kayadibi, “İslâm Dininin Eğitim ve Öğretime Verdiği Önem”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 4 (2001): 33-34.

⁶⁹⁸ Muhammed Kutub, *İslâm Terbiye Metodu*, Çev. Ali Özek (İstanbul: Hisar Yayıncılık, 1975), 57.

⁶⁹⁹ el-Alak 96/1.

⁷⁰⁰ Kerim Yavuz, *Günümüzde Din Eğitimi* (Adana: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1998), 38.

⁷⁰¹ ez-Zümer 39/9.

⁷⁰² Cem Oruç, “Din Eğitiminin Hedefleri”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 13, S. 1 (2008): 264.

bireylerin manevi ve ahlâkî gelişimleri de göz önünde bulundurulmaktadır.⁷⁰³ İslâm'da eğitim, yalnızca bilginin aktarılmasından ibaret olmayıp, hikmeti, ahlakı ve erdemi de içeren kapsamlı bir süreç olarak ele alınmaktadır. Bu süreç, bireyin dünyadaki görevlerini yerine getirmesi ve Allah'a olan sorumluluğunu idrak etmesi için gerekli bir zemin oluşturmaktadır.⁷⁰⁴ Kur'ân, bireylerin eğitimi konusunda çeşitli prensipler sunarak, bu sürecin nasıl işleyebileceğine dair bir çerçeve çizmektedir. Eğitimde hedeflenen değerlerin bireylerde içselleştirilmesi ve toplumsal yaşamda hayata geçirilmesi, bireylerin karakter gelişimlerine önemli katkılar sunmaktadır.⁷⁰⁵ İslâm'ın eğitim anlayışında, bireylerin içsel dünyaları ve toplumsal sorumlulukları dikkate alınarak, eğitimin çok boyutlu bir süreç olması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, Kur'ân'ın eğitime dair verdiği mesajlar, bireylerin sadece akademik başarılar elde etmelerini değil, aynı zamanda insanlık için yararlı bireyler haline gelmelerini sağlamayı da hedeflemektedir. Eğitim, bireylerin Allah'a karşı olan kulluk görevlerini daha iyi yerine getirebilmeleri için gerekli olan manevi ve ahlâkî temeli oluşturmakta, bu da erdemli bir toplumun inşası için vazgeçilmez bir unsurdur.⁷⁰⁶ Kur'ân'da, peygamberlerin eğitim ve öğretim hususunda birer öğretmen oldukları vurgulanır. Peygamberler, Allah'ın emirlerini insanlara tebliğ etmekle kalmamış, aynı zamanda onları eğitmiş, doğru ve erdemli bir yaşam sürmeleri için rehberlik etmişlerdir. Hz. Muhammed (s.a.v.), insanlara ahlak, ibadet, toplumsal düzen ve adalet konusunda yol göstererek, eğitimin en güzel örneğini sunmuş, bu kapsamda Ashabının eğitimi ile bizzat kendisi ilgilenmiş ve ilim meclisleri kurmuştur.⁷⁰⁷ “Onlara ayetlerimizi okuyan, onları arındıran ve onlara Kitabı ve hikmeti öğreten bir

⁷⁰³ Muhammd Abdullah es-Semmân, *et-Terbiye fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Tunus: Dâru Ebû Selâme li't-Tibâti ve'n-Neşr ve't-Tevzi ', 1981), 14.

⁷⁰⁴ Naci Kula, *Gençlik Döneminde Kimlik ve Din*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002), 67.

⁷⁰⁵ Ferruh Müftüoğlu, *Maarif Meseleleri* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2004), 90.

⁷⁰⁶ Muhiddin Okumuşlar, *Fıtrattan Dine* (Konya: Yediveren Kitap, 2002), 45.

⁷⁰⁷ Muhammed el-Hasenî el-idrisî el-Kettânî, *et-Terâtibu'l-İdâriyye*, Çev. Ahmet Özel (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003), 284.

peygamber gönderdik.”⁷⁰⁸ Bu ayet, peygamberlerin insanları eğitime, onlara hem dini hem de ahlâkî değerleri öğretme görevlerini açıkça belirtir. Erdemli bir toplum, ancak eğitim yoluyla bilgilendirilmiş, bilinçlenmiş ve ahlâkî değerlerle donatılmış bireylerle inşa edilebilir.⁷⁰⁹ Kur’ân, insanın sadece bilgiyle donanmasını değil, bu bilgiyi hikmetle (bilgiyi doğru kullanma) birlikte yaşamına aktarmasını ister. Ahlâkî eğitim, bireylerin doğru ile yanlış ayırt edebilme yeteneğini geliştirir, sabır, dürüstlük, adalet gibi erdemleri kazandırır ve onları topluma faydalı bireyler haline getirir: “*Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun.*”⁷¹⁰ Bu ayet ise, eğitimin aile içinde başlayarak, toplumun her kesimine yayılması gerektiğini gösterir. Eğitim yoluyla insanlar sadece kendilerini geliştirmekle kalmaz, aynı zamanda ailelerini ve toplumu da ahlâkî ve manevi anlamda yükseltirler.⁷¹¹

Sonuç olarak, Kur’ân, eğitim alanında sunduğu ilkelerle, bireylerin ve toplumların gelişimine yön vermekte ve bu süreçte ahlâkî, manevi ve sosyal değerlerin önemini vurgulamaktadır. Eğitim, sadece bilgi aktarımından ibaret olmayan, aynı zamanda insanı tüm yönleriyle geliştiren bir süreç olarak, erdemli bir toplumun inşasında hayati bir rol oynamaktadır. Erdemli bir toplum, bilgiye değer veren, öğrenmeye açık ve öğrendiklerini hayatına uygulayan bireylerden oluşur. Kur’ân, erdemli bir toplumun oluşması için sürekli olarak eğitim ve öğretime yönlendirme yapar. Bilinçli bireylerin yetişmesi, toplumsal düzenin korunması ve adaletin sağlanması için eğitimin yaygınlaştırılması zorunludur. Kur’ân’daki eğitim metotları, bireylerin zihinsel, ahlâkî ve manevi açıdan gelişimlerini hedefler.

3.3.2. Tedrîcilik (Bilgiyi Aşama Aşama Kazandırma)

Erdemli toplumları oluşturan bireylere bilgi ve farkındalık kazandırma metotlarından olan “*tedrîcilik*”, Kur’ân’ın mesajını ve İslâmî emirleri aşamalı olarak toplumlara

⁷⁰⁸ el-Cuma 62/2.

⁷⁰⁹ Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, 78.

⁷¹⁰ et-Tahrîm 66/6.

⁷¹¹ Mustafa Öcal, *Din Eğitim ve Öğretiminde Metotlar* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 18.

indirmeyi ifade eden bir yöntemdir.⁷¹² Tedric, çocuğun yürüyüşü, yürümek, yavaş yürümek⁷¹³ parça parça sunmak, konum ve mertebe⁷¹⁴ manalarında kullanılan bir kelimedir. İstılahta ise; İslâm'ın hükümlerinin insanlara peyderpey izah edilip açıklanması olarak tanımlanır.⁷¹⁵ Bu yöntem, İslam'ın ilk dönemlerinde Kur'ân'ın hükümlerinin yavaş yavaş, toplumun hazır bulunuşluğu göz önünde bulundurularak indirilmesiyle karakterize edilmektedir.⁷¹⁶ Bu durum, insanların yeni dini hükümleri daha kolay anlamalarını, içselleştirmelerini ve hayatlarına entegre edebilmeleri amacıyla uygulanmıştır. “*Tedricilik*”, bireylerin ve toplumların yeni gelen bilgileri sindirebilmeleri için bir geçiş süreci sağlamaktadır; dolayısıyla, dinin getirdiği kurallar ve değerler, toplumsal hayata daha sorunsuz bir şekilde entegre edilmektedir.⁷¹⁷

Kur'ân'da hükümler, ahlak ilkeleri, ibadetler ve toplumsal düzenlemeler bir anda değil, belirli bir süre zarfında peyderpey ortaya konmuştur. Bu kademeli süreç, toplumun doğal gelişimine uygun bir din anlayışının yerleşmesini sağlamıştır. Örneğin, İslam'ın ilk dönemlerinde Müslüman topluluk, öncelikle temel inanç esasları ile tanıştırılmış, ardından ibadetler ve ahlâkî kurallar aşamalı olarak getirilmiştir. Bu süreç, bireylerin ve toplumların bu emirleri kabullenme ve yaşama konusundaki kapasitelerini geliştirmiştir. Tedricilik hem bireysel hem de toplumsal düzeyde İslam'ın esaslarının benimsenmesini kolaylaştıran bir mekanizma olarak işlev görmektedir.⁷¹⁸

Tedriciliğin bir diğer önemli yönü, insan psikolojisini ve toplumsal dinamikleri dikkate almasıdır. İnsanların psikolojik ve sosyal yapıları, değişim ve dönüşüm süreçlerinde büyük rol oynamaktadır. İslâm, insanların alışkanlıklarını, kültürel normlarını ve sosyal yapılarını göz önünde bulundurarak, onlara hitap eden bir din olarak kendini

⁷¹² Bkz. el-Bakara 2/219; en-Nisâ 4/43; el-Mâide 5/90; el-Bakara 2/275; el-Hac 22/39.

⁷¹³ İbn Manzûr, “d-r-c”, *Lisânü'l-Arab*, 2/266; Halil bin Ahmet, “d-r-c”, *Kitabü'l-ayn*, 6/78; İsfahânî, “tedric”, *Müfredât*, 174.

⁷¹⁴ Halil bin Ahmet, “d-r-c”, *Kitabü'l-ayn*, 6/77; -Zebîdî, “d-r-c”, *Tâcu'l-arûs*, 5/555.

⁷¹⁵ Muhammed Mustafa ez-Zuhayli, *et-Tederrüc fi't-teşri' ve't-tatbik fi's-şeriatü'l-İslamiyye* (Kuveyt: İdâretü'l-Buhûs ve'd-Dirase, 2000), 28.

⁷¹⁶ Muhammed Abdülazim Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'ân* (Kahire: el-Mektebetü't-Tevfikîyye, 1985), 1/77.

⁷¹⁷ Önkâl, *Rasulullah'ın İslâm'a Davet Metodu*, 259.

⁷¹⁸ Talip Türcan, “Tedric”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/265-267.

göstermektedir. Dolayısıyla, tadrîcilik ile toplumların ve bireylerin zaman içerisinde bu yeni emirleri anlaması ve bunları içselleştirmesi sağlanmıştır.⁷¹⁹

Erdemli bir toplumun inşasında tadrîcilik, bireylerin İslâmi ilkeleri benimsemelerini ve uygulamalarını kolaylaştırırken, aynı zamanda bu ilkeler doğrultusunda dönüşümlerini de desteklemektedir.⁷²⁰ Kur'ân, tadrîcilik ilkesini benimseyerek, her bir bireyin inanç ve ibadet anlayışını gelişimsel bir perspektiften ele almaktadır. İslâm, insanlara bir anda bütün yükümlülükleri yüklemek yerine, onlara zaman tanımakta ve yeni emirlerin pratikte nasıl hayata geçirileceğini göstermektedir. Bu durum, insanların ruhsal ve sosyal gelişimlerini de olumlu yönde etkilemekte, onların Allah'a olan bağlılıklarını güçlendirmektedir.⁷²¹

Tadrîcilik, İslam'ın evrensel mesajının bireyler ve topluluklar üzerinde kalıcı etkiler bırakmasını sağlayan bir strateji olarak da değerlendirilmektedir. Bu yöntem sayesinde, insanların yeni değerleri benimsemesi ve yaşamlarında uygulamaları için gerekli olan zaman ve destek sağlanmaktadır. Bu süreç, bireylerin sadece İslâm'ın emirlerine uymakla kalmayıp, aynı zamanda bu emirlerin ardındaki anlamı ve hikmeti de kavramalarını mümkün kılmaktadır.⁷²²

Tadrîciliğin kısımlarından olan "*ahkamda tadrîcilik*", İslâm'ın hukuk sisteminin hükümlerinin kademeli olarak indirilmesini ifade etmektedir. Kur'ân-ı Kerîm, sosyal ve hukuki düzenlemeleri bir anda emretmek yerine, toplumun hazır olduğu aşamalarda indirmiştir. Bu yaklaşım, İslâm'ın temel prensiplerinin bireyler ve topluluklar tarafından daha iyi kavranabilmesini sağlamakta, aynı zamanda değişim süreçlerinde bir denge gözetmektedir. Tadrîcilik, bireylerin alışkanlıklarının ve yaşam tarzlarının birdenbire değiştirilmesi yerine, zamanla ve yumuşak bir geçişle yeni hükümlerin benimsenmesini mümkün kılmaktadır.⁷²³

⁷¹⁹ Mehmet Erdoğan, *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi* (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1990), 30.

⁷²⁰ Önkal, *Resulullah 'ın İslâm'a Davet Metodu*, 204-205.

⁷²¹ Hayreddin Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1989), 89.

⁷²² Türcan, "Tetric", 40/265.

⁷²³ Muhammed Mustafa Şelebi, *Ta'lîlü'l-Ahkâm* (Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, 1981), 315-20.

Özellikle içki yasağı gibi hükümler, ahkamda tedriciliğin somut örneklerini sunmaktadır. İçki yasağına dair hükümler, üç aşamalı bir süreç içinde indirilmiştir. İlk aşamada, içkinin zararları ve bu zararların bireyler ve toplum üzerindeki olumsuz etkileri vurgulanmıştır.⁷²⁴ Bu aşama, insanları düşünmeye ve içkiyi sorgulamaya yönlendiren bir başlangıç noktası oluşturmaktadır. İkinci aşamada, sarhoşken namaza yaklaşılması emredilmiştir.⁷²⁵ Bu emir, içkinin kişinin ruhsal ve sosyal durumuna olan etkisini gözler önüne sererken, bireylerin sorumluluklarını hatırlatmaktadır. Üçüncü aşamada ise içki, kesin olarak haram kılınmıştır.⁷²⁶ Bu kademeli yaklaşım, insanların alışkanlıklarını bir anda bırakmalarını zorlaştıran toplumsal ve psikolojik engelleri dikkate alarak, zamanla yeni hükümleri benimsemelerini sağlamış ve böylece toplumsal düzenin korunmasına katkıda bulunmuştur.⁷²⁷

“*Ahkamda tedricilik*”, bireylerin alışkanlıklarını bir anda değil, aşamalı bir süreçle değiştirmelerini sağlamakta, toplumsal düzenin bozulmasını önlemekte ve İslâmi değerlerin benimsenmesini kolaylaştırmaktadır. Böylece, erdemli bir toplum inşasında tedricilik, bireylerin ve toplumların İslâmi ilkeleri benimsemelerini ve bu ilkeler doğrultusunda dönüşümlerini destekleyen temel bir yapı taşı oluşturmaktadır.⁷²⁸

“*İbadetlerde tedricilik*” ise, İslâm’ın ibadetlerini kademeli olarak farz kılmasıyla yakından ilişkilidir. Bu kavram, ibadetlerin bir anda değil, bireylerin ve toplumların anlayış düzeyine, kabul edişine ve yaşam biçimlerine uygun bir şekilde aşamalı olarak yüklenmesini ifade eder. Bu kademeli yaklaşım, bireylerin ibadete karşı daha rahat ve gönüllü bir şekilde yönelmelerini sağlamakta, dini görevlerin hayatın bir parçası haline gelmesini kolaylaştırmaktadır.⁷²⁹

⁷²⁴ el-Bakara 2/219.

⁷²⁵ en-Nisâ 4/43.

⁷²⁶ el-Mâide 5/90.

⁷²⁷ Necdet Ünal, “Kur’ân’ın İçki Yasağı Tedriciliği Üzerine Bir Araştırma”, *Kelam Araştırmaları* C. 9, S. 2 (2011): 56.

⁷²⁸ Muhammed el Behiy, *Kur’ân ve Toplum*, Çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Bir Yayıncılık, 1986), 16.

⁷²⁹ Türcan, “Tedric”, 40/265-267.

Ayrıca bu ibadetlerde uygulanan tadrîcilik, bireylerin ruhsal gelişimlerine katkı sağlamış ve İslâm'ın yalnızca ibadetten ibaret olmadığını, aynı zamanda bir yaşam tarzı olduğunu kavramalarına yardımcı olmuştur. Bu bağlamda, ibadetler yalnızca birer yükümlülük değil, bireylerin ruhsal ve sosyal ihtiyaçlarını karşılayan önemli birer araç haline gelmiştir. Bireylerin ibadetleri bir zorunluluk olarak değil, bir ruhsal gereksinim ve bilinçli bir tercih olarak benimsemeleri sağlanmıştır. Bu da İslâm'ın öğretisinin derinlemesine anlaşılmasına ve bireylerin ibadetlere daha özverili bir şekilde yaklaşmalarına olanak tanımıştır. İbadetlerin bireylerin ruhsal durumlarına ve sosyal yaşantılarına olan olumlu etkileri, bu tadrîcilik sürecinin ne denli önemli olduğunu gözler önüne sermektedir.⁷³⁰

Örneğin, namaz ibadeti, İslâm'ın erken dönemlerinde ilk olarak gece ibadeti olarak emredilmiş⁷³¹ ve zamanla beş vakit namaz şeklinde farz kılınmıştır.⁷³² Bu süreç, bireylerin ruhsal ve fiziksel olarak ibadetlerini yerine getirme alışkanlıklarını geliştirmeleri için uygun bir ortam sunmuştur. İlk başta yalnızca bir ibadet biçimi olarak sunulmuş olan namaz, zamanla günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Aynı şekilde, oruç ibadeti de benzer bir tadrîci yaklaşım ile önce nafîle bir ibadet olarak sunulmuş, daha sonra Ramazan ayında zorunlu hale getirilmiştir.⁷³³ Bu süreçte, bireylerin oruca alışmaları, ibadetlerin anlamını kavramaları ve ruhsal olarak bu ibadete hazırlanmaları sağlanmıştır.⁷³⁴

Görüldüğü gibi Erdemli bir toplum inşasında tadrîcilik, toplumsal değişimlerin bir anda değil, aşamalı bir süreçte gerçekleşmesini ifade etmektedir. Toplumların köklü alışkanlıklarını ve geleneklerini bir anda değiştirmek zor olduğundan, İslâm, toplumu inşa ederken aşamalı bir dönüşüm süreci öngörmüştür.⁷³⁵ Bu süreç hem ahlâkî hem de

⁷³⁰ Türçan, "Tedric", 40/265-267.

⁷³¹ el-Müzzemmil 73/1-4.

⁷³² Tâhâ 20/130.

⁷³³ el-Bakara 2/183-185.

⁷³⁴ Hocaoğlu, "Teşride Tadrîcilik Konusuna Farklı Bir Yaklaşım", 79.

⁷³⁵ Nasr Hamid Ebu Zeyd, *İlâhî Hitâbın Tabiatı*, Çev. M. Emin Maşalı (Ankara: Kitabiyat, 2006), 135.

hukuki reformların kademeli olarak gerçekleştirilmesini sağlamış ve insanların bu değişimlere uyum sağlamalarını kolaylaştırmıştır.⁷³⁶

Erdemli bir toplum inşasında kullanılan metotlardan olan tadrîcilik, toplumların dinamik yapısına uygun bir değişim süreci olarak öne çıkmaktadır. Bu süreç, insanların ve toplumların İslâm'ın değerlerini içselleştirmelerine yardımcı olmakta ve böylece daha huzurlu, adaletli ve erdemli bir toplum yapısının oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Tadrîcilik, sadece bireylerin değil, tüm toplumun gelişimine katkıda bulunarak, toplumda kalıcı ve olumlu değişimlerin yaşanmasını mümkün kılmaktadır.⁷³⁷ Aynı zamanda tadrîcilik, toplumsal değişimlerin daha kalıcı ve sağlıklı olmasını sağlamakla kalmayıp, bireylerin yeni uygulamalara karşı geliştirdikleri direnç ve kaygıların da azaltılmasına katkı sunmuştur. Toplumların, değişim süreçlerinde daha az çatışma yaşamaları ve bu değişimlerin barışçıl bir biçimde gerçekleşmesi için uygun bir zemin oluşturulmuştur. Bu bağlamda İslâm'ın kademeli değişim anlayışının, toplumsal huzurun korunmasına ve yeni değerlerin topluma entegre edilmesine yönelik büyük bir katkı sağladığı ifade edilmektedir.⁷³⁸ Dolayısıyla, Tadrîcilik ilkesi, yalnızca bireylerin ve toplumların hatalı uygulamalarını düzeltmekle kalmamış, erdemli bir toplumun inşasına yönelik sağlam temellerin atılmasına olanak tanımıştır.⁷³⁹

Sonuç olarak, Kur'ân'ın erdemli toplum inşasında kullandığı bilgi ve farkındalık kazandırma metotlarından olan tadrîcilik, İslâm'ın öğretilerinin bireyler ve toplumlar üzerinde etkili bir şekilde yerleşmesini sağlayan önemli bir süreçtir. Bu yöntem, toplumların ruhsal ve sosyal dinamiklerini dikkate alarak, yeni değerlerin zamanla benimsemesini ve yaşam biçimlerine entegre edilmesini desteklemektedir. Erdemli bir toplum inşasında Tadrîcilik, bireylerin ve toplulukların İslâmi ilkeleri benimsemelerini,

⁷³⁶ Yasemin Yel, "Kur'ân Ayetleri Bağlamında Tadrîci Metodun Eğitime Katkısı" (Yüksek Lisans Tezi, Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2023), 32.

⁷³⁷ Şevki Saka, "İnsanı Aydınlatmada Tadrîci Metodun Önemi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 17, S. 59 (2001): 57.

⁷³⁸ Suphi Mahmasanî, *Hükümlerin Değişmesi*, Çev. Hamdi Okur (Ankara: Fecr Yayınları, 1997), 53.

⁷³⁹ Mustafa Yücel Şaraldı, "Nass-Olgü Diyalektiği Bağlamında Tadrîcilik ve Tencîm", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.10, S. 1 (2023): 50.

uygulamalarını ve bu ilkeler doğrultusunda dönüşümlerini kolaylaştıran bir yapı taşı oluşturmuştur.

3.3.3. Örnekleme (Model Oluşturma ve Rehberlik)

Erdemli toplum inşasında bireye bilgi ve farkındalık kazandırma metotlarından olan örnekleme, insanlara doğru yol göstermenin ve ideal bir yaşam tarzının sunulmasının önemli bir aracıdır. Kur'ân, özellikle Peygamber Efendimiz (s.a.v) ve sahabe örnekleri üzerinden, bireylere ve topluluklara nasıl yaşanması gerektiğine dair ipuçları verir. Kur'ân'da en güzel örneklerden biri olarak Hz. Muhammed'in (s.a.v) erdemli kişiliği vurgulanır. Onun yaşantısı, sabrı, hoşgörüsü, adaleti ve merhameti, müminlerin takip etmeleri gereken bir modeldir. *“Andolsun, Allah'ın Resulünde sizin için, Allah'a ve Ahiret gününe kavuşmayı uman ve Allah'ı çokça anan kimseler için güzel bir örnek vardır.”*⁷⁴⁰ Bu ayet, Hz. Muhammed'in ahlâkî yönünün toplumun inşasında ne kadar önemli olduğunu gösterir. Onun hayatı, bir insanın bireysel ve toplumsal olarak nasıl erdemli bir yaşam sürebileceğini bizlere gösterir. Peygamber Efendimiz (s.a.v), İslâm'ın en güzel temsilcisi olarak hayatında hem dini vecibeleri yerine getirmiş hem de ahlâkî mükemmelliğiyle insanlara örnek olmuştur. O'nun dürüstlüğü, güvenilirliği ve merhameti,⁷⁴¹ İslâm'ın yayılmasında büyük rol oynamış ve birçok insanın İslâm'ı kabul etmesine vesile olmuştur. Bu durum, temsilin sadece bir kavramsal çerçeve olmadığını, aynı zamanda bireylerin ve toplumların yaşamlarını şekillendiren bir pratik olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde, diğer peygamberler de çeşitli zorluklar karşısında gösterdikleri sabır, Allah'a olan bağlılıkları ve adaletli yönetimleri ile erdemli bir toplumun nasıl şekillenmesi gerektiğini temsil eder. Kur'ân, birçok örnekler aracılığıyla insanlara ders vermektedir. Yüce Kitabımızda geçen peygamberlerin hayatları, insanlara örnek teşkil eder. Bu örnekler, Müslümanların nasıl bir yaşam sürmeleri

⁷⁴⁰ el-Ahzâb 33/21.

⁷⁴¹ el-Enbiyâ 20/107.

gerektiği konusunda rehberlik eder. Örneğin, Hz. İbrahim'in Allah'a olan teslimiyeti⁷⁴² ve sabrı Müslümanlar için önemli bir örnek oluşturur.⁷⁴³

Kur'an-ı Kerim, müminlerin yalnızca inançlarını sözle ifade etmelerini değil, aynı zamanda bu inancı yaşantılarına yansıtılmalarını istemektedir. Bu bağlamda, temsil etme süreci, bireylerin hayatlarına derinlemesine nüfuz eden bir bilinçle, İslâm'ın öğretilerini ve ahlâkî değerlerini somut bir şekilde uygulamaya koymaları gerektiğini göstermektedir.⁷⁴⁴

Örnekleme, bireysel düzeyde olduğu kadar toplumsal düzeyde de önem taşımaktadır. Bir Müslüman topluluk, İslâm'ın öğretilerine uygun bir yaşam tarzı sergilediğinde, bu topluluk diğerleri için bir model haline gelmektedir. İslâm, adalet, yardımlaşma, merhamet ve ahlâkî değerler üzerine kurulu bir toplum düzeni öngörmektedir. Bu değerlere uygun bir yaşam süren toplumlar, hem kendi içlerinde bir düzen ve huzur sağlamakta hem de diğer toplumlara bu düzenin ne kadar faydalı olabileceğini göstermektedir. Örnekleme, sadece bireysel bir görev değil, toplumsal bir sorumluluk olarak değerlendirilmektedir ve erdemli bir toplum inşasında temel bir yer tutmaktadır.⁷⁴⁵

Örnekleme, toplumun eğitiminde de önemli bir rol oynar. Müslüman bireyler, hayatlarında örnek alacakları rol modeller ararlar. Bu nedenle, liderlerin, eğitimcilerin ve ailelerin, ahlâkî ve dini değerleri yansıtan örnek bireyler olmaları gerekmektedir. Toplumda güvenilir ve erdemli örneklerin varlığı, genç nesillerin bu değerlere sahip çıkmalarını kolaylaştırır. Örneğin, eğitimciler, sadece ders içerikleriyle değil, aynı zamanda davranışlarıyla da öğrencilere örnek olmalıdır. Aileler de çocuklarına iyi birer örnek olmak için, ahlâkî değerleri yaşamaları ve bu değerleri aktarmaları gerekmektedir. Toplum içinde bu örneklerin yaygınlaşması, bireylerin ahlâkî gelişimlerini destekler ve erdemli bir toplum inşasına katkıda bulunur. Örnekleme, bireylerin hayatta

⁷⁴² el-bakara 2/124.

⁷⁴³ Abdullah Özbek, *Kur'an'da Tevhid Eğitimi* (Konya: Esra yayınları, 1996), 5.

⁷⁴⁴ Âl-i İmrân 3/84; Suat Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1996), 16.

⁷⁴⁵ Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotlar*, 98.

karşılaştıkları zorluklarla başa çıkmalarına yardımcı olur.⁷⁴⁶ Gerçek hayatta yaşanmış olaylar ve bu olayların sonuçları üzerinden alınan dersler, insanlara pratik bilgi ve deneyim kazandırır. Özellikle peygamberlerin ve sahabelerin hayatlarından alınan dersler, Müslümanların karşılaştıkları çeşitli durumlarda nasıl hareket etmeleri gerektiğine dair yol gösterir.⁷⁴⁷ Ayrıca, örnekler sayesinde bireyler, doğru karar verme süreçlerinde daha bilinçli hale gelirler. İslâm, bireylere sadece ahlâkî değerleri öğretmekle kalmaz, aynı zamanda bu değerlerin günlük hayatta nasıl uygulanacağına dair somut örnekler sunar. Bu da bireylerin inançlarını pekiştirir ve yaşamlarının her alanında bu değerleri benimsemelerini sağlar.⁷⁴⁸

Sonuç olarak bireylerin eğitim sürecine dahil olan bilgi ve farkındalık kazandırma metotlarından olan örnekleme, erdemli bir toplumun inşasında ve bireylerin ahlâkî gelişimlerinde önemli bir araçtır. Kur'ân, bu bağlamda hem bireylere hem de topluma yönelik güçlü bir rehberlik sunar. Peygamber örnekleri ve diğer tarihsel şahsiyetler üzerinden bireyler hem manevi hem de sosyal değerlerini geliştirerek, erdemli bir yaşam sürme yolunda ilerleyebilirler.

3.4. Toplumsal Yapının Güçlendirilmesi (Toplumsal Düzen ve Yönetim)

Bu başlık altında ise erdemli toplumun inşasında toplumun bir arada düzenli ve erdemli bir hayat sürdürebilmeleri için gereken sosyal düzen metotları ele alınıp işlenecektir.

3.4.1. Birlik ve Beraberlik Ruhu (Dayanışma ve Kardeşlik Bilincinin Oluşturulması)

Kur'ân, erdemli bir toplumun inşasında toplumsal yapının güçlendirilmesi hususunda birlik ve beraberliği, toplumsal huzurun temel unsurlarından biri olarak sunar.⁷⁴⁹

⁷⁴⁶ A.g.e., 43.

⁷⁴⁷ M. Yaşar Kandemir, *Örneklerle İslâm Ahlâkı* (İstanbul: Nesil Yayınları, 1986), 68.

⁷⁴⁸ Beyza Bilgin, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri* (Ankara: Gün Yayıncılık, 2000), 52.

⁷⁴⁹ Bkz. Âl-i İmrân 3/103; el-Enfâl 8/46; et-Tevbe 9/107; er-Rûm 30/32; eş-Şûrâ 42/13.

Toplumun fertlerinin dayanışma içinde olması, karşılıklı sevgi ve saygı çerçevesinde hareket etmesi, toplumsal bağları güçlendirir ve toplumu daha dayanıklı kılar. Birlik ve beraberlik, sadece huzurlu bir yaşam için değil, aynı zamanda toplumun kalıcı bir düzen içerisinde varlığını sürdürebilmesi için de gereklidir. Yüce Kitabımız, bireylerin ve toplulukların ayrılığa düşmeden, bir arada hareket etmelerini öğütler ve toplumsal dayanışmanın ahlâkî bir sorumluluk olduğunu vurgular. İslâm aynı zamanda, toplumun bir arada ve dayanışma içinde olmasını teşvik eder. Yüce Kitabımızda Müslümanların bir arada olması ve ayrılığa düşmemesi gerektiği sıkça vurgulanır. Al-i İmran suresinde,⁷⁵⁰ Allah, Müslümanlara hep beraber Allah'ın ipine sarılmalarını ve bölünüp parçalanmamalarını emreder. Bu ayet, Müslüman toplumun birlik içinde olması gerektiğini ve bu birliğin, İslâm'ın en temel prensiplerinden biri olduğunu açıkça ortaya koyar.

Birlik ve beraberlik ruhu, toplumun güçlü ve sağlam olmasının temel şartıdır. İslâm'da birlik, sadece bireylerin bir araya gelmesi anlamına gelmez, aynı zamanda gönüllerin de bir olması, ortak bir amaç doğrultusunda birlikte hareket edilmesi anlamına da gelir. Bu ruh, bireylerin hem manevi hem de toplumsal gelişimlerini sağlar ve onları Allah'ın rızasına uygun bir yaşam sürmeye teşvik eder.⁷⁵¹

Kur'ân'da birlik ve beraberlik, bireylerin karşılıklı yardımlaşmasını, birbirlerine destek olmasını ve toplumun bir bütün olarak güçlü kalmasını sağlar. Birlik içinde hareket eden bir toplum, sorunları daha kolay aşar, zorluklar karşısında ayakta durur ve hedeflerine ulaşmada daha başarılı olur. Kur'ân, birlik ve beraberliğin önemini vurgularken, toplumun zayıflamasına ve ayrışmasına yol açacak her türlü olumsuz davranıştan sakınmayı öğütler. Birlik bilinci, bireylerin yalnızca kendi çıkarlarını düşünmekten uzaklaşarak, toplumun genel iyiliğine katkı sağlamalarını teşvik eder. “*İyilik ve takva üzere yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın.*”⁷⁵² ayeti, bireylerin dayanışma içinde iyilik için iş birliği yapmalarını, aynı zamanda toplumu bölen, düşmanlık yaratan tutumlardan kaçınmalarını emreder. Kur'ân'ın bu yönlendirmesi,

⁷⁵⁰ Al-i İmrân 3/103.

⁷⁵¹ Cemil Aydın, *İslâm Dünyası Fikri*, Çev. Hasan Aksakal (İstanbul: Alfa Yayınları, 2021), 285.

⁷⁵² el-Mâide 5/2.

toplumun karşılıklı sorumluluk bilinciyle hareket etmesi gerektiğini ifade eder. Birlik ve beraberlik, erdemli toplum inşasında Kur'ân'ın vurguladığı temel değerlerden biridir. Kur'ân, toplumsal dayanışmanın, huzurun ve güvenin anahtarı olarak bireylerin birbirlerine kenetlenmesini önerir. Bu ruh, toplumu güçlü ve sağlam tutarak her türlü zorluk karşısında ayakta kalmasını sağlar. Toplumun farklı bireyleri arasındaki hoşgörü, sevgi ve güven bağları bu birlik ruhuyla kuvvetlenir ve sosyal barış temin edilir. Kur'ân'ın rehberliğinde, birlik ve beraberlik içinde hareket eden bir toplum, erdemli bir yaşam tarzını sürdürerek Allah'ın rızasına ulaşmayı amaçlar. Bu nedenle, Kur'ân'ın sunduğu bu dayanışma modeli, her toplumun kalıcı bir huzur içinde var olabilmesi için evrensel bir yol gösterici olarak kabul edilebilir.⁷⁵³

Erdemli bir toplum, ancak birlik ve beraberlik ruhu içinde hareket eden bireylerden oluşabilir. Birlik, toplumsal huzurun, barışın ve refahın en önemli unsurlarından biridir. Bir toplumun bölünmesi, o toplumun zayıflamasına ve iç çatışmalara yol açar.

3.4.2. Müşâvere (İstişâre ile Ortak Akıl Oluşturulması)

Toplumsal yapının güçlendirilmesi hususunda Kur'ân'ın kullanmış olduğu yöntemlerden “müşâvere” (istişâre), Kur'ân'da erdemli bir toplum inşasında önerilen önemli metotlardan biridir.⁷⁵⁴ “Müşâvere” birbirinden görüş almak, danışmak, görüş alışverişinde bulunmak,⁷⁵⁵ görüş bildirmek⁷⁵⁶ manalarında kullanılan bir kelimedir. Aynı zamanda, bir şeyi açığa çıkartmak, göstermek ve belirtmek⁷⁵⁷ manalarında da kullanılır. Bireylerin bir araya gelerek ortak kararlar almasını, toplumsal konularda birbirlerinin görüş ve fikirlerinden faydalanmasını ve herhangi bir konuda karar almadan evvel o konuda yetkili kişilerin görüşünü öğrenme manasını ifade eder.⁷⁵⁸ Müşâvere, bir konuda karar vermeden önce bilgi sahibi olan kişilerle fikir alışverişinde

⁷⁵³ Azmi Özcan, “İttihâd-ı İslâm” *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 8/541-543.

⁷⁵⁴ Bkz. Âl-i İmrân 3/159; en-Neml 27/32; eş-Şûrâ42/38.

⁷⁵⁵ İbn Manzûr, “ş-v-r”, *Lisânü'l-Arab*, 4/435; İsfehânî, “ş-v-r” *Müfredât*, 831.

⁷⁵⁶ A. g. e., “ş-v-r”, 4/437.

⁷⁵⁷ İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, 3/226.

⁷⁵⁸ Mahmud Babilli, *İslâm'da Şûrâ*, Çev. Nihat Armağan ve Kemal Çobanbeyli (İstanbul: Fikir Yayınları, 1973), 29.

bulunmak anlamına da gelir.⁷⁵⁹ İslâm'da müşâvere, adaletli bir yönetim anlayışını, katılımcılığı ve toplumsal birlikteliği güçlendirir. Kur'ân, bir toplumun doğru kararlar alması, sorunları çözmesi ve ahlâkî olarak gelişmesi için müşâvereli bir yönetim ve işleyiş önerir. Bu yöntemde önderlerin, toplumu ilgilendiren meselelerde diğer bireylerle görüş alışverişinde bulunarak hareket etmesi teşvik edilir.⁷⁶⁰

İslâm'da müşâvere hem bireysel hem de toplumsal karar alma süreçlerinde önemli bir rol oynar. Kur'ân-ı Kerîm'de, Müslümanların kendi aralarındaki işleri şûra (danışma) yoluyla çözmeleri gerektiği belirtilir. Bu ayet, Müslümanların, karar alırken tek bir kişinin iradesine bağlı kalmak yerine, danışma yoluyla ortak akla başvurmalarını teşvik eder.⁷⁶¹ Kur'ân, müşâvereli bir toplumsal yapıyı teşvik ederken, karar süreçlerinin ortak akıl ile alınmasını önerir. Müşâvere, her bireyin görüş ve katkısına değer veren bir yöntemdir. Bu bağlamda, toplumun her ferdinin görüşü önemlidir ve birlikte alınan kararlar daha güçlü ve kapsayıcıdır. Kur'ân, müşâvereli yönetimin gerekliliğini şu şekilde ifade eder. *“Onların işleri, aralarında danışma iledir.”*⁷⁶² Bu ayet, işlerin danışma yoluyla yürütülmesi gerektiğini açıkça ifade eder. Müşâvere, bireylerin düşüncelerini özgürce ifade etmelerine ve toplum adına en iyi kararın alınmasına katkıda bulunur.

Müşâvere, adaletin sağlanması ve toplumda hak ve hakkaniyetin korunması için etkili bir yöntemdir. Adalet, toplumsal düzenin temelidir ve müşâvere, bireylerin fikirlerini dile getirmelerine imkan tanıyarak adil bir yönetim anlayışının oluşmasına katkıda bulunur. Farklı bakış açıları dinlenerek, toplumun tüm kesimlerinin görüşleri göz önünde bulundurulur, böylece adil ve kapsayıcı kararlar alınır. Bu, yönetici ile halk arasında bir güven bağı kurar ve toplumsal huzuru sağlar: *“...İş hakkında onlarla istişare et. Kararını verdiğinde ise artık Allah'a tevekkül et...”*⁷⁶³ Bu ayette de Hz. Muhammed'e (s.a.v) işlerinde sahabeleriyle istişare etmesini emreder, ardından Allah'a güvenerek

⁷⁵⁹ Sâmi, “meşveret”, *Kamûs-ı Türki*, 297.

⁷⁶⁰ Ali Galip Gezgin, “Kur'ân'da ve Türk Devlet Geleneğinde Şûra”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 4 (1997): 185.

⁷⁶¹ eş-Şûrâ 42/38.

⁷⁶² eş-Şûrâ 42/38.

⁷⁶³ Âl-i İmrân 3/159.

karar vermesini öğütler. Bu, istişârenin İslâm'da sadece tavsiye edilen bir yöntem değil, aynı zamanda farz kabul edilen bir sorumluluk olduğunu gösterir.⁷⁶⁴

Peygamber Efendimiz de (s.a.v) müşâvereye büyük önem vermiş ve pek çok konuda sahabeleriyle istişârede bulunmuştur. Bedir Savaşı'ndan önce savaş stratejisi hakkında sahabelerle müşâvere etmesi, Uhud Savaşı'nda gençlerin fikrine uyararak Medine dışına çıkması gibi örnekler, istişârenin İslâm'da ne kadar önemli olduğunu gösterir. Peygamberimiz (s.a.v), kararlarını asla tek başına almamış, ümmetinin farklı fikirlerine değer vererek müşâvere yoluyla en doğru kararı bulmaya çalışmıştır.⁷⁶⁵

İslâm'da müşâvere, sadece bireyler arasında değil, aynı zamanda devlet yönetiminde de önemli bir ilke olarak kabul edilir. Toplum liderleri, önemli kararlar alırken halkın fikirlerine başvurmalı ve onları da karar alma süreçlerine dahil etmelidir. Bu anlayış, İslâm'da istenilen bir yönetim tarzına işaret eder.⁷⁶⁶ Toplumun her kesiminden gelen fikirler değerlendirilmeli ve ortak bir çözüm bulunmalıdır. İslâm'da liderlerin müşâvereye önem vermesi, onların halkla olan ilişkilerini güçlendirir ve toplumsal barışın korunmasına yardımcı olur. Aynı zamanda bu, liderlerin hata yapma olasılığını da azaltır. Müşâvere, tek bir kişinin hatalı kararlar vermesini engelleyerek, ortak aklın devreye girmesini sağlar. Böylece, toplumun genel çıkarları gözetilir ve adaletin tesis edilmesi kolaylaşır.⁷⁶⁷ Müşâvere, erdemli toplum inşasında önemli bir rol oynar. Toplumun her kesiminde danışma kültürünün yaygınlaşması, bireyler arasında güven duygusunu artırır. Fikirlerin açıkça ifade edilmesi ve her bireyin katkıda bulunabileceği bir ortamın sağlanması, toplumun ahlâkî ve sosyal yapısını güçlendirir. İstişâre edileceği vakit kendilerine güven duyulan, ilim ve irfan ehli kişiler ile istişâre yapılması öğütlenmiştir.⁷⁶⁸ Ayrıca, müşâvere, toplumda farklı görüşlerin bir araya gelmesine ve bu görüşler arasında ortak bir çözüm bulunmasına imkân tanır. Bu da toplumsal

⁷⁶⁴ Türcan, "Şûra", 39/230.

⁷⁶⁵ Recep Aslan, "İstişârenin Önemi ve Hz. Peygamber'in Uygulamalarından Örnekler", *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 2, S. 1 (2014): 227.

⁷⁶⁶ Akif Köten, *Hız. Peygamber'in Devlet Başkanlığı* (Bursa: Furkan Ofset, 1993), 118.

⁷⁶⁷ Gezgin, "Kur'ân'da ve Türk Devlet Geleneğinde Şûra", 196.

⁷⁶⁸ Abidin Sönmez, *Şûra ve Rasûlullah'ın Müşâveresi* (İstanbul: İnkılap Yayınları, 1984), 150.

uyumun sağlanmasına katkıda bulunur.⁷⁶⁹ Müşâvere, toplumun her bireyinin değerli olduğu mesajını da verir. Herkesin fikirlerinin dinlendiği bir ortamda, bireyler kendilerini toplumun bir parçası olarak görür ve kendi katkılarının toplum için önemli olduğunu düşünerek daha özverili çalışırlar. Bu, yalnızca toplumsal sorunların çözümüne değil, aynı zamanda bireylerin kendilerini geliştirmelerine ve toplumla daha güçlü bağlar kurmalarına katkı sağlar. Müşâvere ile bireyler, toplumun sorunlarına daha bilinçli ve sorumluluk sahibi olarak yaklaşır.⁷⁷⁰

Toplumsal yapının güçlendirilmesi ve erdemli toplum inşâsında Kur'ânî metotlardan olan müşâvere, bireylerin kendi sorumluluklarının bilincinde olmalarını sağlar. Her birey, müşâvere sürecine katılarak toplumun geleceğine yönelik bir katkıda bulunur. Bu, bireylerin toplum içinde kendilerini daha değerli ve etkili hissetmelerini sağlar. Müşâvere yoluyla alınan kararlar, bireyler arasında daha fazla kabul görür ve uygulama süreci daha sorunsuz bir şekilde ilerler.

3.4.3. Önder Tayin Etme (Model Oluşturma ve Rehberlik)

Önder tayin etme, Kur'ân'da erdemli bir toplum inşâsında kullanılan en önemli metotlardan biridir. Sözlük olarak önder/halife; devlet başkanı, hükümdar, yerini doldurmak, yerine geçmek⁷⁷¹ manalarında kullanılan bir kelimedir. Terim olarak ise bir kişinin yerine geçen, onun peşinden yöneticiliğe gelen demektir.⁷⁷² Bir toplumun iyiye yönlendirilmesi, bireylerin ahlâkî ve manevî gelişimlerinin sağlanması ve toplumda adaletin temin edilmesi için doğru bir önderlik sistemi gereklidir. Kur'ân, toplumun başında adaletli, hikmet sahibi, erdemli bir önderin bulunmasını vurgular; çünkü önderlik, toplumu hem Allah'a yakınlaştıran hem de toplumsal düzenin sağlam temeller üzerinde kurulmasını sağlayan bir unsurdur.⁷⁷³ İslâm'da önderlik (liderlik), toplumun rehberliğini üstlenen kişilerin seçilmesi ve atanması anlamına gelir. Bir

⁷⁶⁹ Parlatır, "istişare", 418.

⁷⁷⁰ Mahmut Babilli, *İslâmda Şûrâ*, çev. Nihat Armağan ve Kemal Çobanbeyli (İstanbul: Fikir Yayınları, 1985), 159.

⁷⁷¹ İsfahânî, "h-l-f", *Müfredâtü 'l-Kur'ân*, 207.

⁷⁷² A. g. e., 293-295.

⁷⁷³ Vecdi Akyüz, *Kur'ân'da Siyasi Kavramlar* (İstanbul: Kitapevi Yayıncılık, 1998), 22.

toplumu idare eden, ona yol gösteren ve insanlar için rehber olan kişilere önder denir. Bu kavram, İslâmi değerlerle örtüşen bir anlayışla ele alındığında, sadece siyasi liderleri değil, aynı zamanda dini, ahlâkî ve sosyal liderleri de kapsar.⁷⁷⁴ Önderlik, insanların en doğru yolu bulmaları ve bu yolda ilerlemeleri için bir rehberlik görevi üstlenmeyi içerir.⁷⁷⁵ Kur'ân ve sünnette, önderliğin erdemli toplum inşasındaki yeri çok büyük bir önem taşır. İslâmi öğretiler, adil, bilge, dürüst ve sorumlu liderlerin, toplumu Allah'ın rızasına uygun bir şekilde yönlendirmesi gerektiğini vurgular.⁷⁷⁶ Kur'ân, peygamberleri, adaletli ve erdemli toplumların inşasında birer önder olarak tanıtır. Peygamberler, toplumu Allah'ın emirlerine göre yönlendirmiş, insanlar arasında hak, adalet ve merhameti yaymışlardır. Örneğin, Hz. İbrahim (a.s.), Kur'ân'da toplumun hem dini hem de ahlâkî önderi olarak tanıtılır ve Allah, onun önderliğini bir örnek olarak sunar. “*Hani Rabbi, İbrahim’i bazı emirlerle sınımaştı, o da o emirleri eksiksiz yerine getirmişti. Allah dedi ki: ‘Ben seni insanlara imam kılacağım.*”⁷⁷⁷ Bu ayet, önderliğin Allah katında önemli bir sorumluluk olduğunu ve önderin ahlâkî olgunluğa ulaşmış, Allah'ın emirlerine itaat eden bir kişi olması gerektiğini gösterir. Kur'ân'da önderliğin temel amacı, toplumu doğru yola sevk etmek ve Allah'a yakınlaştırmaktır.⁷⁷⁸

Kur'ân'da önderliğe dair pek çok örnek verilmiştir.⁷⁷⁹ Peygamberler, Allah'ın tayin ettiği en büyük liderlerdir ve toplumlarına Allah'ın emirlerini ulaştırmakla sorumludurlar. Örneğin, Hz. Muhammed'in (sav) liderliği, İslâm toplumunun ahlâkî ve toplumsal yapısının şekillenmesinde en büyük örneklerden biri olarak karşımıza çıkar. Bu bağlamda Hz. Muhammed (s.a.v.), hem topluma yol gösterici hem de ahlâkî bir örnek

⁷⁷⁴ İsfahânî, “h-l-f”, *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân*, 293-295.

⁷⁷⁵ Bahattin Ergezer, *Lider ve Özellikleri* (Ankara: Ocak Yayınları, 1992), 9.

⁷⁷⁶ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1997), 8/80.

⁷⁷⁷ el-Bakara 2/124.

⁷⁷⁸ Ali b. Muhammed b. Ebi'l-Hasan Habib Mâverdî, *Devlet Yönetimi*, Çev. Mehmet Ali Kara (İstanbul: İlke Yayınları, 2003), 97.

⁷⁷⁹ Bkz. el-Bakara 2/247; el-Mâide 57/8; Yûsuf 12/55; el-Furkân 25/56; en-Nisâ 4/58.

olarak en güzel önder modeli olarak sunulmuştur.⁷⁸⁰ “*Andolsun, Allah’ın Resulünde sizin için, Allah’a ve Ahiret gününe kavuşmayı uman ve Allah’ı çokça anan kimseler için güzel bir örnek vardır.*”⁷⁸¹ Bu ayet, önderin topluma rehberlik yaparken örnek bir karakter sergilemesi gerektiğini gösterir. Hz. Muhammed’in ahlakı ve yönetim tarzı, Müslüman topluma ilham kaynağı olmuş ve toplumun ahlâkî ve sosyal yapısını güçlendirmiştir. Peygamber Efendimiz’in liderlik anlayışı hem bireylerin kişisel gelişimini hem de toplumsal barış ve adaleti sağlamaya yönelikti. O, toplumun her kesimindeki insanlara adaletle muamele eden, onları Allah’ın emirleri doğrultusunda yönlendiren ve bu süreçte onlara rehberlik eden bir liderdi.⁷⁸²

Kur’ân’da önderlik kavramına yönelik birçok ayet bulunmaktadır. İslâm toplumunda liderlik pozisyonuna gelen kişilerin, toplumu iyi tanıyan, adil, dürüst ve toplumun çıkarlarını koruyacak niteliklere sahip olmaları da şarttır.⁷⁸³

Yüce Kitabımızda, Hz. Mûsâ’nın kavmine liderlik etmesi, Allah tarafından seçilen bir peygamberin halkını nasıl doğru yola yönlendirdiğine dair önemli bir örnektir. Hz. Mûsâ, toplumunu Firavun’un zulmünden kurtarmış ve onları Allah’a kulluk etmeye davet etmiştir. Onun liderlik süreci, halkını manevi bir bilinçle donatarak, onların bir toplum olarak yeniden inşa edilmelerine öncülük etmiştir. Bu, İslâm’da önder tayin etmenin sadece siyasi bir rol değil, aynı zamanda manevi bir sorumluluk olduğunu da gösterir.⁷⁸⁴ Önder tayin etme, bir toplumun düzenini sağlamak ve devam ettirmek için en önemli unsurlardan biridir. İslâm, toplumun başında lider olacak kişilerin sorumluluklarını iyi bilmesi, toplumun genel çıkarlarını bireysel çıkarların önüne koymasını gerektiğini öğretir. Önderlik pozisyonundaki kişiler hem dünyadaki hem de Ahiretteki sorumluluklarının farkında olarak hareket etmelidir. Bu kişiler, toplumun çıkarlarını

⁷⁸⁰ Mehmet Tekin, “Kur’ân’da Liderlik ve Liderlerin Toplum Üzerindeki Etkisi” (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002), 113.

⁷⁸¹ el-Ahzâb 33/21.

⁷⁸² Tekin, Kur’ân’da Liderlik ve Liderlerin Toplum Üzerindeki Etkisi, 119.

⁷⁸³ Mustafa Öz, “İmamet”, *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 22/202.

⁷⁸⁴ Mâverdî, *Devlet Yönetimi*, 109.

gözetmeli, adaleti tesis etmeli ve insanlar arasında ayırım yapmaksızın eşit bir şekilde davranmalıdır.⁷⁸⁵

Toplumun ahlâkî, ekonomik, sosyal ve dini anlamda gelişmesi, büyük ölçüde liderlerin bu alanlardaki rehberliği ile mümkündür. İslâm'da liderlerin, toplumun her kesimine eşit mesafede durması ve hiçbir zümreye ayrıcalık tanımaması gerektiği vurgulanır. Zira Peygamberimiz (s.a.v), bu hususta en büyük örneği teşkil etmektedir. O, Medine'deki farklı dini ve etnik gruplara karşı adaletle muamele etmiş ve toplumsal barışın sağlanmasında örnek bir liderlik sergilemiştir. Bir toplumun başındaki liderlerin en önemli niteliklerinden biri, bilgi ve hikmet sahibi olmalarıdır. Kur'ân-ı Kerîm, bilgili ve hikmet sahibi liderlerin, toplumlarını daha sağlıklı bir şekilde yönetebileceğini belirtir. Bilgi, bir liderin kararlarını doğru ve adil bir şekilde verebilmesi için gereklidir. Hikmet ise bu bilgiyi en uygun zamanda ve en doğru şekilde uygulama kabiliyetidir. Bu iki özellik, İslâmi liderlik anlayışında öne çıkan unsurlardır.⁷⁸⁶

Hz. Süleyman'ın liderliği, bilgi ve hikmetin en güzel örneklerinden biridir. Kur'ân'da, Hz. Süleyman'ın bilgeliği ve adaletli yönetimi vurgulanır.⁷⁸⁷ O, toplumuna adaletle hükmetmiş hem dünyayı hem de ahireti gözeten bir yönetim tarzı benimsemiştir. Bu da gösteriyor ki, İslâm'da liderlik, bilgi, hikmet ve adaletin bir araya gelmesiyle anlam kazanır. Toplumunu yönlendiren liderler, bu nitelikleri taşıdıkları ölçüde başarılı olurlar.⁷⁸⁸

Kur'ân ve sünnet, liderlerin adaletli olmaları gerektiğini sık sık vurgular. Adalet, İslâm toplumunun en temel prensiplerinden biridir. Adaletin olmadığı bir yerde toplumsal düzenin korunması mümkün değildir. Bu yüzden bir liderin en büyük sorumluluğu, toplumdaki bireyler arasında adaleti tesis etmek ve haklarını korumaktır. Hz. Ömer'in halifeliği döneminde, adaletin en üst düzeyde uygulandığına dair birçok örnek vardır. O, zengin veya fakir, güçlü veya zayıf herkesin eşit haklara sahip olduğu bir yönetim

⁷⁸⁵ Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, 2/313.

⁷⁸⁶ Ziyâüddîn Rayyıs, *İslâm'da Siyâsî Düşünce Tarihi*, Çev. İbrahim Sarmış (İstanbul: Nehir Yayınları, 1995), 105.

⁷⁸⁷ en-Neml 27/15-44.

⁷⁸⁸ Akyüz, *Kur'ân'da Siyâsî Kavramlar*, 29.

anlayışı benimsemişti.⁷⁸⁹ Adaletle hükmeden liderler, toplumun her kesiminde saygı görürler ve onların otoriteleri, halk tarafından kabul edilir. Aynı zamanda liderler, bu adalet anlayışını topluma yaymalı ve bireylerin de adaletli davranışlarını teşvik etmelidir. Liderler, toplumun manevi değerlerini koruma sorumluluğunu da üstlenirler. Bu sorumluluk, bireylerin Allah'a olan bağlılıklarını güçlendirmek ve onların manevi gelişimlerine rehberlik etmek anlamına gelir.⁷⁹⁰

Önder tayin etme, Kur'an'ın toplumsal yapının güçlendirilmesi noktasında erdemli toplum inşasında vazgeçilmez bir metodudur. Önder, toplumun ahlâkî, adil ve bilinçli bir şekilde yönlendirilmesi için görevlendirilmiş bir rehberdir. Kur'an'da önderliğin şartları arasında adalet, hikmet, bilgelik, sabır ve yumuşak huyluluk gibi erdemler bulunur. Önder, toplumda birleştirici bir unsur olarak iyiliği teşvik eder, kötülüğü engeller ve toplumun hem dünyevi hem de manevi refahını sağlamak için çaba gösterir.

Bu nedenle, erdemli bir toplum inşası, ancak adil, bilgili ve Allah'a karşı sorumluluk bilinciyle hareket eden bir önderin varlığı ile mümkün olabilir. Kur'an'da vurgulanan bu önderlik modeli, toplumların barış, güven ve ahlak temelinde yükselmelerini sağlar ve toplumsal huzuru kalıcı hale getirir.

⁷⁸⁹ Öz, "İmamet", 22/201-202.

⁷⁹⁰ Ergezer, *Lider ve Özellikleri*, 27.

SONUÇ

Bu çalışma, içinde yaşamış olduğumuz çağda erdemli bir toplum inşa etmenin temellerini Kur'ânî bir perspektiften ele alarak önemli çıkarımlar sunmuş ve bu amaca hizmet eden örnekleri somut bir şekilde ortaya koymuştur. Çalışmanın ana hedefi, erdemli bir toplumun birey ve toplumsal düzeyde hangi unsurlarla inşa edilebileceğini ifade etmektir. Burada bu özelliklerin ve metotların modern çağa uyarlanabilirliği incelenmiş, bunun neticesinde şu sonuçlar ortaya konulmuştur:

Yüce Kitabımızın, bireylerin ve toplumların ahlâkî ve manevî gelişimini destekleyen, evrensel ilkeler sunan kapsamlı bir rehber olduğu, sunduğu değerler ve metodoloji, yalnızca bireysel yaşantıyı düzenlemekle kalmayıp toplumsal yapının adalet, eşitlik ve dayanışma gibi erdemler etrafında şekillenmesini de teşvik ettiği; Kur'ân'ın, insanlara yalnızca dini bir kılavuz değil, aynı zamanda bireysel ve toplumsal ilişkilerde rehberlik eden bir ahlâk sistemi sunduğu anlaşılmıştır. Ayrıca bu sistem bireyin iç dünyasını inşa ederken toplumun geneline de bir düzen ve huzur getirmektedir.

Bu çalışmamızda erdem kavramının incelenmesi neticesinde, Kur'ân'da geniş bir anlam taşıdığı ve insanın hem kendisiyle hem de çevresiyle uyum içinde bir yaşam sürmesini hedeflediği ortaya konulmuştur. Bu kapsamda adâlet, doğruluk, sabır, hoşgörü ve cömertlik gibi temel değerlerin, Kur'ân'da sadece bireysel faziletler olarak değil, toplumsal düzeni koruyup iyileştiren ana unsurlar olarak da ifade edildiğini gördük. Bu değerlerin toplumsal hayatta uygulanması, bireylerin kendi içlerinde başlattıkları ahlâkî ve manevî dönüşümün topluma yansısıyla mümkün olacağı anlaşılmış oldu.

Kur'ân'ın, geçmiş peygamberlerin ve toplumların yaşadıklarından örnek vermesinden, bireysel hataların ve yanlış davranışların yalnızca kişilere değil, topluma da zarar verebileceği anlaşılmıştır. İbretlik kıssaların zikredilmesinden, insanların tarih boyunca yaptıkları hatalardan ders çıkararak erdemli bir yaşam sürmesi için önemli bir rehber olduğunu görmekteyiz. Tezimizde, Kur'ân'da anlatılan erdemli toplumlardan detaylı örnekler verilmiş, bu toplumların özellikleri ve çıkarılacak dersler üzerine odaklanılmıştır. Hz. Nûh, Hz. Mûsâ ve Ashâb-ı Kehf gibi örnekler üzerinden, toplumların dayanışma ve fedakarlıkla nasıl erdemli hale gelebileceği detaylandırılmış, tarihsel örneklerin modern topluma adaptasyonu için çıkarımlar

sunulmuştur. Aşağıdaki örnekler, modern toplumlar için de önemli ilham kaynakları sunmaktadır.

Hz. Nûh'un Tûfandan Kurtulan Ümmeti: İmanlarından taviz vermeyen bu toplum, sabır ve sadâkatin birer erdem olduğunu göstermektedir. Bu örnek, bireysel ve toplumsal dayanışmanın bir kurtuluş aracı olarak sunulmasının çarpıcı bir örneğidir.

Hz. Mûsâ'nın Kızıldeniz'den Kurtulan Toplumu: Bu topluluğun azim ve cesaretle hareket etmesi, adâlet ve özgürlük arayışında bir rehber olarak ele alınmıştır.

Ashâb-ı Kehf ve Ashâbü'l-Uhdûd: Bu iki grup, imanları ve inandıkları değerler uğruna fedakârlık yaparak toplumsal dayanışmanın ve bireysel kararlılığın birleşimiyle erdemli toplumlara örnek oluşturmuştur.

Tezimizde ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'in birey ve toplumu dönüştürmek için sunduğu metotlar ele alınmış, bireyde manevî değişimden başlayarak toplumsal yapının güçlenmesinde etkili olduğu,

Tevhid bilinci, ahlâka teşvik ve ibadetin toplum yapısındaki etkileri ile mesajın etkili iletimi ve toplumsal yapının güçlendirilmesi gibi unsurların modern çağa uygun olduğu anlaşılmıştır.

Kur'ân'ın sunduğu bu ahlâkî çerçeve, evrensel niteliktedir ve her dönemde olduğu gibi modern çağda da uygulanabilirliğini korumaktadır. Adâlet, dürüstlük, hoşgörü ve yardımlaşma gibi erdemlerin bireyden topluma yayılarak barışçıl ve adil bir yapının oluşmasına olanak tanıdığı görülmektedir. Kur'ân'ın rehberliği, bireylerin kendilerini geliştirmesine olanak sağlarken, bu değişimin toplumsal düzeyde dayanışmayı, sevgiyi ve güveni artıracaklarını vurgular. Böylece, daha âdil ve erdemli bir toplumun temelleri sağlam bir ahlâkî zemine oturtulabilir.

Bu çalışma, modern çağda erdemli bir toplum inşa etmenin sadece teorik değil, aynı zamanda uygulanabilir bir vizyon sunduğunu kanıtlamaktadır. Modern dünya için geliştirilebilecek somut uygulama önerileri şu şekilde detaylandırılabilir:

Adâlet, merhamet ve dayanışma gibi Kur'ânî değerler, modern eğitim müfredatlarına entegre edilerek bireylerin erdemli bir toplumun parçası olması sağlanmalı,

Toplumun psiko-sosyal yapısını güçlendiren seminer ve etkinlikler düzenlenmeli,

Toplumun dayanışma ve fedakarlık bilincini artıracak sosyal sorumluluk projeleri hayata geçirilmeli,

Modern teknolojilerin ve medyanın, erdemli birey ve toplum oluşturma amacıyla kullanılıp, farkındalık artırılmalı ve toplumsal bilinç oluşturulmalı,

Kur'ânî metotlara dayalı birey ve toplum gelişim programları tasarlanmalıdır.

Hülasa; Yüce Kitabımız Kur'ân, bireylerin ve toplumların birlikte gelişmesi için kapsamlı bir metodoloji sunar. Evrensel ahlâkî değerlerin bireyler tarafından içselleştirilmesi, topluma yayıldığında huzur ve barışın hâkim olduğu bir düzen inşa edilebilir. Kur'ân, yalnızca bireyin değil, aynı zamanda toplumun da iyiliğini gözetir ve bu yönde atılması gereken adımları net bir şekilde belirtir. Kur'ân'ın rehberliğinde oluşturulan bir toplumsal yapı, modern çağın karmaşık sorunlarına çözüm sunar ve daha barışçıl bir dünya için güçlü bir temel sağlar. Dolayısıyla bu tez modern dünyanın karşı karşıya olduğu çok sayıda sorun karşısında, Kur'ân rehberliğiyle hem bireysel hem de toplumsal çözümler sunmuş ve daha erdemli bir gelecek inşa etmek için uygulanabilir adımlar ortaya koymuştur.

KAYNAKÇA

- Abay, Muhammed. *Kur'ân Kıssaları*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.
- Abdu'l-Bâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Beyrut: Dâru'l-Marife, 2015.
- Abdolvahhab Neccar. *Kısas-ı Enbiyâ*. 3. bs. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1986.
- Acar, Halil İbrahim. “Zekatın Önemi, Temel İhtiyaçlar ve Nisap Miktarıyla İlgili Değerlendirmeler”. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 8 (2011): 129-41.
- Adem, Hikmet. “İslâm'da Yönetim ve Adâlet Anlayışı”. *Yeni Fikir Dergisi*, sy. 17 (2016): 73.
- Ağırman, Cemal. “Fert ve Toplumun Yetim ve Öksüzlere Karşı Sorumlulukları”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7, sy. 3 (2007).
- Akarsu, Bedia. *Ahlâk Öğretileri*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982.
- Akseki, Ahmet Hamdi. *İslâm Ahlâkı*. İstanbul: Elif Kitapevi, 1968.
- Akyüz, Vecdi. *Kur'ân'da Siyasi Kavramlar*. İstanbul: Kitapevi Yayıncılık, 1998.
- . “Akraba”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/285-287.
- Albayrak, Halis ve Selçuk Mualla. *İslamiyet-Hristiyanlık Kavramları Sözlüğü*, 1:221. Ankara: Ankara Üniversitesi Basım Evi, 2013.
- Ali Efendi, Kınalizâde. *Ahlâk-ı Alâî*. Çev. Fahri Unan. 1. bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Altıntaş, Ramazan. *Kur'ân'da Hidâyet ve Dalâlet*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2003.
- Âlûsî, Şihâbüddîn Mahmud. *Rûhu'l-Meânî fi Tefsîri's-Seb'i'l-Mesânî*. Beyrut: Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- Apaydın, H. Yunus. “Şahit”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/278-283.
- . “Karz”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/520-525.
- Arı, Abdüsselam. “Yetim”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/501-503.
- Aslan, Recep. “İstişârenin Önemi ve Hz. Peygamber'in Uygulamalarından Örnekler”. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2, sy. 1 (2014).

- Aster, Ernst Von. *Felsefe Tarihi*. Çev.: Vural OKUR. İstanbul: İm Yayınları, 2000.
- Ateş, Abdurrahman. *Kur'ân'a Göre Dinde Zorlama ve Şiddet Sorunu*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2002.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1997.
- Aydın, Cemil. *İslâm Dünyası Fikri*. Çev. Hasan Aksakal. İstanbul: Alfa Yayınları, 2021.
- Aydın, Hayati. *Kur'ân'da İnsan Psikolojisi*. İstanbul: Fecr Yayınevi, 2018.
- Aydın, Hüseyin. *Ekolojik Sorunlara Teolojik Yaklaşımlar*. Ankara: TDV Yayınları, 2009.
- Aydın, Mehmet. *Dinler Tarihine Giriş*. 6. bs. İstanbul: Litera Türk Yayınları, 2018.
- Aydın, Mustafa. *İlk Dönem İslâm Toplumunun Şekillenışı*. İstanbul: Pınar Yayınları, 1992.
- Aydınlı, Yaşar. *Fârâbî'de Tanrı-İnsan İlişkisi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2008.
- Aytekin, Arif. *İnfak Ahlâkı*. Ankara: Akademisyen Yayınevi, 2020.
- Babanzâde, Ahmet Nâim. *İslâm Ahlâkının Esasları*. Çev. Ömer Rıza Doğrul. İstanbul: Yüksel Yayınevi, 1945.
- Babilli, Mahmut. *İslâm'da Şûrâ*. Çev. Nihat Armağan ve Kemal Çobanbeyli. İstanbul: Fikir Yayınları, 1985.
- Bayraktar, Mehmet. *İslâm İbadet Fenomenolojisi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1987.
- Begavî, Hasan b. Mesûd b. Muhammed b. Ferrâ el-. *Me'âlimu't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'ân*. Thk. Abdurrezzak el-Mehdî. Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, 2000.
- Behiy, Muhammed el-. *İnanç ve Amelde Kur'ânî Kavramlar*. Çev. Ali Turgut. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2003.
- Behiy, Muhammed el. *Kur'ân ve Toplum*. Çev. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Bir Yayıncılık, 1986.

- Belhî, Ebü'l-Hasan Mukatil b. Süleyman b. Beşir el-Ezdî el. *Tefsîru Mukatil b. Süleyman*. Thk. Abdullah Mahmûd Şehhate; Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitab, 1980.
- Berger, Peter Ludwig. "Dînî Kurumlar". Çev. Adil Çiftçi. *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 461 (1995): 7.
- Beydâvî, Nâsuriddîn Ebi'l-Hayr Abdillâh b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî eş-Şâfî. *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*. Beyrut: Dâru'l Fikr, 1998.
- Biçer, Ramazan. *Küreselleşen Çağda İslâm*. İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2010.
- Bilgegil, M. Kaya. *Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belâgât)*. İstanbul: Enderun Kitapevi, 1989.
- Bilgin, Beyza. *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*. Ankara: Gün Yayıncılık, 2000.
- Bozkurt, Nebi. "Lakap". *DİA*. (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/65-67.
- Buladı, Kerim. *Kur'an'ın Anlaşılmasında Anahtar Kavramlar*. İstanbul: Kayihan Yayınları, 2015.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el. *Tâcü'l-Lüğa ve Sıhâhu'l-Arabiyye*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2009.
- Cevizci, Ahmet. *Etiğe Giriş*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002.
- . *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2015.
- Cürcânî, Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf. *Mu'cemu't-Ta'rifât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- Çağırıcı, Mustafa. "Adâlet". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/341-343.
- . "Af". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/394-395.
- . "Ahlâk". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/1-9.
- . "Cömertlik". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/72-73.
- . "İffet". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/506-507.
- . "İhsan". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/544-546.
- . "İstihza". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/347-348.

- . “İtidal”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/456-457.
- . “Misafir”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2020), 30/171-172.
- . “Sabır”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/337-339.
- . “Sıdk”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/98-100.
- . “Tecessüs”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/246-247.
- . “Tevazu”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/583-585.
- . “Tevekkül”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/1-2.
- . “Yardımlaşma”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/332-334.
- Çamdibi, Mahmut. *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazali*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 1999.
- Çeçen, Anıl. *Adâlet Kavramı*. İstanbul: Gündoğan Yayınları, 1993.
- Çeker, Orhan. *İslâm Hukukunda Akitler*. Konya: Tekin Kitapevi, 2014.
- Çelebi, Ahmet. *Mukayeseli Dinler Açısından Yahudilik*. Çev. Ahmet Büyükçınar ve Ömer Faruk Harman. İstanbul: Kalem Yayınları, 1978.
- Çelebi, İlyas. *Kitaplara İman*. Ankara: TDV Yayınları, 2014.
- Çelik, Hüseyin. “Kur’ân’da Kader İnancı”. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3, sy. 2 (2015): 11-46.
- Dağeri, Yakup. “Tasavvuf Kültüründe Cennet Algısı” Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2024.
- Davudi, Muhammed. *Peygamber ve Ehlibeyt’in Eğitimsel Siyeri (Dînî Eğitim)*. İstanbul: Kevser Yayınları, 2013.
- Demirci, Muhsin. *Nas Olgu İlişkisi Bağlamında Kur’ân’da Sosyal Gerçeklik*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008.
- Demirel, Cumhur. “Mekkî Ayetlerde İman Esaslarının İşlenişi” Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- Demirkol, Melih. “Dinî Bir Tutum Olarak Yardımseverlik”. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7, sy. 2 (2019).

- Derveze, M. İzzet. *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*. Çev. Mehmet Yolcu. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2011.
- Draz, Muhammed Abdullah. *Kur'ân Ahlâkı*. Çev. Günay Ünver ve Emrullah Yüksel. İstanbul: İz Yayıncılık, 2009.
- Dumlu, Ömer. *Kur'ân-ı Kerim'de Salah Meselesi*. Ankara: DİB. Yayınları, 1992.
- Düzgün, Şaban Ali. *Din Birey ve Toplum*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1996.
- Ebu Hanife, İmâm-ı Âzam. *Aliyyül-Kârî Şerhi*. Çev. Yunus Vehbi Yavuz. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1979.
- Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî. *el-Bahrü'l-Muhît*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabî, 1990.
- Ebû Tâlib el-Mekkî. *el-Hidâye ilâ Bülûgi'n-Nihâye fi 'İlmi Me'âni'l-Kur'ân ve Tefsîrihî ve Ahkâmihî ve Cümelin min Fünûni 'Ulûmih*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008.
- Ebu Zeyd, Nasr Hamid. *İlâhi Hitabın Tabiatı*. Çev. M. Emin Maşalı. Ankara: Kitabiyat, 2006.
- Ebu'l-Ala, Mevdudî. *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber*. İstanbul: Pınar Yayınları, 1983.
- Efendioğlu, Mehmet. "Selam". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/342-343.
- Eflatun. *Diyaloglar*. İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 1986.
- Elik, Hasan. "Kur'ân'da İnsanın Sorumluluğu, Va'd-Vaîd ve İlâhî Af". *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, sy. 14 (2004).
- . *Kur'ân'ın Korunmuşluğu Üzerine*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1998.
- Epikuros. *Herotodos'a Mektup, (Büyük Filozoflar Antolojisi)*. Çev. Mehmet Karasan. İstanbul: MEB Basımevi 1949.
- Erbaş, Ali. "Melek". *DİA*. (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/37-39.
- Erbay, Celal. *İslâm Hukukunda Küçüklerin Himâyesi*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998.

- Erdoğan, Abdullah. *Helal Kazanç Rehberi*. İstanbul: Katre Yayınları, 2009.
- Erdoğan, Mehmet. *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1990.
- Eren, Cüneyt. “Hucurât Suresindeki Ahlâkî İlkeler”. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3, sy. 3 (2016).
- Ergezer, Bahattin. *Lider ve Özellikleri*. Ankara: Ocak Yayınları, 1992.
- Eroğlu, Muhammed. “Ashâbü’l-Uhdûd”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/471.
- Erkal, Mehmet. “Zekât”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/197-207.
- Ertuç, Hüseyin. “İslâm’da Yetimlerin Hukuki Statüsü”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 31 (2009).
- Esen, Hüseyin. “Zina”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/440-444.
- Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed el. Thk. Muhammed Ivaz Mer’ab. *Tehzîbu’l-Luga*. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, 2001.
- Fadl Hasan Abbâs. *Kasasu’l-Kur’âni’l-Kerim*. Ürdün: Dâru’n-Nefâis, 2009.
- Fârâbî, Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan b. Uzluğ el-. *el-Medinetü’l-Fâzıla*. Çev. Nazif Danışman. İstanbul: MEB Yayınları, 1989.
- . *Fususü’l-medenî*. Çev. Hanifi Özcan. 1. bs. İzmir: İstiklal Matbası, 1987.
- . *Mutluluğun Kazanılması (Tahsilü’s-Sa’âda)*. Çev. Ahmet Arslan. Ankara: Vadi Yayınları, 1999.
- Ferâhîdî, Ebû Abdîrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-. *Kitâbü’l-Ayn*. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 787/170.
- Filinte, Handan. “Mekkî Sürelerde Kişilik İnşası” Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Fîrûzâbâdî, Ebü’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya’küb b. Muhammed el-. *el-Kâmûsü’l-Muḥîṭ*. Beyrut: Dâru’l-İlm li’l-Melâÿîn, 1986.
- Fitcher, Joseph. *Sosyoloji Nedir*. Çev. Nilgöl Çelebi. Ankara: Atilla Kitapevi, 2001.
- Fromm, Erich. *Erdem ve Mutluluk*. Çev. Ayda Yörükân. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1999.

- Gezgin, Ali Galip. “Kur’ân’da ve Türk Devlet Geleneğinde Şûra”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 4 (1997).
- Gökkır, Necmettin. “Kur’ân-ı Kerîm Açısından İlâhi Kitapların Tahrifi Meselesi”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 2 (2000).
- Görmez, Kemal. *Çevre Sorunları ve Türkiye*. Ankara: Gazi Kitapevi, 1997.
- Güçlü, Abdülbaki, Erkan Uzun ve Serkan Uzun. *Felsefe Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003.
- Güllüce, Veysel. *Kur’ân-ı Kerîm’de Âhiret İnancının Temelleri*. Erzurum: Ekev Yayınları, 2001.
- Günay, Fatih. *Helal Kazanç*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2014.
- Gündüz, Bilal. “Kur’ân’da Küfrün Karşıtı Olarak Şükür” Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Gündüz, Turgay. “Pedagojik Açıdan Kur’ân’da İnzar Kavramı ve İlgili Bazı Kavramların İncelenmesi”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7, sy. 7 (1998).
- Güngör, Erol. *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1998.
- Gürkan, Salime Leyla. “Yahudilik”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/187-197.
- Hadduri, Macid. *İslâm’da Adâlet Kavramı*. Çev. Selahattin Ayaz. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1999.
- Hafız oğulları, Zeki. *Zina Cürümleri*. İstanbul: Kazancı Yayınları, 1983.
- Halebî, Semîn el-. *ed-Dürrü’l-Masûn fî Ulûmi’l-Kitâbi’l-Meknûn*. Thk. Ahmed Muhammed el-Harrât. Şam: Dâru’l-Kalem, 2016.
- Halil Çiçek. “Nüzûl Sebebine Göre Gündelik Hayatın İslâmileştirilmesi”. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1994).
- Hallal, Ebu Bekir. *Helal Kazancın Önemi*. Çev. Mustafa Avni Gökdoğan ve Mehmet Sait Kurtuluş. İstanbul: Takdim Yayınları, 2020.
- Hançerlioğlu, Orhan. *Felsefe Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003.

- . *Felsefe Ansiklopedisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1985.
- Harman, Ömer Faruk. “Hârûn”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/254-256.
- . “Nûh”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/224-227.
- Hatip, Abdülaziz. *Tevekkül mü, Tembellik mi?* İstanbul: Nesil Yayınları, 2006.
- Hâzin, Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. Ya’kûb b. Miskeveyh el-. *Ahlâkı Olgunlaştırma*. Çev. Abdulkadir Şener. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983.
- Hocaoğlu, Mustafa. “Teşrîde Tedrîcilik Konusuna Farklı Bir Yaklaşım”. *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 2, sy. 2 (2018).
- Hökekleli, Hayati. “İnzâr”. *TDV*. (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 22/358-359.
- İbn Ebî Hâtim. *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*. Thk. Es’ad Muhammed Tayyib. Riyad: Mektebetü Nezar Mustafa el-Bâz, 1997.
- İbn Fâris, Ebu’l-Huseyn Ahmed b. Zekeriyâyâ. *Mu’cemu makâyîsi’l-luga*. Thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1979.
- İbn Kesîr, Ebû’l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Kuraşî ed-Dimeşkî. *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*. Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1986.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü’l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdr, 1993.
- İbn Miskeveyh. *Tehzîbü’l-Ahlâk*. Thk. Nevvaf Cerrah. Beyrut: Dâru Sâdr, 2006.
- İbn Sînâ, Ebû Alî el-Hüseyn b. Abdillâh b. Alî. *Kitabu’s Şîfa*. Çev. Muhittin Macit. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2010.
- İbnü’l-Esîr, İzzüddin Ebu’l-Hasan Ali b. Ebu’l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerim b. Abdulvahid eş-Şeybânî el-ma’rûf. *el-Kâmil fi’t-Tarih*. Thk. Ebû’l Fida Abdullah el-Kadı. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1987.
- İbrahim Mustafa, Ahmet Hasan ez-Ziyâd, Hamid Abdülkadir ve Muhammed Ali en-Neccâr. *el-Mu’cemü’l-vasîf*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1996.
- İmâdî, Ebussuûd b. Muhammed el. *İrşâdü’l-Akli’s-Selîm İlâ Mezâyâ’l-Kitâbi’l-Kerîm*. Beyrut: Dâr Al-Rayaheen, 1952.

- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-. *Müfredât'ü Eلفâzi'l-Kur'ân*. Thk. Safvan Adnan Dâvûdî. Şam: Dâru'l-Kalem, 1412.
- . *Erdemli Yol*. Çev. Muharrem Tan. İstanbul: İz Yayıncılık, 2010.
- İzutsu, Toshihiko. *Kur'ân'da Dini ve Ahlâkî Kavramlar*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2024.
- Kallek, Cengiz. "İsraf". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/178-180.
- . "Ticaret". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/134-144.
- Kandemir, M. Yaşar. *Örneklerle İslâm Ahlakı*. İstanbul: Nesil Yayınları, 1986.
- Karadaş, Cağfer. *Kadere İmân*. İstanbul: DİB Yayınları, 2015.
- Karaman, Fikret. *Hz. Muhammed'in Evrensel Tebliğ Metodu ve İman Aksiyonu*. Elazığ: TDV Yayınları, 1994.
- Karaman, Hayreddin. *İslâm Hukuk Tarihi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1989.
- Kardâvî, Yusuf el-. *İslâm Hukukunda Zekat*. Çev. İbrahim Sarmış. 4. bs. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1984.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. "Bir Kişilik Özelliği Olarak Kur'ân'da Sadâkat". *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1, sy. 1 (2010).
- . *Psikolojik Tefsir Ekolü*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2017.
- Kazancı, Ahmet Lütfi. *Peygamberler Tarihi*. 1. bs. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.
- Kemal Atik, Ali Bardakoğlu ve Celal Kırca. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Sema Yazar Gençlik Vakfı Yayınları, 1997.
- Kettânî, Muhammed el-Hasenî el-idrîsî el-. *et-Terâtibu'l-İdâriyye*. Çev. Ahmet Özel İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.
- Kılavuz, A. Saim. *Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelama Giriş*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.
- . "İman ve İbadetler". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 22/216-219.
- Kılıç, Sadık. "Kur'ân ve Hadislerde Temsilî Anlatım Örnekleri". *İslâmî İlimler Dergisi*, sy. 1 (2010).

- Kindî, İshak b. Sabbah el-. *Fî Hudûdi'l-Eşyâ ve Rusûmihâ*. Thk. Muhammed Abdü'l-Hâdî Ebû Rîde. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1950.
- Klavuz, A. Saim. *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.
- Koç, Ahmet. "Din Eğitimi Açısından Kur'ân-ı Kerîm'de Tebşir Kavramı". *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, sy. 7 (2001).
- Kozak, Erol. *İbn Haldun'a Göre İnsan-Toplum-İktisat*. İstanbul: Pınar Yayınları, 1984.
- Köksal, Asım. *Peygamberler Tarihi*. Ankara: TDV Yayınları, 2014.
- Köse, Saffet. "Rüşvet". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/303-306.
- Köten, Akif. *Hizmet Peygamber'in Devlet Başkanlığı*. Bursa: Furkan Ofset, 1993.
- Köylü, Mustafa. *Dünya Dinlerinde Ahlâk*. İstanbul: Dem Yayınları, 2012.
- Kula, Naci. *Gençlik Döneminde Kimlik ve Din*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.
- Kurt, Abdurrahman. *İslâm'ın İlk Döneminde İmanın Toplumsal Yansıması*. Bursa: Emin Yayınları, 2009.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-. *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*. Thk. Hişâm Semîr el-Buhârî. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003.
- Kutub, Muhammed. *İslâm Terbiye Metodu*. Çev. Ali Özek. İstanbul: Hisar Yayıncılık, 1975.
- Küçük, Hasan. *İslâm ve Batı Felsefelerinde Sistemik Problemler*. İstanbul: Dersaadet Yayınları, 1974.
- Mahmasanî, Suphi. *Hükümlerin Değişmesi*. Çev. Hamdi Okur. Ankara: Fecr Yayınları, 1997.
- Mâverdî, Ali b. Muhammed b. Ebi'l-Hasan Habib el-. *Devlet Yönetimi*, Çev. Mehmet Ali Kara İstanbul: İlke Yayınları, 2003.
- Müftüoğlu, Ferruh. *Maarif Meseleleri*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2004.

- Nasr, Seyyid Hüseyin. *İnsan ve Tabiat*. Çev. Nabi Avcı. İstanbul: İnsan Yayınları, 2022.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfizüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-. *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vîl*. Thk. eş-Şeyh Muhammed Mervan Eşşar. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2006.
- Nisâbü'rî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî en-. *Arâisu'l-Mecâlis*. Mısır: Matbaatu'l-Mustafa, 1954.
- Nisâbü'rî, Hâkim en-. *el-Müstedrek ale's-sahihayn*. Kahire: Dâru'l-Haremeyn, 1997.
- Okumuş, Ejder. *Kur'an'da Toplumsal Çöküş*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.
- Okumuşlar, Muhiddin. *Fıtrattan Dine*. Konya: Yediveren Kitap, 2002.
- Oruç, Cem. "Din Eğitiminin Hedefleri". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13, sy. 1 (2008).
- Ozankaya, Özer. "Toplum". *Temel Toplum Bilimleri Sözlüğü*. Ankara: Pagem Akademi Yayınları, 1994.
- Öcal, Mustafa. *Din Eğitim ve Öğretiminde Metotlar*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Önkâl, Ahmet. *Asr-ı Saâdette İslâm'a Davet Metodu*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1995.
- . *Rasulüllah'ın İslâm'a Davet Metodu*. Konya: Kitap Dünyası, 2014.
- Öz, Mustafa. "İmâmet". *DİA*. (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 22/201-203.
- Özcan, Azmi. "İttihad-ı İslâm". *DİA*. (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 23/470-475.
- Özasma, Halil İbrahim. "Pozitif Psikoloji ve İslâm Düşünürlerinde Erdemler" Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (2016).
- Özbek, Abdullah. *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*. İstanbul: Esra Yayınları, 1994.
- . *Kur'an'da Tevhid Eğitimi*. Konya: Esra Yayınları, 1996.
- Özdemir, Hasan Rıza. "Amelî Ahlâk Çerçevesinde Kur'an'da Birey ve Karakter Eğitimi" Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (2019).
- Özdemir, İsmail. *Çevre Sorunları ve İslam*. Ankara: DİB Yayınları, 2003.

- Özdemir, Metin. *İlahi Adalet ve Rahmet Penceresinden Kötülük ve Musibetler*. Ankara: DİB Yayınları, 2015.
- Özdemir, Mücahit. *Karz-ı Hasen Dünya Örnekleri Üzerine İnceleme*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.
- Özek, Ali, Hayrettin Kahraman ve Akif Aydın. *İbadet ve Müessesese Olarak Zekat*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1984.
- Özsoy, İsmail. *Faiz ve Problemleri*. İzmir: Nil Yayınları, 1993.
- . “Faiz”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/110-126.
- Özsoy, Ömer. *Sünnetullah Bir Kur’ân İfadesinin Kavramlaşması*. Ankara: Fecr Yayınları, 1999.
- Özsoy, Ömer ve İlhami Güler. *Konularına Göre Kur’ân*. 9. bs. Ankara: Fecr Yayınevi, 1996.
- Öztürk, Nazım. *Gelir Dağılımının İktisâdî Analizi*. Bursa: Ekin Yayınevi, 2017.
- Öztürk, Resul. “Allah’ın Birliği ve Tekliği (Vahdaniyeti ve Ehadiyeti) Bağlamında ‘Samed’ İsmi ve Anlam Alanı”. *Ekev Akademi Dergisi* 11, sy. 32 (2007): 44-70.
- Öztürk, Yener. *İmkânı ve Lüzumu Açısından Kur’ân’da Âhiret*. İstanbul: Işık Yayınları, 2001.
- Özyılmaz, Ömer. *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*. Konya: Esra Yayınları, 1991.
- Paçacı, Mehmet. *Kutsal Kitaplarda Ölüm Ötesi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001.
- Parlatır, İsmail. *Türkçe Sözlük*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998.
- Platon. *Devlet*. Çev. Sabahattin Eyüpoğlu. 31. bs. İstanbul: Remzi Kitapevi, 2010.
- Ramazan Ertürk. “Kur’ân’ın bireysel Hayatı İnşası”. *VII. Kur’an Sempozyumu Kur’ân ve Müslümanlar*, 143. Kayseri: Fecr Yayınları, (2005).
- Rayyıs, Ziyâüddîn. *İslâm’da Siyâsî Düşünce Tarihi*. Çev. İbrahim Sarmış. İstanbul: Nehir Yayınları, 1995.

- Râzî, Ebu Abdillâh Fahrüddîn Muhammed er-. *Tefsîr-i Kebîr: Mefâtihu'l-Gayb*. 3. bs. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1420.
- Rıza Özdemir, Hasan. “Amelî Ahlâk Çerçevesinde Kur'ân'da Birey ve Karakter Eğitimi” Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Sâbûnî, Muhammed Ali es-. *Safvetu't-tefâsîr*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2012.
- Saka, Şevki. “İnsanı Aydınlatmada Tadrîcî Metodun Önemi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17, sy. 59 (2001): 76.
- Sâlebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim En-Nisaburi es-. *el-Keşf ve'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*. Thk. Ebî Muhammed b. Âşûr. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2002.
- Sâmi, Şemsettin. *Kamûs-ı Türkî*. Dersaadet: İkdâm Matbası, 1317.
- Sancaklı, Saffet. “Hz. Peygamber'in Çevrecilik Anlayışı”. *İslâmî Araştırmalar Dergisi*. 14, sy. 3-4 (2001).
- Sarıçam, İbrahim. *Hız Muhammed ve Evrensel Mesajı*. Ankara: DİB Yayınlar, 2017.
- Sarıkcıoğlu, Ekrem. *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*. 4. bs. Isparta: Fakülte Kitabevi Yayınları, 2002.
- Sem'ânî, Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbar et-Temimî el-Mervezî es-. *Tefsîru'l-Kur'ân*. Thk. Yâsir b. İbrâhim ve Ğuneyn b. Abbâs. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1997.
- Semerkindî, Seyyid Alaeddin Ali Bin Yahya es-. *Bahru'l-Ulûm*. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1993.
- Sert, H. Emin. *Kur'ân'da İnsan Tipleri ve Davranışları*. İstanbul: Bilge Yayınları, 2004.
- Seyyid Kutup. *fî-Zilâli'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, 1967.
- Sıddîkî, Selim. A. *İslâm Devletinde Mali Yapı*. Çev. Rasim Özderen. İstanbul: Fikir Yayınları, 1972.
- Sinanoglu, Mustafa. “İman”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/212-214.
- . “Nübüvvet”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/286-291.

- Soyaldı, Mehmet. “Kur’ân-ı Kerîm’e Göre Ahiret İnancı”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1, sy. 2 (1996).
- Soysaldı, Mehmet. “Kur’ân’da İsrâf Kavramı”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18, sy. 18 (2005).
- . “Kur’ân’da Tebliğ Yöntemleri ile ilgili Kavramların Analizi”. *Diyanet İlmî Dergi* 39, sy. 3 (2003).
- Sönmez, Abidin. *Şûra ve Rasûlullah’ın Müşâveresi*. İstanbul: İnkılâb Yayınları, 1984.
- Suyûtî, Celâleddîn Ebu’l Fadl Abdurrahman b. Muhammed es-. *ed-Dürrü’l-mensûr fi’t-tefsîr bi’l-me’sûr*. Thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin Et-Türkî. 1. bs. Kahire: Merkezu Hecer li’l-Bühûs ve’d-Dirâsâti’l-Arabiyye ve’l-İslâmiyye, 2003.
- Sülün, Murat. *Kur’ân-ı Kerîm Açısından İman Amel İlişkisi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.
- Sümertaş, Burhan. “Kur’ân-ı Kerîm’de Sıdk Kavramı” Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, (2009).
- Sünbül, Ali Murat. *Öğretim İlke ve Yöntemleri*. Konya: Çizgi Kitapevi, 2007.
- Şaraldı, Mustafa Yücel. “Nass-Olgü Diyalektiği Bağlamında Tedricîlik ve Tencîm”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10, sy. 1 (2023).
- Şelebî, Muhammed Mustafa eş-. *Ta’lîlü’l-Ahkâm*. Beyrut: Dâru’n-Nahdati’l-Arabiyye, 1981.
- Şengül, İdris. *Kur’ân Kıssaları Üzerine*. İzmir: Işık Yayınları, 1994.
- Şeybânî, el-İmam Muhammed b. Hasan eş-. *İslâm İktisâdında Helal Kazanç*. Çev. Mustafa Baktır. İstanbul: Seha Neşriyat, 1993.
- Taberî, Ebû Cafer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-. *Câmiü’l-Beyân an Te’vili âyi’l-Kur’ân*. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2005.
- Taşköprîzâde, Ahmet Efendi. *Ahlâk-ı Adûdiyye Şerhi*. Çev. Müstakim Arıcı. 1. bs. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014.
- Tekin, Mehmet. “Kur’ân’da Liderlik ve Liderlerin Toplum Üzerindeki Etkisi” Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (2002).

- Tekin, Rahmi. “Tarihi Belgeler Işığında Tarsus”. *Türk-İslam ve Medeniyetinde Tarsus Sempozyumu*. Tarsus: Türkiye Diyanet Vakfı Tarsus Şubesi, 2010.
- Toksarı, Ali. “Emanet”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/81-83.
- Toktaş, Fatih. “İbn Sînâ’nın ‘Risâle fi ‘İlmi’l-Ahlâk’ Risalesinin Takdim, Tahkîk ve Çevirisi”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 43 (2016).
- Topal, Cevdet. “Korumaya Muhtaç Çocukların Bakımı ve Gözetimi Açısından İslâm Hukûkunda Velâyet ve Vesâyet Yetkisi”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 6, sy. 2 (2006).
- Topaloğlu, Bekir. *Kelam İlmine Giriş*. İstanbul: Damla Yayınevi, 2010.
- . “Âhiret”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/543-548.
- Tümer, Günay ve Ali Küçük. *Dinler Tarihi*. 2. bs. Ankara: Ocak Yayınları, 1993.
- Ulutürk, Veli. “Kur’ân’da Zulüm Kavramı”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 9 (1990).
- Uysal, Enver. “Dindarlığın Ahlâkî Temeli Üzerine Bazı Düşünceler”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14, sy. 1 (2005).
- Ümeri, Ekrem Ziya. *Medine Toplumunu*. İstanbul: Risale Yayınları, 2007.
- Ünal, Necdet. “Kur’ân’ın İçki Yasağı Tedrîciliği Üzerine Bir Araştırma”. *Kelam Araştırmaları* 9, sy. 2 (2011).
- Varlı, Mustafa. *İslâm’a Göre Haram Davranışlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011.
- Vehbe Zuhaylî. *et-Tefsîru’l-münîr*. 10. bs. Dimaşk: Dâru’l-Fikri’l-Muâsır, 1991.
- Yaman, Ahmet. *Dengeyi ve Ölçüyü Kaybetmenin Adı: İsrâf*. Ankara: DİB. Yayınları, 2018.
- Yavuz, Kerim. *Günümüzde Din Eğitimi*. Adana: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1998.
- Yavuz, Yunus Vehbi. *İslâm’da Zekat Müessesesi*. İstanbul: Feyiz Yayıncılık, 1972.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Akaid”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/212-216.
- . “Kader”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/58-63.
- Yavuzer, Haluk. *Çocuk Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1992.

- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. Thk. Asım Cüneyt Köksal ve Murat Kaya. 1.bs. İstanbul: T.C Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2021.
- Yel, Yasemin. “Kur'ân Ayetleri Bağlamında Tedrîcî Metodun Eğitime Katkısı” Yüksek Lisans Tezi. Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, (2023).
- Yıldız, Hüseyin. *Kur'ân Toplumunun Özellikleri*. İstanbul: Duâ Yayıncılık, 2014.
- Yıldız, Kemal. *İslam Yargılama Hukukunda Şahitlik*. İstanbul: Hacegan Yayınları, 2005.
- Yiğit, Mehmet. “Bir İbadet Biçimi Olarak Namazın Tarihçesi”. *Diyanet İşleri Başkanlığı Dini Yayınları Genel Müdürlüğü Yayını* 47, sy. 1 (2011).
- Yüçetürk, Orhan Seyfî. “Belkıs”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/420-421.
- Yüksek, İsmail. “İslâm'da Fâiz Zulmünün Haram Kılınması”. *Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 5, sy. 2 (2022).
- Zebidî, Muhammed Murtezâ el-Huseynî el-Vasîtî ez-. *Tâcü'l-Arûs min*
- Zemahşerî, Ebû'l Kâsım Muhammed b. Ömer ez-. *el-Keşşaf an Hakaiki't-Tenzil ve Uyunü'l-Ekavil fi Vücuhi't-Te'vil*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyye, 1986.
- Zeydan, Abdülkerim. *İslâmda Davet ve Tebliğ*. İstanbul: Hisar Yayınevi, 1979.
- Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü'l-'irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*. Kahire: el-Mektebetü't-Tevfikiyye, 1985.